

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1951

KUML

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1951

With Summaries in English

þur uiki þisi kuml
Virring-runestenen

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1951

Copyright 1951
by
Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark
by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clicheer:
Hammerschmidt — Århus

INDHOLD

<i>Sv. Unmack Larsen</i> : Forord	7
<i>Harald Andersen</i> : Det femte store mosefund	9
<i>P. V. Glob</i> : En flintsmedie på Fornæs	23
<i>Harald Andersen</i> : Et landsbyhus på Gørding Hede	40
<i>Hans Helbæk</i> : Ukrudtsfrø som næringsmiddel i førromersk jernalder	65
<i>Knud Thorvildsen</i> : En gravplads med dødehus ved Farre	75
<i>Harald Andersen</i> : Tomme høje	91
<i>P. V. Glob</i> : Jyllands øde agre	136
<i>S. Vestergaard Nielsen</i> : Blokfløjter fra oldtid og middelalder ..	145
<i>Peter Skautrup</i> : Hemdrup runestav	154
<i>J. Troels-Smith</i> : En takstræs-kølle	168
Jysk Arkæologisk Selskab	176
Love for »Jysk Arkæologisk Selskab«	177
Medlemsfortegnelse for »Jysk Arkæologisk Selskab«	179

*Udgivet med støtte fra:
Rask-Ørsted Fondet
Undervisningsministeriet*

Redaktion:
P. V. GLOB

Forord

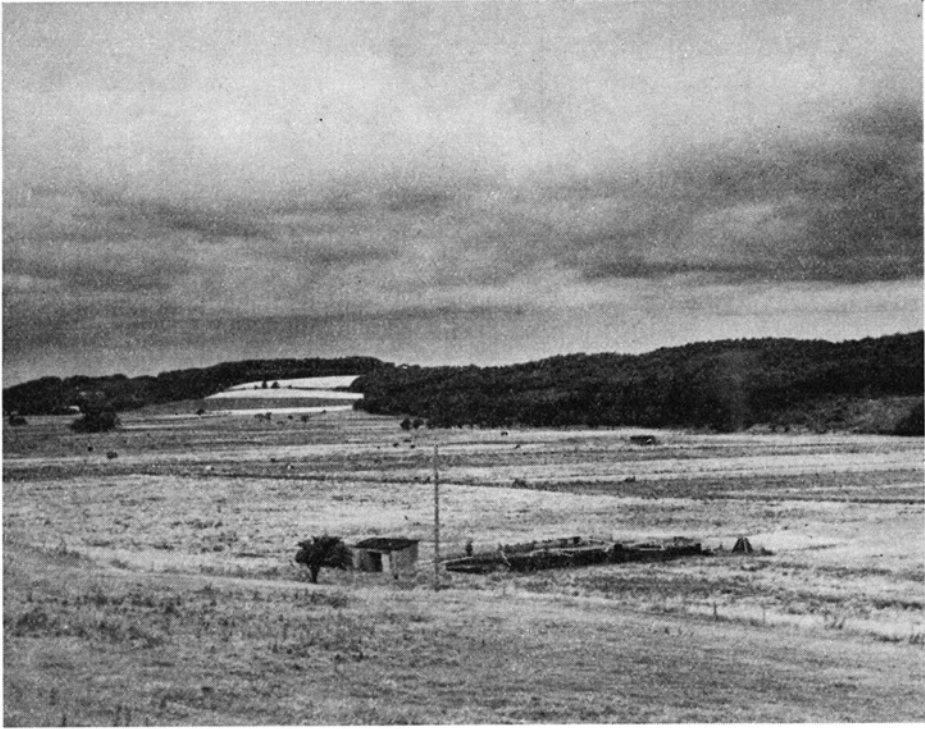
Med denne første årbog træder »Jysk Arkæologisk Selskab« frem for en større offentlighed. Det er vort mål gennem den efterhånden at gøre de mange oldtidsfund og arkæologiske udgravninger fra Jylland tilgængelige både for almenheden og den arkæologiske videnskab, ikke alene inden for Danmarks grænser, men også ude i den store verden.

Det er os en glæde, at så mange medarbejdere både fra jyske museer og fra Nationalmuseet har ydet bidrag til den; men der er sikkert mange andre museumsfolk, som ligger inde med interessante fund, der fortjener at bringes frem heri.

For årbogen og for selskabets fortsatte trivsel vil det være af største betydning, at den får mange læsere, og at nye medlemmer tilslutter sig. Som repræsentantskabsmedlemmer kan firmaer, byråd, amtsråd, sogneråd og mange andre på afgørende måde støtte selskabet. Nogle har tegnet sig, men desværre endnu alt for få.

At det allerede i »Jysk Arkæologisk Selskab«s første leveår har været muligt at udsende denne årbog, skyldes dels den store tilgang af medlemmer, c. 900, dels tilskud fra Undervisningsministeriet og Rask-Ørsted Fondet, som jeg her bringer min bedste tak og hilsen.

SV. UNMACK LARSEN

Illerup Ådal. I forgrunden udgravningen.
Illerup river valley. The excavation in the foreground.

DET FEMTE STORE MOSEFUND

Våbenfundet i Illerup Ådal.

AF HARALD ANDERSEN

Så mange arkæologiske fund er i de senere år blevet udråbt til de største, de bedste, de rigeste og første og mest enestående for ikke at tale om de ældste, at man, når man endelig en dag får et fremragende fund mellem hænder, står med en flad fornemmelse af, at alle de store ord, som skulle siges, er brugt op på ting, som var mindre værdige end denne. Man får da trøste sig med, at fundet til sin tid vil tale for sig selv til alle, der kan se og lytte.

I den arkæologiske litteratur har man i snart et århundrede talt om »de fire store mosefund«, hvormed menes de store offerfund fra yngre romertid og germanertid, som udgravedes i årene 1858–65 i Thorsbjerg,

Viemose, Nydam og Kragehul. Der er andre lignende mosefund, men ingen af tilnærmelsesvis samme størrelse som de store. Man har vænnet sig til disse fire mosefund som til de fire evangelier. Det virkede nærmest fornuftstridigt, da rygten bredte sig, at et femte mosefund var dukket op.

Fundet i Illerup Ådal – Illerupfundet som det lidt misvisende er kommet til at hedde mand og mand imellem – fremkom i Maj 1950. På det tidspunkt var hedeselskabets folk beskæftigede med dræningsarbejde i en eng tilhørende proprietær Evald Christensen, Edelsborg. En dag kom noget gammelt, rustent jernskrammel i vejen for spaderne. Da man så nærmere til, opdagede man, at det var et helt våbenarsenal, man her var dumpet ned i. Op mod et halvt hundrede våben af forskellig art blev fremdraget i en enkelt drængrøft inden for et område af ca. 10 meters længde. Det var dræningsmester Kjærgaard og driftsleder E. Aagaard, der gjorde fundet og som prisværdigt hurtigt sørgede for at få det under videnskabelig kontrol. Det fulgte af sig selv, at den, disse to mænd henvendte sig til, blev Skanderborg Museums mangeårige leder overretssagfører Chr. Holtet, der straks var klar over fundets værdi og videregav meddelelsen til professor Glob, Århus. Således gik det til, at Forhistorisk Museum, som på det tidspunkt netop var fremstået af det gamle Århus Museum, fik undersøgelsen af dette store fund som sin første opgave og kunne indordne fundet som nr. 1 i sit nyoprettede arkiv.

Den indledende undersøgelse efteråret 1950 blev stærkt præget af regn – strømme af vand, som drænrørene befordrede ind i udgravningen, hvor det voldte mange bryderier og ret hurtigt gjorde det nødvendigt at opsætte videre søgen. Men sommeren 1951 tog vi fat for alvor – konservator Kornbak, magister Bibby og jeg med professor Glob som inspirator og skytsånd. Det vil føre for vidt at opregne den lange række af hel- og halvbefarne arkæologer fra Danmark, Norge og Sverige, som bistod med undersøgelsen trods lidet favorable økonomiske vilkår gennem de to måneder, gravningen stod på. En række offentlige og private institutioner samt privatmænd ydede udgravningen støtte i form af penge og materiel. Jeg kan her nævne Århus Oliemølle, Århus kommune, Skanderborg by og bank og Skanderup-Stilling kommune for blot at fremdrage nogle af dem, som vi er tak skyldige. Deres hjælp betød en kærkommen aflastning af Forhistorisk Museums gravebudget, som udgravningen selv med denne bistand kom til at tynde på meget følelig måde.

Og hvad var det så vi fandt?

Spørgsmålet kan besvares kort: Det var våben, våben i store mængder, våben for en hel hær. Et stykke ude i mosen ligger de, jævnt strøet over et større område. Alt er ypperligt bevaret, men ødelagt og sammenkrøllet, som var det selve kong Rolfs bersærker, der her havde været på færde. Der er ingen orden eller plan i stykkernes anbringelse, intet

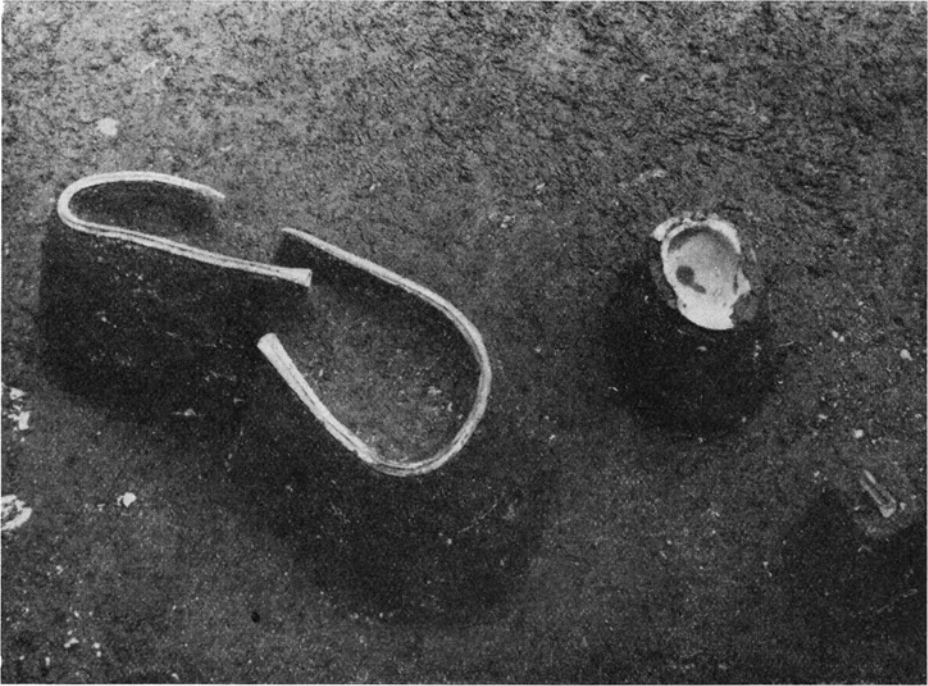

Sværd, lancespids og jernknive i dyng.
Swords, a lancepoint and iron knives in a heap.

hegn eller lignende, der viser, at hertil og ikke længere går pladsen. Sagerne ligger tilfældigt nedsunket i dyndet – vandret, lodret, på kant, på fladen – mellem tusinder af snegle og muslinger, som engang har levet deres liv i mosen. Oldsagslaget falder, som naturligt er, jævnt udefter. De yderste sager ligger mere end to meter under moseoverfladen – en dybde, hvorfra det volder vanskelighed at hente dem op. Nærved hinanden liggende sager kan ofte ligge i noget forskelligt niveau, hvilket jo normalt skulde betyde, at de er nedlagt til forskellig tid, en tanke, der imidlertid modsiges af sagernes ensartethed. En anden forklaring kan da også tænkes og skal blive nærmere omtalt nedenfor.

Men lad os, før vi går videre, se lidt nærmere på selve mosen og dens historie.

Fra Mossø til Solbjerg sø, norden om Skanderborg, strækker Illerup Ådal sig. Når man, som vi, skærer mosen igennem med dybe profilgrøfter, da kan man læse hele dalens historie ud af lodrette snitvægge – om man da ellers kender skriften. Det gør vor mosegeologiske medarbejder museumsinspektør Svend Jørgensen.

To sammenbøjede lansespids, en skjoldbule og en ildsten.
Two bent lancepoints, a shield boss and a "strike-a-light".

Dalens tilblivelse ligger 15–20.000 år tilbage i tiden. En istidsflod, en rivende smeltevandsstrøm, har hulet den ud, og der var det særlige ved denne flod, at den løb i en tunnel under isen. Da isen trak sig tilbage, blev dalen til en sø. Sådan lå den i årtusinder, mens plantevæksten langs dens bredder langsomt – under klimaets indflydelse – skiftede fra tundravegetation til fyrreskov og fra fyrreskov til egeskov. Bæveren har levet ved denne sø. I hundredevis finder vi dens efterladenskaber, små korte pinde med gnavemærker i enderne, mærker, der for en flygtig betragtning skuffende kan ligne snit af en kniv. I slutningen af stenalderen og i bronzealderen groede søen til og blev til mose. Så kom i tidligste jernalder en klimaforværring, der igen forvandlede mosen til sø, og først da klimaet atter mildnedes, kunne tilgroningen fortsætte. Tilgroningen blev efterhånden fuldstændig. Mosen dækkedes med ellekrat, og sådan ser den på steder ud den dag i dag. Størsteparten henligger dog nu som eng, og traktorerne begynder så småt at tage land.

På det tidspunkt, da offeret blev bragt, – omkring år 400 – henlå mosen altså halvt tilgroet. På steder har der endnu været dybe huller med åbent vand. Et sådant hul har der, ser det ud til, netop været der, hvor offergaverne er lagt ud. Stikker man tørveboret i jorden inden for

Sværd og skjoldbuler m. m. spredt på søbunden.
Swords, shield bosses, etc., scattered on the bed of the lake.

pladsens område må man på steder gennem 6–7 meter tørvelag for at komme til den faste istidsbund. Et »bundløst« mosehul har det været. Man forstår godt, at fortidens mennesker har tænkt sig mystiske magter boende under det mørke vandspejl.

En hængesæk har, som en slags flydende halvø, skudt sig fra bredden ud i mosehullet. El og birk, pil, tagrør, dunhammer, mjøddurt, kattehale, hjortetrøst og mange andre planter har groet omkring det, og ude i vandet har hvid og gul åkande og vandaks bredt deres blade. Oppe i skoven har egen stadig haft det store ord, og et tæt hasselkrat har dannet underskoven. Fyrren er dog endnu ikke helt sat ud af spillet, og bøgen, den kommende tids træ, begynder så småt at gøre sig gældende.

Men pollenanalysen, som danner grundlag for vor viden om disse ting, fortæller os, at der ikke alene var skov på bakkerne omkring mosen. På ryddede pladser har der ligget agerland. Rug og byg har man dyrket, og ukrudt som vejbred, bynke, rødknæ og gul snerre har dengang som nu været uønskede gæster i og omkring kornmarkerne.

Sådan så da det landskab ud, hvor de begivenheder udspillede, som danner baggrunden for vort fund. Hvilke begivenheder? Hvad var det som foregik i mosen og på de egeskovklædte bakker, og hvordan var den historiske baggrund for det som skete?

Det var en urolig tid, den der her er tale om. Ude i Europa fandt store folkeforskydninger sted. Deres dønninger er det vel, som har bredt sig herop og foranlediget de begivenheder, som fundet giver os færtens af. Om de politiske forhold i datidens Danmark ved vi såre lidt. Kun sjældent er et par linjer om nordiske forhold løbet i pennen hos samtidige historieskrivere fra de sydlige kulturlande. Resten af vor viden om disse ting må vi møjsommeligt stykke sammen af det virvar af sagn og eventyr, som er os overleveret af middelalderens lærde. Det er sandsynligt, at landet har været splittet mellem småkonger. I Lejre sad måske allerede dengang Skjoldungerne – om ikke kong Rolf selv, så en af hans forgængere. Tilsvarende jyske kongeslægter har vel behersket halvøen.

At Illerupfundet og de andre store våbenfund er minder om kamp og krig, synes på forhånd givet, og antagelsen støttes, som det nedenfor skal omtales, af litterære kilder. Hvem de stridende parter i det slag, hvorom vor interesse samler sig, var, derom tør vi intet sige. Måske var det folk fjernt fra, som på vandring for at skaffe sig nyt land til erstatning for det, hvorfra de selv var fordrevet, stødte på modstand fra det attråede lands befolkning. Måske var kampen et indre anliggende mellem et par konger. At det har været et virkeligt slag, derom lader fundene os ikke i tvivl. Så stort må det have været, at det ikke vilde være det mindste mærkeligt, om en eller anden af de talrige beretninger om kampe, som f. eks. Sakse har overleveret os, havde sin rod i denne begivenhed.

Hvor slaget har stået, kan næppe afgøres. Det er fristende at tænke sig, at ådalen, som har haft strategisk betydning i senere krige, også skulle have spillet en rolle i denne kamp, ja at slaget måske ligefrem har stået om det overfartssted over mosen, som skal have været et eller andet sted i nærheden af offerpladsen. Noget sådant kan naturligvis tænkes, men den omstændighed, at der på alle de andre store offerpladser har været nedlagt våben flere gange, tyder snarere på, at offermoserne har haft et vist opland, at de har været helligsteder ikke for en enkelt egn, men for en hel landsdel. At slaget ikke har stået i selve mosen, men på »fast land«, at det altså ikke er slagmarken selv, vi graver ud, er i hvert fald sikkert og kan bl. a. ses deraf, at der i flere af de fundne skjoldbuler sidder tykke lag af moræneler. Sagerne har åbenbart ligget en tid på valpladsen i regn og søle, før de blev samlet sammen og ofret.

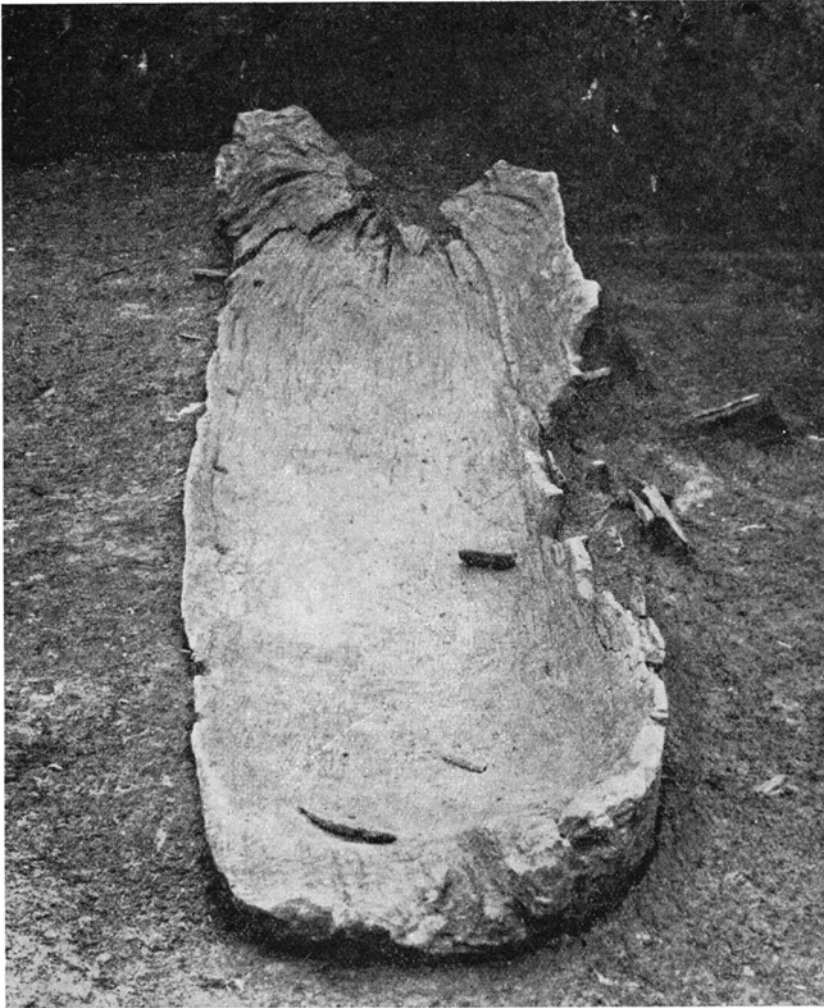
Men er disse sager nu også virkelig ofret? Offerteorien er jo, som nogle mener, et pulterkammer, hvor arkæologerne kommer alt det hen, som de ikke kan finde nogen fornuftig forklaring på. Også for de store mosefunds vedkommende har man ytret tvivl, en tvivl, der dog aldrig har vundet stor tilslutning, takket være de vægtige grunde, som taler

for offerhypotesen. Afgørende i så henseende er det, at der findes bevaret skriftlige beretninger om sådanne ofringer – beretninger, som vel ikke direkte angår de nordiske mosefund, men som dog uden al tvivl rummer nøglen til forståelse af dem. Om Gallernes ofringer fortæller Cæsar: »Før de går til slag, lover de som regel kampbytte til krigsguden. Efter slaget ofres de fangne dyr, og det øvrige bytte bringes sammen på et sted. I mange stater ses på hellige steder hele sammendyngede hobe af sådanne genstande, og det er sjældent, at nogen i den grad ringe-agter religionen, at han vover enten at skjule bytte hos sig eller borttage det, der er henlagt, en forbrydelse, for hvilken der er fastsat den hårdeste pinselstraf«.

Selve offerhandlingens lønligste ceremonier kender vi ikke, men i grove træk kan vi rekonstruere, hvad der er sket. På valpladsen har man samlet byttet sammen. Derpå har man brændt det hele – eller i hvert fald største parten – på et stort bål. Bålets virkninger sporer vi dels derved, at så godt som alt træværk er forsvundet, dels ved, at tingene ofte er halvt eller helt smeltede. Meget almindeligt er det således på sværdenes overflade at finde et ujævnt bronzelag – sikkert det smeltede skedebeslag. Efter brændingen har man med stor grundighed ødelagt sagerne. Sværdene er bøjet sammen til s-form, skjoldbulernes hatte har fået pulden trykket ind, de skærende redskaber er ubrugeliggjort ved voldsomme hug i æggen. Det er store værdier, som her er tilintetgjort på kort tid, tilsyneladende med vild ødelæggelseslyst. Blot et enkelt sådant sværd ville vel, om det skulle fremstilles i dag, koste flere hundrede kroner. Oldtidsmanden vidste jo ellers nok at værdsætte gode våben. Et fremragende sværd fik sit eget navn og nød stor berømmelse. Den unge Uffe prøvede sværd efter sværd, men de sprang alle i stykker for hans kraftige arm. Først i sværdet Skræp fandt han et våben, der var ham værdigt. Må det ikke have skåret en jernaldermand i sjælen at behandle disse herlige våben på denne måde? Forestil Dem, at De selv med en økse skulde gå løs på f. eks. et dejligt spisestuemøblement. Men guderne har krævet og blodet været i kog. Offeret er bragt stik imod al sund sans. Den spanske kirkefader Paulus Orosius fortæller om de ofringer af krigsbytte, som Kimbrerne og Teutonerne foretog efter slaget ved Arausio, hvor to romerske lejre faldt i deres hænder: Klæder blev flænget og bortkastet, guld og sølv sænket i floden, mændenes brynjer sønderhugget, hestetøj adsplittet, hestene selv nedstyrtet i afgrunde, fangerne med reb om halsen ophængt i træerne, således at der ikke levnedes mere bytte for sejrherrene end nåde for de besejrede.

Den, som har set Illerupfundet, ønsker sig ikke i de besejredes sted.

Da ødelæggelsesværket var fuldbyrdet, har man håret sagerne ud i mosen. Sikkert er det ikke et tilfældigt sted, man har valgt, men et sted, hvor man i forvejen vidste, at mystiske magter holdt til. Endnu den dag

En båd dannet af en udhulet egestamme.
A boat formed of a hollowed oak trunk.

i dag fortælles det, at spøgelsheste og andet troldtøj ved midnatstid huserer i mosen. Umuligt er det ikke, at disse ammestuehistorier kan være en sidste afbleget erindring fra den store tid, da selve krigsguden boede her.

Mellem bredden og det sted, hvor sagerne var lagt ud, fandt vi ved udgravningen en del svære, udkløvede træstykker. Måske er de lagt ud for at gøre sumpet terræn farbart og lette adgangen til det hellige sted. Af sagerne har man nedlagt nogle på »tørt land« på den hængesæk, som skød sig ud i mosehullet, andre har man kastet ud i vandet, hvor de er sunket til bunds mellem snegle- og muslingskaller. Nogle af de

udkastede sager kan være kommet ind under hængesækken, og heraf kommer det formodentlig, at sager på samme sted i mosen kan ligge i forskelligt niveau. Helt tør man dog ikke udelukke muligheden af, at der kan være tale om flere nedlæggelser, og at dette kan være grunden til niveauforskellighederne.

Lad os engang se lidt nærmere på de enkelte stykker i denne kolossale dyng af oldsager, som sin mishandlede tilstand til trods repræsenterer noget fint og sjældent, om end ikke noget enestående blandt danske oldtidsfund. Sværdene, af hvilke der foreløbig er fremgravet over 50 hele og mange brudstykker, er alle lange og tveæggede, den såkaldte »spatha«. Desværre er der ikke – som undertiden i de andre mosefund – fundet fabriksstempler i sværdene, så deres hjemsted lader sig ikke bestemme med sikkerhed. De fleste af de fundne sværd er damaserede, d. v. s. forstærket med indlagte jerltråde. Sværdfæsteknapper og skedebeslag af bronze er fundet af og til; en enkelt af knapperne var prydet med dyrehoveder. Blandt lansespidserne påkalder især de lange, bajonetformede med ganske kort dølle opmærksomhed. De kan opnå en imponerende længde, indtil 74 cm. Spydspidserne optræder i flere forskellige former med og uden modhager. Pilespidserne er ofte tynde og nåleformede, beregnede på at skulle kunne gennemtrænge brynjens netværk af ringe. Brynjerne selv har vi endnu ikke fundet. En enkelt tynd jernring lader ane, at fremtiden måske vil bringe fund af denne art. To smukke og velbevarede stridsøkser fandtes liggende tæt ved siden af hinanden i mosen. Skjoldbuler, der er ret ensartede i formen, optræder i stort tal. En af dem var repareret i oldtiden med en pånattet bronzeplade. Det er, som dette lille træk lader os møde oldtidsmanden selv på nærmeste hold. En del nydelige småting – beslag af forskellig art, remspænder, en enkelt fibula – er krydderier på den sværdmættede arkæologiske hverdag i Illerup Ådal.

Træsager har endnu kun lige ladet ane deres tilstedeværelse. Spydstager, skjoldbrædder, sværdfæster – alt synes ødelagt ved branden. Et enkelt pileskaft er dog fremgravet og – mærkelig nok – en båd. Båden, der var dannet af en udhulet egestamme, fandtes i oldsagslaget, men kan på grund af sin vægt tænkes at være sunket ned fra et højreliggende lag. Det kan altså foreløbig ikke sikkert afgøres, om egen er samtidig med de øvrige oldsager eller tilhører en senere tid. Selve bådens form siger os intet i så henseende, thi stammebåden er en af de mest sejglivede oldsagsformer, som findes. Uden på væsentlige punkter at ændre form, har den været i brug fra stenalderen og op til midten af forrige århundrede. Bådens alder er således et spørgsmål, som først pollenanalysen kan besvare. I bådens ene ræling var boret en række huller, muligvis fordi båden – sammenbundet med andre både – har skullet bruges til transport af tunge ting.

Ca. 50 oldsager frigravet. Sagerne hviler urørt i det leje, hvor de har ligget gennem 1500 år.
About 50 objects exposed. They lie undisturbed at the levels where they have lain
for 1500 years.

Hvordan tager nu vort mosefund sig ud sammenlignet med sine fire store forgængere?

Skønt gravningen i Illerup Ådal endnu kun har strakt sig over to sæsoner, er der allerede fremdraget så mange genstande, at fundet, hvad oldsagsmængden angår, er nået op på højde med det mindste af de store mosefund, fundet fra Kragehul. Med hensyn til formrigdom kan Illerupfundet derimod endnu ikke være med i vognen. Fundet kan til tider virke en smule ensformigt; men muligvis vil dette forhold bedres senere hen. Erfaringer fra de andre mosefund viser nemlig, at ensartede genstande som regel ligger samlet på fundpladserne. På endnu et punkt viser det nye fund sit eget ansigt, nemlig ved den meget gennemførte ødelæggelse, der synes mere fanatisk fuldbragt her end ved nogen af de andre fund. Af 50 sværd var således kun et eneste ubeskadiget. Bedst har de små genstande – spyd- og pilespidser, knive o. s. v. – klaret sig, men også dem har man taget hårdt fat på. Dertil kommer brændingen, der vel ikke omfatter hele fundet, men dog sikkert største delen af det. Ved de fleste af de andre mosefund ses spor af ild; forkullede træsager er således ikke ualmindelige. Men ved intet andet fund synes brændingen så gennemført som her.

Det er endnu for tidligt at anvise Illerupfundet dets endelige plads mellem de andre mosefund, der i tid spænder over et anseligt åremål,

nemlig ikke mindre end 4 århundreder. Nærmest slutter det sig dog uden tvivl til Nydamfundet – eller rettere sagt til hovedparten af Nydamfundet, thi også ved dette fund er der tale om flere nedlæggelser. Som allerede sagt har ofringen i Illerup Ådal formentlig fundet sted omkring år 400 e. Kr.

Af de fire gamle mosefund befinder største parten af de to sønderjyske (Thorsbjerg og Nydam) sig ved skæbnens ugunst i Kielermuseet. Det nye fund betyder således en yderst kærkommen forøgelse af det danske materiale. Men det betyder meget mere end det. Det betyder, at nutidens arkæologer endelig engang får mulighed for at løse nogle af de mange problemer, der knytter sig til disse offernedlæggelser. I de snart 100 år, der er forløbet, siden der sidst blev foretaget tilsvarende udgravninger, er der, som rimeligt er, sket store fremskridt på det gravetekniske område. Det hænger i særdeleshed sammen med, at målet for udgravningen er et helt andet i dag, end det var for hundrede år siden. Dengang samlede man først og fremmest oldsager til hylderne hjemme i København. Vi derimod ønsker i højere grad at belyse fortidens kultur ved det, vi finder, og det gøres ikke ud fra sagerne alene. Sikkert vil for fremtidens arkæologer oldsagen selv komme til at spille en endnu mindre rolle, de omstændigheder, hvorunder den findes, en endnu større. Oplysende med hensyn til de gamle arkæologers syn på disse spørgsmål er et brev, som Worsaae i 1850 sendte til etatsråd C. J. Thomsen i anledning af nye fund »i den såkaldte Viemose«: »Da Christian Rasmussen har vist megen omhu for at indlevere de fundne sager«, skriver han, »gav jeg ham i douceur 6 rdl. Jeg fortalte ham, at disse sager imidlertid ikke var så gode som de sidste, men at han måtte se at finde mere –«. Denne Worsaaes frimodige opfordring røber en indstilling så forskellig fra vor, at den kan få det til at løbe koldt ned ad ryggen på en nutidsarkæolog.

Der eksisterer ikke fra nogen af de gamle udgravninger en eneste opmålt plan, ja end ikke en skitse, der viser sagernes indbyrdes beliggenhed. Ved Illerupgravningen, som ved enhver moderne udgravning, indmåles de enkelte sager så nøjagtigt, som det lader sig gøre i forhold til et tredimensionalt koordinatsystem, og på grundlag af disse mål tegnes store kort over udgravningspladsen.

For 100 år siden drømte man ikke om at anvende fotografien i arkæologiens tjeneste. Det var derfor ikke uden en vis fryd, at vi i sommer tog de første billeder, som nogensinde er taget, af et stort mosefunds fantastiske oldsagslag. Tre ugers møjsommeligt arbejde kostede det at få afdækket en flade på 4 × 5 m med 51 oldsager liggende på oprindeligt sted. Regn og indstrømmende vand var hårde fjender at slås med. De sidste dage før fotograferingen måtte vi holde pumperne i gang døgnet rundt. Da dagen oprandt, kom solen, som vi ikke havde set i

En oldsag indmåles med lod og tommestok.
An object is plotted in by means of plumbline and rule.

lange tider, som en højst uvelkommen gæst. Glade var vi, da vi havde vore billeder vel i hus. Prøver på resultatet af dette fotografiske mare-ridt ses på disse sider.

Udgravningen i 1951 fik en usædvanlig afslutning. Det havde længe været vort ønske at prøve krigsinstrumentet minesøgeren i fredelig arkæologis tjeneste. Takket være imødekommenhed fra militærets side blev dette ønske opfyldt. Kaptajn F. T. Vang, 2. pionerbataillon, Randers, stillede elskværdigt instrumenter og mandskab til vor rådighed. I første omgang blev resultatet af søgernes arbejde ikke oldsager, men en anelig dyng af søm, tøjrepæle, hestesko og ølkapsler. Først da jorden var nogenlunde rensed for disse udenomsgenstande, sås svage udslag på apparaterne for dybereliggende ting. Udslagene afslørede, at der foruden den plads, hvor vi hidtil har arbejdet, findes endnu et oldsagsområde en smule vestligere. Helt overraskende kom dette resultat os ikke. Vi anede dette områdes tilstedeværelse. Forsøgets værdi ligger derfor navnlig i, at vi hermed fik fastslået minesøgerens muligheder på dette specielle felt.

En flygtig undersøgelse af den nye plads gav antydninger og vage formodninger, som egentlig burde forblive uomtalt, men som dog skal

Minesøgeren i arbejde.
The mine detector at work.

nævnes med behørigt forbehold. På det ganske lille område, som blev afdækket, fandtes flere oldsagstyper, som ikke kendes fra den gamle plads. En af dem var et ubrændt stykke af en spydstage. Dette kunne tyde på, at vi står overfor en anden (yngre??) nedlæggelse end den eller dem, vi hidtil har arbejdet med, og måske en nedlæggelse, hvor sagerne ikke er brændt, eller hvor brændingen har været mindre omfattende.

Udgravningen i Illerup Ådal er endnu langt fra afsluttet. Den vil blive fortsat i kommende tid. Ikke mindst undersøgelsen af den nye plads må imødeses med interesse. Man må dog regne med, at der vil gå år, før denne del af mosen bliver nået af udgravningens langsomt, men grundigt virkende maskineri.

SUMMARY

A votive offering of weapons in Illerup river valley.

In the course of digging drainage ditches in May 1950 in the peat of the Illerup river valley near Skanderborg (southwest of Aarhus) the discovery was made of a large votive offering of the same type as the big discoveries — dating from the Late Roman and Germanic periods — which were excavated

in the years 1858-65 at Thorsbjerg and Nydam in South Jutland and Viemose and Kragehul in Funen. A thorough-going investigation has been commenced but is still far from completed.

The offering consists of a very large quantity of twisted and destroyed weapons scattered over a considerable area in the bog. At the time when these weapons were deposited the bog was half overgrown, with a deep hole with open water lying at the exact location of the offering. A sill of decomposing vegetation extended from the edge of this hole some way out over its surface.

Like the other bog discoveries of this nature the Illerup-valley find must be interpreted as an offering of spoils of war to the god of war (cf. the accounts of such offerings given by Julius Caesar and Paulus Orosius). The battle which in this case provided the reason for the offering appears, to judge by the number of weapons, to have been of considerable magnitude. It did not take place in the bogland; the layer of moraine clay found inside some of the shield bosses shows that it must have occurred at a higher level on dry land. Clearly the objects found lay on the battlefield for some time after the battle, and, before being deposited in the bog, were burnt. This certainly accounts for the almost total absence from the find of objects of wood. In addition the weapons were, as mentioned above, rendered useless by twisting and by hacking the cutting edges. Thereafter they were taken out into the bog, where some were laid on the "dry land" of the sill, and others thrown into the water.

The objects occurring most frequently are swords, shield bosses, lance points, and spear and arrow heads. The sword-type is the "spatha", long and two-edged, many being damascened. Among the less commonly found objects may be named battle-axes, various types of weapon mountings, buckles and a single fibula. Although, as mentioned, wood is almost entirely absent an arrow shaft has been found, as well as a boat formed of a hollowed oak trunk.

In number of objects found the Illerup discovery already bears comparison with the smallest of the four big discoveries, that at Kragehul. It shows a smaller variety of types than its great predecessors and moreover differs from them in the savage way in which the destruction of the weapons has here been carried out. The date of the offering is not yet definitely fixed but it would appear to be about 400 AD.

It is almost a century since the four great weapon deposits were excavated and neither drawings nor photographs were made on those occasions. It is therefore of very great interest that the opportunity is now afforded to investigate a corresponding discovery in accordance with modern excavating technique.

Mine detectors have been used, and have succeeded in establishing that another area containing metal objects lies a little to the west of that to which excavations have hitherto been confined. We look forward with great interest to the investigation of this new area.

Harald Andersen.

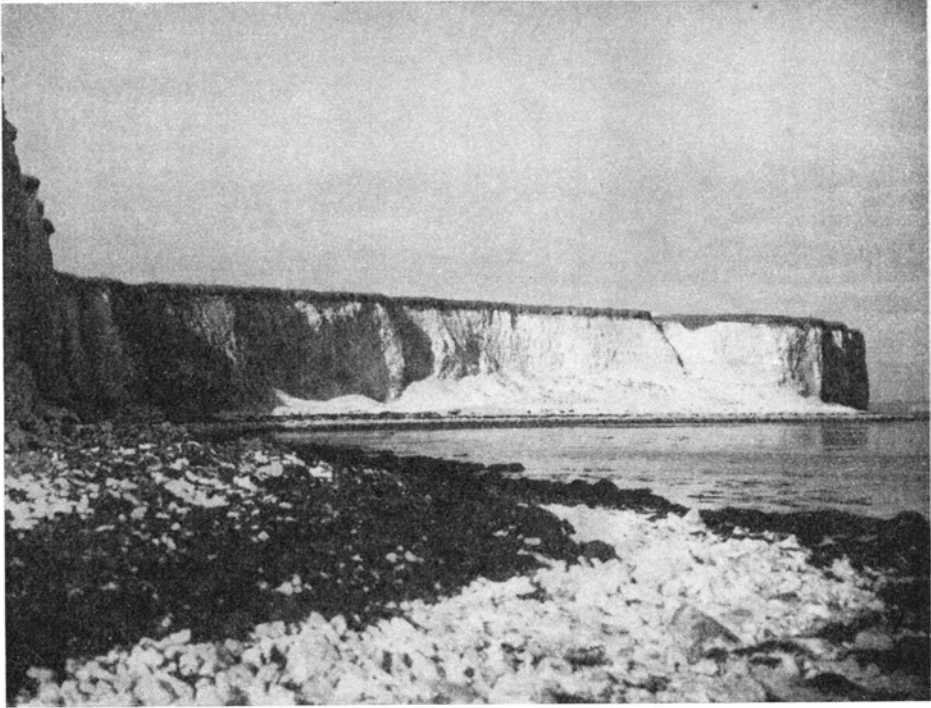

Fig. 1. Sangstrup Klint.

EN FLINTSMEDIE PÅ FORNÆS

Af P. V. GLOB

På Djurslands nordøstkyst hæver Sangstrups hvide klint sig stejlt mod det åbne Kattegat. I stormvejr og under højvande vasker bølgerne klintens fod, i stille spejler dens skrænter sig som et drømmeslot i det jadegrønne vand, der farves af limstensbunden.

Klintens kamp med havet er ældgammel. For 5000 år siden blev den trængt tilbage omtrent til sit nuværende stade. Dengang stod havet syv meter højere end nu og brød med vældig kraft mod Djurslands hårde forbjerg, der da gik langt til søs. Klintens limsten brødes ned og sloges sønder i bølgebruset, men havet tog ikke alt med sig i dybet, gav noget tilbage, der aflejredes som en kilometerlang strandvold nogle hundrede meter længere mod sydøst. Denne strandvold bestod overvejende af flint, der har været indlejret i klinten som skrånende lag, men også af små-

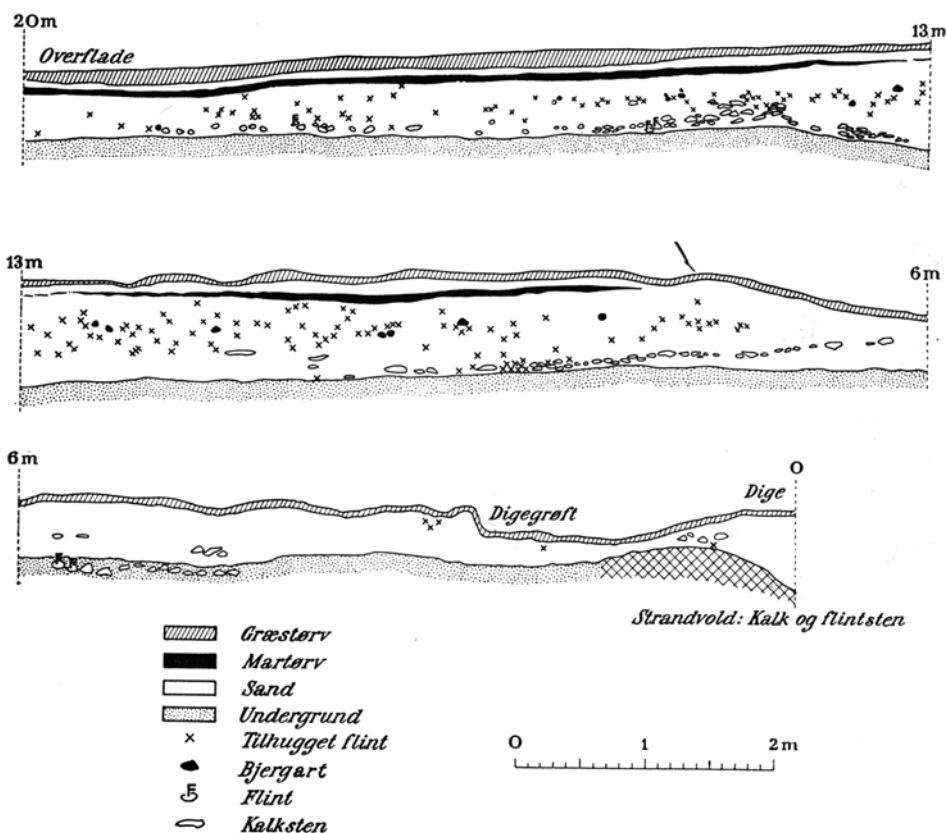

Fig. 2. Profil gennem kulturlaget. (Flintaffald x, strandsten udfyldt med sort, limsten tegnet i omrids uden udfyldning).
Section through culture layer. (Flint swarf x, other stone in black, limestone in outline).

stykker af limsten, de sidste rester af de store blokke, der ikke helt blev udvaskede.

Frem gennem yngre stenalder trak havet sig langsomt tilbage. Kystens skiftende forløb kan nu følges som rækker af parallelle strandvolde mellem Fornæs Fyr og Sangstrup Klint. Det rige flintmateriale i den øverste strandvold blev opdaget af stenalderens flintsmede, men først mod stenalderens slutning, hvor der fra Jylland åbnedes en vældig flinteksport til de nordiske lande. Her var råstof i store mængder, og tusindvis af redskaber blev tilhugget og eksporteret herfra. En veritabel flintfabrik åbnedes på Fornæs for 3500 år siden.

Men flinten gik efterhånden af brug som materiale til redskaber og våben og erstattedes af bronze. I bronzealderen kom andre folk til stedet og opførte deres grave på den samme strandvold. Sandflugt og senere lyng dækkede efterhånden flintsmedenes arbejdspladser, der først blev

opdaget for nogle år siden af en ivrig amatørarkæolog, T. O. V. Jacobsen, fyrmester på Fornæs, der sendte bud om fundet til Nationalmuseet, som overdrog undersøgelsen til Forhistorisk Museum.

Flintværkstederne ligger midtvejs mellem Sangstrup Klint og Fornæs Fyr på Hammelevgårdens strandmarker, hvis ejerinde, fru M. Jahnsen, beredvilligt gav sin tilladelse til en udgravning, der blev foretaget i maj 1950 med deltagelse af de arkæologistuderende ved Aarhus Universitet. Siden da har fyrmester Jacobsen med stor iver og kyndighed fortsat undersøgelsen og bragt et stort materiale for dagen.

Ved Forhistorisk Museums undersøgelse blev der dels gravet profiler vinkelret gennem strandvoldene og kulturlagene for at fastslå niveauforholdene, dels afdækket et større areal for at få et indtryk af flintens spredning på den gamle overflade. Profilgravningen viste, at flintværkstederne lå på den øverste strandvold, der betegner litorinahavets højeste vandstand, som på denne strækning ligger noget over 7 meter højere end den nuværende havflade¹). Toppen af et dige, der er opkastet, hvor den gamle strandvold falder mod havet (fig. 2,), ligger 7.02 m over den nuværende højvandslinie. Indenfor dette dige har litorinastrandvolden ligget, men den er nu fuldstændig ophugget ved flintsmedenes arbejde. Over undergrunden findes et indtil 80 cm tykt lag, som øverst består af græstørv, derunder et tyndt flyvesandslag, som hviler på martørv, og mellem dette og undergrunden ligger et ca. 60 cm tykt flyvesandslag, hvori affaldet fra flintsmedierne er lejret (fig. 2). Dette affaldslag, der er omkring 14 m bredt, er rester af en fuldstændig ophugget strandbreds sten. Mod bunden ligger større og mindre vandrullede limstensblokke, hvorimellem kun ganske enkelte flintknolde, der ikke bærer hugspor. Derover ligger et spredt lag af tilhugget flint, flintspåner, halvt færdige og itubrudte redskaber, men kun enkelte rullede strandsten af anden bjergart, de fleste med knusemærker, der viser, at de har været brugt som værktøj (fig. 2).

Det er øjensynligt, at denne strandvold har bestået af et stort antal rullede flintsten, samt limsten, og at flintsmedene har hugget sig igennem den, ladet limstenen ligge og opbrugt alt flintmaterialet. Næsten hver eneste flintknold er mere eller mindre tilhugget, og kun nogle enkelte helt i bunden er undgået deres opmærksomhed. Flintmaterialet og limstenen viser, at denne strandvold er opkastet af en nedbrudt klint af samme opbygning som Sangstrup Klint og utvivlsomt af denne, der oprindeligt har været betydeligt større og måske strakt sig helt ud forbi Fornæs. Klinten består af danskekalk, limsten, hvori flinten er aflejret som skrånende, ikke helt sammenhængende bånd, der tegner mørke figurer i den hvide kalk (fig. 3). Flinten i danskekalken er almindeligvis grå, men i Sangstrup Klint er den omtrent sort, dog med et ganske svagt brunligt skær, der adskiller den fra skrivekridtets flint, som i de yngre

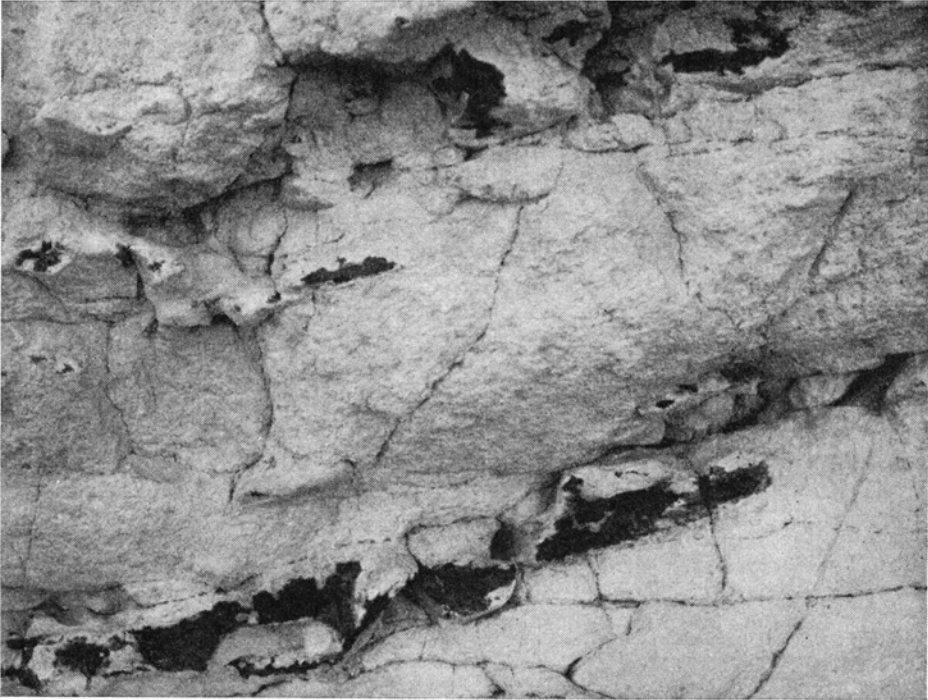

Fig. 3. Mørke flintlag i naturligt leje i Sangstrup Klints hvide limsten.
Dark flint seam in situ in Sangstrup Klint's white limestone.

lag er helt blåsort. Det er hovedsagelig den mørke flint, som findes ved Fornæs og er blevet udnyttet som råmateriale af flintsmedene. En lysere flint, hvidbrun eller hvidgrå, er også anvendt, medens den grå flint, der almindeligvis er karakteristisk for danskekalken, næsten uden undtagelse kun er benyttet til flintplanker.

Det fladeafdækkede areal viste os flintsmedenes arbejdspladser. Mange flintspåner lå her i små dynger, hvor tilhugningen af redskaberne er foregået. Mellem spånerne lå endnu nogle af de strandsten, der har været benyttet ved tilhugningen (fig. 4). Andre steder kunne man se, hvorledes kalksten og andet uegnet materiale var kastet til side, medens flintblokke, der alle bar hugspor, spåner og redskaber, som er gået i stykker under tildannelsen, lå for sig (fig. 5). På et sted fandt fyrmester Jacobsen spidserne af seks flintdolke liggende omtrent på samme sted, medens de dertil hørende håndtag lå i alle verdenshjørner 2-3 meter længere borte (fig. 6). Man har her et nærbillede af flintsmeden i arbejde. Man ser ham sidde med dolkhåndtaget i hånden og arbejde med finhugningen af bladet. Dette brydes ved et uheld eller som følge af fejl i flinten og falder til jorden, medens smeden ærgerlig kaster håndtaget ud til siden. De seks dolkblade på samme sted fortæller os måske også

noget om tempoet i arbejdet. Det er sandsynligt, at flintsmeden har lavet disse seks stykker indenfor samme arbejdsperiode, vel samme dag, og at han også har haft held til at færdighugge et antal dolke.

Som helhed består Fornæsfundet kun af flintaffald, stykker, der er brudt under arbejdet, og de redskaber, som er blevet benyttet ved tilhugningen. Intet tyder på bosættelse i længere tid. Lerkarskår fandtes kun på et enkelt sted, knapt en halv snes skår af samme kar, der måske har indeholdt en flintsmeds mad. Spor af bålpladser er også påvist, men intet af det, der er så karakteristisk for stenalderens bopladser: større itubrudte og kasserede redskaber med tydelige brugsspor, tusindvis af lerkarskår af omtrent lige så mange lerkar, utallige småredskaber af flint, for ikke at tale om spor af huse. Af så almindelige redskaber som stykker af slebne økser fandtes ikke en eneste spån mellem de hidtil fremdragne godt 600 oldsager og tusindvis af flintspåner og rester fra tilhugningen. Hele fundet må således stamme fra flintværksteder, der har udnyttet strandvoldens rige flintmateriale. De mange redskaber viser, at flintværkstedernes virksomhed har ligget i stenalderens slutningsafsnit, midten af 2. årtusinde f. Kr.

Ialt er der optalt 663 redskaber, brudstykker af redskaber og flintstykker med så megen tilhugning, at de har fået en bestemt form (fig. 8).

Fig. 4. Flintværksted. I midten og til højre dynger af flintaffald fra tilhugning. Øverst til venstre tilsidekastede limsten.

Flint smithy. In centre and on right heaps of flint swarf from workings. Upper left limestone thrown to one side.

Fig. 5. Flintaffald liggende i dyng, hvor tilhugning har fundet sted.
Flint swarf lying in heaps where working has taken place.

Affald fra flinttilhugningen løber derimod op i titusinder af stykker. Optælling af alt flintaffald i nogle af de udgravede profiler fra 1 eller 2 kvadratmeter kulturlag anskueliggør dette forhold (fig. 7). På et areal af værkstedslaget på 25 m² fra tre forskellige profilgrøfter er der således fundet 63 redskaber og brudstykker af redskaber, medens flintaffaldet fra de samme områder består af 7082 stykker, og antallet af de sten, der har været benyttet ved tilhugningen, er 44. Hertil kommer desuden 413 stykker ildskørnet flint, de fleste med spor af tilhugning.

Flintaffaldet er typisk for den yngre stenalders slutning. Mellem dette findes således kun eet stykke, der med god villie kan opfattes som en flækkeblok. Egentlige flækker forekommer da heller ikke, kun flække-lignende spåner, hvoraf der indenfor de 25 m² er optalt 64. Af det øvrige flintaffald er 683 kærnestykker, der vel er afhugget af flintplanker af forskellig form, eller stykker, man har opgivet på grund af fejl i flinten, inden de fik en bestemt form. Den overvejende del af flintaffaldet er dog spåner med spor af fladehugning på oversiden eller skiver med lignende tilhugning, hvoraf de 3333 stykker stammer fra den oprindelige flintknolds overflade og endnu bærer flintskorpe, medens 3002 stykker er uden skorpe og er fra den senere tilhugning.

Alle de valgte felter ved optællingen af affald ligger indenfor flint-smediernes kærneområde. Udenfor dette er der meget mindre flintaffald, men også meget få eller ingen redskaber. Hvor mange færdige og ufuldstændige stykker, der i stenalderen er ført fra pladsen, resultatet af smedenes arbejde, kan der selvfølgelig ikke siges noget bestemt om.

Oldsagsmaterialet består af 663 stykker, hvortil kommer 17 lerkarskår, der ser ud til at stamme fra samme uornamenterede kar. Med ganske enkelte undtagelser, et par dolke, spydblade og kornsegle, består det af mere eller mindre færdige redskaber, der er knækket under tilhugningen og derfor kasseret. Hertil kommer planker, forskelligt formede flintstykker med grov tilhugning og bestemt som råmateriale til videre tildannelse, samt sten af bjergart og flint, der har været benyttet under arbejdet (fig. 8).

Flintmaterialet, der hovedsagelig stammer fra den nedbrudte Sangstrup Klint, optræder i forskellige farver, der fordeler sig forskelligt på de enkelte typer. Ganske enkelte stykker er måske kridtflint, der har været indlejret i morænejord, som er udskyllet sammen med klinten. Stort set findes flinten i fire farver: sort flint med let brunligt skær, hvidgrå flint, hvidbrun flint og grå flint (fig. 8). Den sorte flint, der er lejret i de nederste lag af Sangstrup Klint (fig. 3), er anvendt til 395 stykker, medens den hvidbrune flint, som er noget mere grovkornet, kun er anvendt til 57 stykker. Den hvidgrå flint, der i mange tilfælde op-

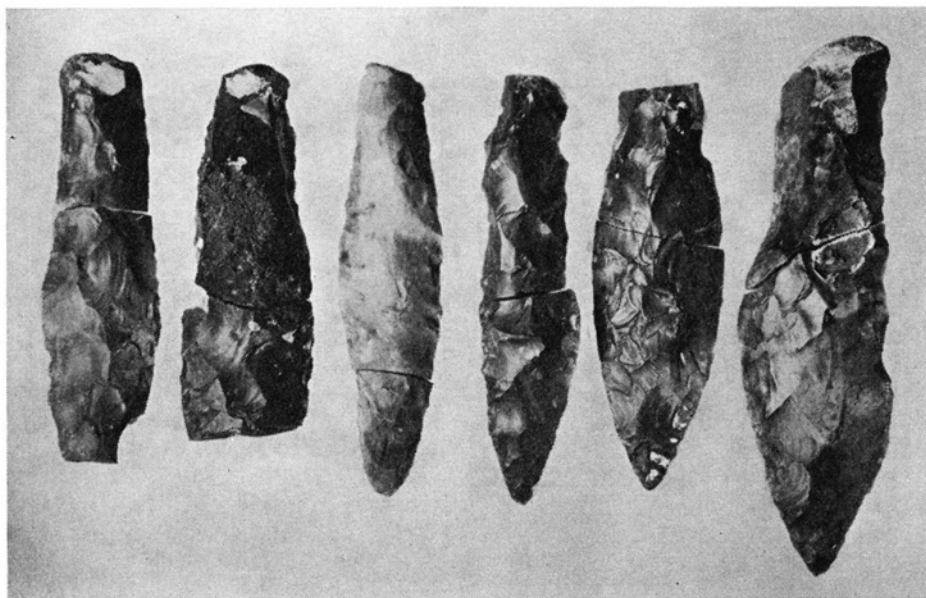

Fig. 6. Seks flintdolke, der er knækkede under arbejdet med tilhugning af bladet.
Six flint daggers, broken while the blade was being worked. C. $\frac{1}{4}$.

Udgravningsfelt	Slagsten	Redskaber	Kerner	Fladehugget uden skorpe	Fladehugget med skorpe	Spåner	Ildskørnet
I. 4-5	0	0	2	9	11	1	0
5-6	1	2	20	120	121	1	83
6-7	4	4	84	260	378	14	92
7-8	7	4	32	103	251	10	13
8-9	0	4	37	199	268	2	12
9-10	1	1	38	158	133	2	5
10-11	1	1	6	91	91	1	14
III. 0-2	3	14	71	447	324	13	52
2-4	5	6	55	182	284	2	35
4-6	2	3	21	161	231	4	33
IV. 0-2	5	1	36	192	143	0	10
2-4	4	1	67	329	246	4	2
4-6	6	9	101	228	285	5	24
6-8	3	6	46	160	200	2	19
8-10	2	4	39	171	201	3	7
10-12	0	3	28	192	166	0	12

Fig. 7. Sammentælling af slagsten og flintaffald.
Breakdown of totals of hammer-stones and flint swarf.

	Sort flint	Hvidgrå flint	Hvidbrun flint	Grå flint	Ialt
Flintplanker, hele	17	20	12	20	69
— , brudstykker	16	17	13	17	63
Mandelformede stykker, hele	66	1	9		76
— — , brudte	72	4	14		90
Kornsegle, hele, færdighuggede	3	1			4
— , - , fladehuggede	12				12
— , - , planker	27	4	2		33
— , brudstykker, færdighuggede	14	1			15
— , — , fladehuggede	17		3		20
— , — , planker	51		1		52
Spydblade, hele	3	1			4
Dolke, hele	2				2
— , håndtag	38	7	1		46
— , spidser	15	7	2		24
— , knækkede	5	1			6
Ildsten	8	11		2	21
Pilespidser	4	8			12
Næb	2	3			5
Økser	3				3
Spånskrabere	17	7		1	25
»Økser«, naturskafthul				1	1
»Køller«, naturskafthul	3	1			4
Slagsten, flint					6
— , bjergart					65
Skaftuløkse af bjergart					1
Slibesten, brudstykker					4
Lerkarskår					17

Fig. 8. Sammentælling af flintsager og redskaber.
Breakdown of totals of flint objects and implements.

rindelig har været sort, men er sekundært farvet, er brugt til 94 stykker. Den grå flint, der er den mest grovkornede, er næsten udelukkende anvendt til firesidede planker, 37 ialt, medens den derudover kun er benyttet 4 gange, heraf de to til ildsten, een til en spånkraber og en gang til et økselignende stykke hugget omkring et naturligt hul i flinten. I det hele taget ses denne grå flinttype i det samlede danske materiale almindeligvis kun at være brugt til økser samt mejsler og småredskaber,

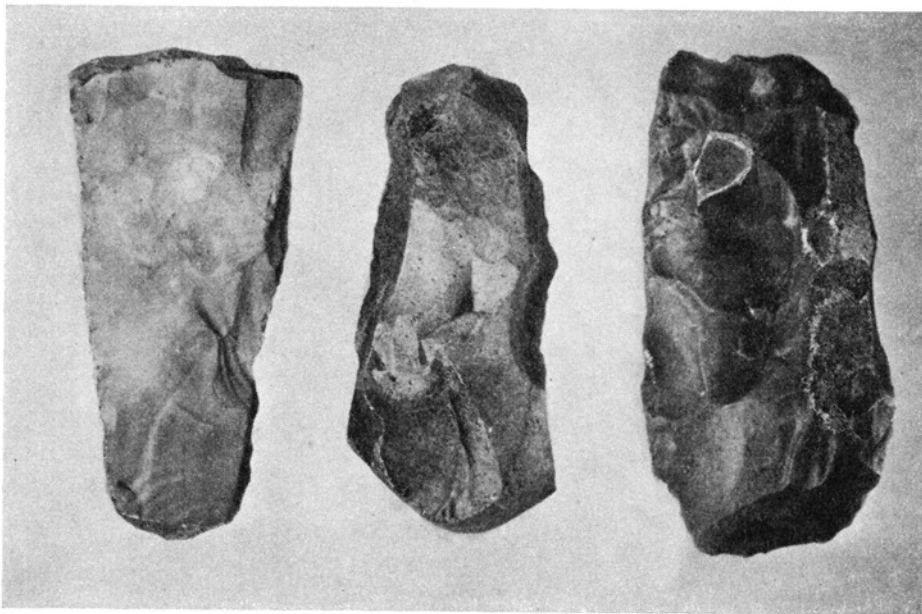

Fig. 9. Flintplanker, materiale til økser.
Flint blocks, axe-blanks. C. $\frac{1}{3}$.

medens den yderst sjældent er brugt til dolke og kornsegle. Hovedparten af de øvrige flintredskaber fra Fornæs er lavet af den sorte flint eller affarvede stykker af denne, der her kaldes hvidgrå, men som findes i mange farvetoner fra helt lysegrå til mørkere stykker med et blåligt skær.

Af flintplanker med firesidet tværsnit, der hovedsagelig har været bestemt som råmateriale til økser, er der fundet 69 hele og 63 brudstykker (fig. 9). De er gennemgående meget groft tilhuggede, endnu med påsiddende skorpe. Kun en enkelt er finere tilhugget, så den får egentlig økseform (fig. 9, første planke). De hele planker, hvoraf de fleste er mellem 15 og 20 cm lange, er gennemgående af så dårlig kvalitet, at de vel er blevet kasseret på stedet. Store mængder af denne type er sandsynligvis eksporteret fra Fornæs.

Tosidede flintplanker med spidsovalt tværsnit, hovedparten af dem

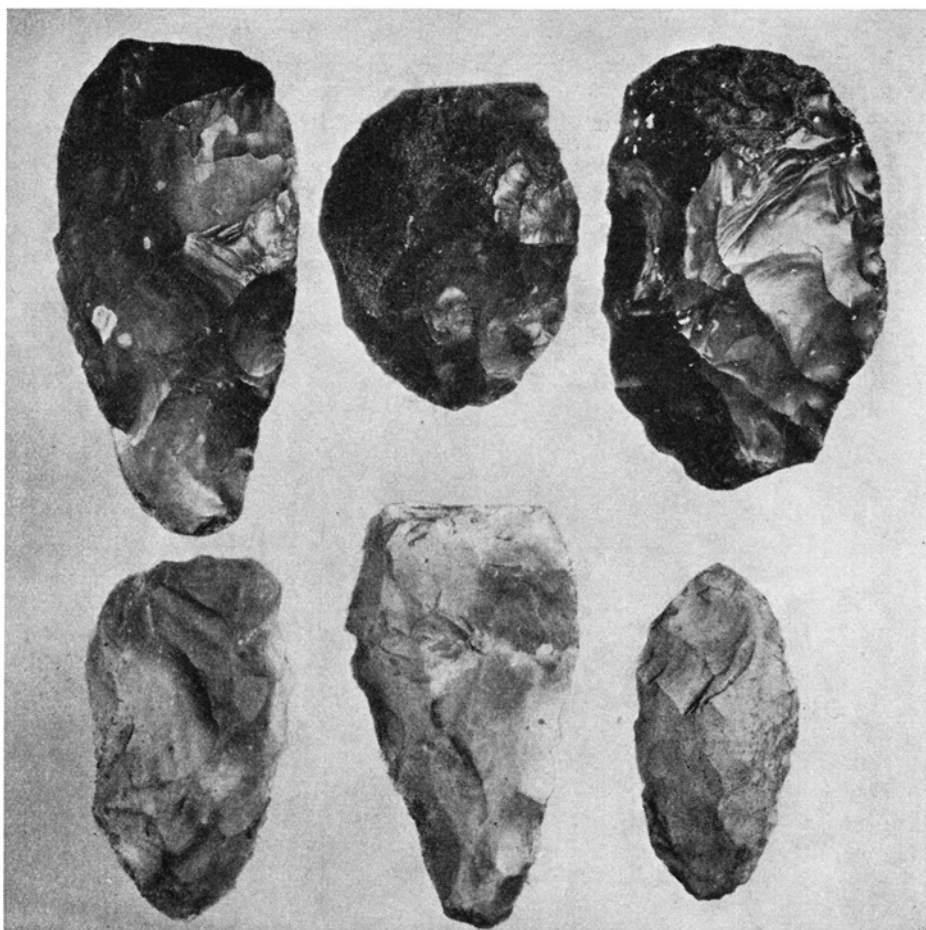

Fig. 10. Flintplanker, materiale til dolke, spydblade og kornsegle.
Flint blocks, blanks for daggers, spearpoints and corn sickles. C. $\frac{1}{3}$.

mandelformede, findes i 76 hele og 90 brudstykker (fig. 10). Også de er råmateriale, planker med grovere tilhugning bestemt som emner til dolke, spydblade og kornsegle. De varierer i længde fra 10–18 cm og har vel også for en dels vedkommende været bestemt til eksport, men er blevet frasorteret. Andre har vel været beregnet til yderligere tilhugning på stedet, men er blevet kasseret på grund af fejl i flinten, huller eller knolde, eller også er de knækket under arbejdet.

En af de almindeligst forekommende typer på Fornæs er det halvmåneformede redskab, der har været brugt som kornsegl og løvkniv (fig. 11). Den findes lige fra meget groft tilhuggede stykker, der nærmest må betegnes som planker, til fladehuggede stykker og færdige eksemplarer, hvis kanter er fint og regelmæssigt retoucheret. Enkelte overbrudte stykker, hvoraf begge halvdele er til stede, viser på den ene del

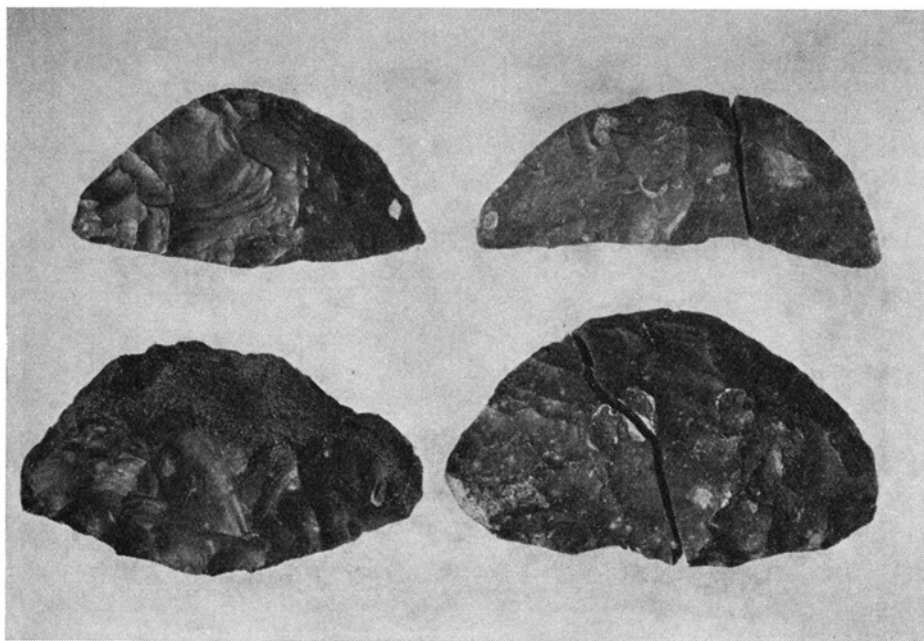

Fig. 11. Kornsegle. De øverste færdighuggede, de nederste grovhuggede.
Corn sickles. Above: fully fashioned; below: rough-hewed. C. $\frac{1}{3}$.

en grov tilhugning, på den anden en finere tilhugning og er således gået i stykker under finhugningen. Ialt er der fundet 49 hele og 87 brudstykker. De hele er fra 9–15 cm lange, enkelte dog betydeligt længere, indtil 25 cm for en plankes vedkommende. Langt den overvejende del af disse stykker har en stærkt krummet ryg og en svag konveks æg. Kun en halv snes stykker har omtrent lige eller konkav æg, medens typen med den stærkt konkave æg og noget skæve form er opstået ved gentagne opskærpninger af stykker, hvis æg under brugen er blevet sløv, hvorfor den ikke forekommer på denne tilhuggerplads²).

En del af de korte mandelformede planker kan have været bestemt til spydblade (fig. 12). Denne type, der ikke er ret almindelig i danske fund, findes kun i fire hele eksemplarer. Brudstykker af den er vanskelige at bestemme, da de ikke kan skilles fra dolkspidser og ender af kornsegle.

Også dolke er ret almindeligt blevet tildannet på denne plads. Et fund af 6 dolkspidser med tilhørende afknækkede håndtag er allerede blevet omtalt (fig. 6). Derudover er der fundet 2 hele dolke (fig. 12), samt 70 brudstykker, som sandsynligvis stammer fra dolke. Bemærkelsesværdigt er det, at af disse er 46 håndtag, medens kun 24 er spidser, hvilket måske skyldes, at afknækkede spidser er blevet omdannede til spydblade eller pilespidser og derfor ført bort fra stedet. Også en del afknækkede hånd-

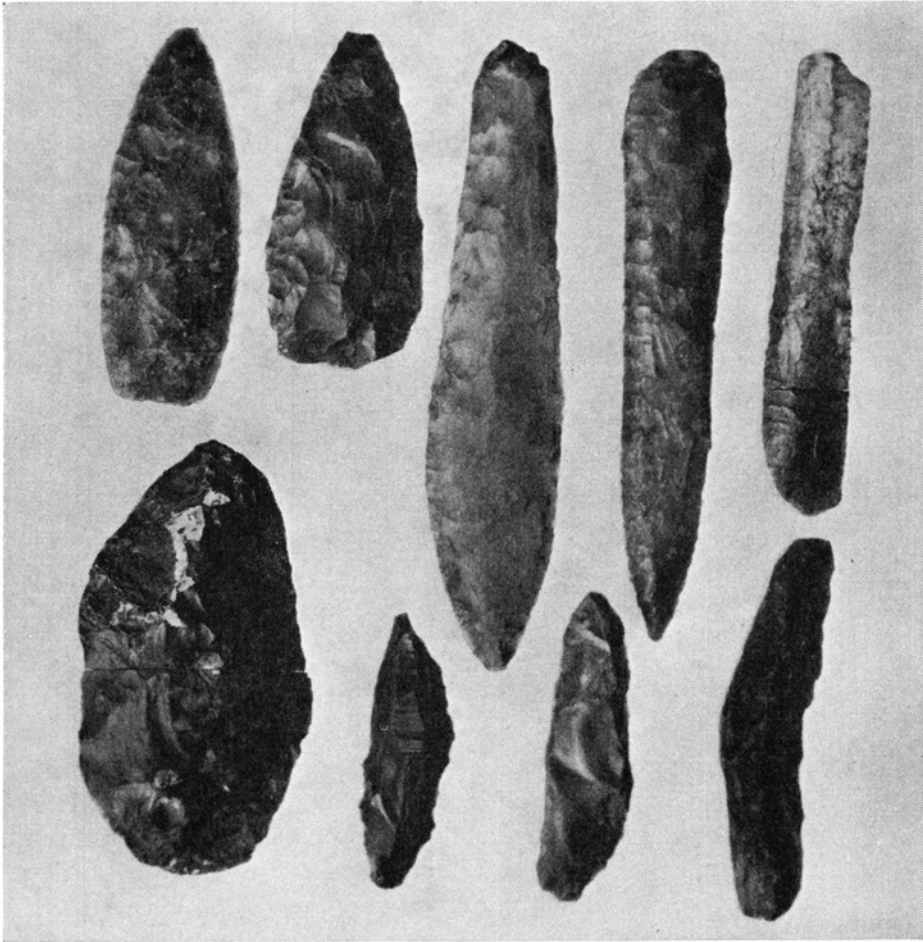

Fig. 12. Spydspidser til venstre, 2 færdighuggede, 1 grovhugget. Tre dolke og derunder tre ildsten.
 On left, spearpoints, 2 fully fashioned, 1 rough-hewed. Three daggers, with below, three strike-a-lights. C. $\frac{1}{2}$.

tag kan være blevet benyttet til andet formål som eksempelvis ildsten. Dolkene findes i flere forskellige typer, der synes at vise, at flintpladsen har været i brug gennem længere tid. Ældst er den lancetformede type med ringe fremtrædende håndtag³). Derefter følger typen med tykkere, mere afrundet håndtag (fig. 6), og yngst er typen med fremhugget søm på hæftet, der har firsidet tværsnit⁴). Disse typer indgår alle i fundet, sidstnævnte type dog kun i et enkelt ildskørnet eksemplar (fig. 12, øverst til højre). Senneolitisk tids yngste dolktyper med fiskehaleformede fæster er derimod ikke fundet på Fornæs⁵).

Et lille, kort, ofte tresidet tilhugget flintstykke, der er fundet i 21 eksemplarer, er måske ildsten (fig. 12). De afviger fra disse, der kendes

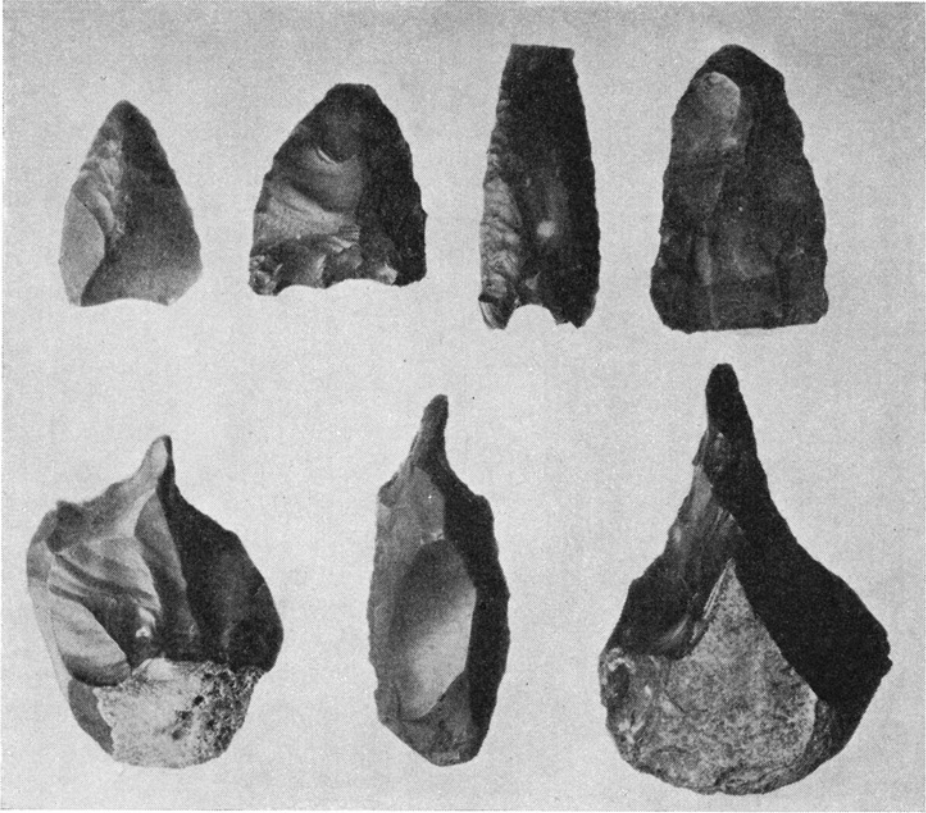

Fig. 13. Fire ufærdige pilespidser og derunder tre »næb« til flintpresning.
Four unfinished arrowheads and, below, three "beaks" for pressure work. C. 6/7.

fra grave, ved manglende slagmærker i enderne, hvilket ligger i sagens natur, da det drejer sig om nytildannede stykker. De er omkring en halv snes cm lange, mange er knækkede, medens flere af de hele er krumme, hvorfor de måske har fået lov til at blive liggende.

Af pilespidser, som enten er ufærdige eller itubrudte stykker, er der fundet 12 (fig. 13). De hører alle til de fligede typer, der er karakteristiske for senneolitisk tid. Ingen af dem er færdiglavede, og flere har blot en enkelt tresidet form uden påbegyndt indhugning ved basis.

En type, der almindeligvis betegnes som bor, og som i den ene ende har et kort næb, er fundet i 8 eksemplarer (fig. 13). Flere af dem er afrundet i den yderste spids, og måske har de været benyttet ved flintarbejdet til at frembringe finere retouche, hvilket fabrikant Anders Kragh, Gjøll, bl. a. har sandsynliggjort gennem sine forsøg med flinttilhugning. Af denne grund er den gamle betegnelse »bor« her erstattet med »næb«.

Økser i vanlig betydning forekommer ikke i fundet. Ud over de alle-

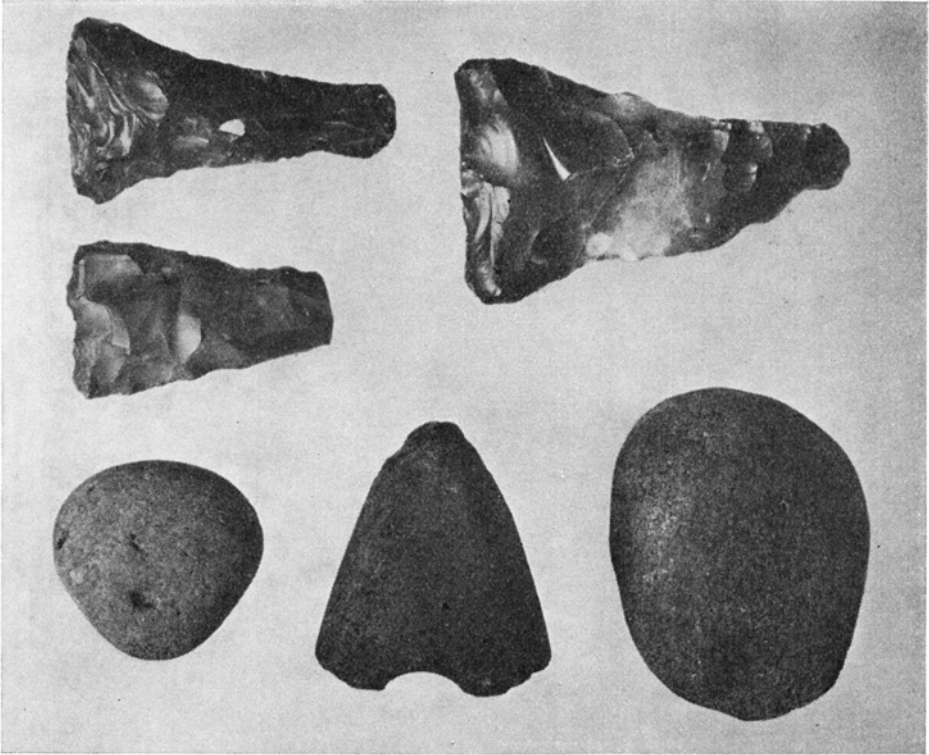

Fig. 14. Tre økseformede flintstykker, to slagsten og hammer overbrudt i skafthullet. Three axshaped flint objects, two hammer-stones and a hammer broken at the shaft-hole. C. $\frac{1}{2}$.

rede omtalte økseformede planker er der fundet tre små stykker, fra 8–11 cm lange, der har økseform med stærkt udsvajede æghjørner (fig. 14). De er tynde, den ene hugget af en svær spån, og ingen af dem særlig omhyggeligt tilhugget, så de har sikkert aldrig været bestemt til brug. Måske har flintsmeden tænkt på de bronzeøkser, der allerede var kendte, da han lavede dem, hvis det da ikke er økser bestemt som legetøj. I formen ligner de tidens flintøkser, der har udsvajede æghjørner og smal nakke⁷⁾.

En regulær redskabstype er spånskraberen, der er fundet i 25 eksemplarer. De er fra 6–10 cm lange, halvt så brede, og de fleste med flintskorpe på oversiden. Ingen af dem er særlig omhyggeligt tildannede, men i deres enkle former aner man dog tidens skraberstype, den ske- eller pæreformede skraber, som i de fuldstændigste eksemplarer har en jævn, omhyggelig fladehugget overside⁸⁾.

Nogle flintstykker med naturskabt hul har ved nogle få slag fået kølleform, medens een har økseform. På ingen af dem er der arbejdet længere, end at de behøver at have været andet end flintsmedenes tidsfordriv. Lignende stykker kendes imidlertid i langt omhyggeligere udførelse fra andre fund⁹⁾.

Rullede, runde strandsten, der enten i den ene eller i begge ender har mærker efter brug, er fundet i 65 eksemplarer (fig. 14). De er fra 4.5–10 cm lange og har utvivlsomt været brugt ved flinttilhugningen, de mindste kun til mellemslag, idet den ene ende har været anbragt på flintstykket, medens man har slået på den anden ende, som bl. a. Anders Kraghs forsøg har vist¹⁰). Som slagsten har også nogle flintkugler været anvendt. De har en diameter på omkring 8 cm, og flere af dem er afknust på hele overfladen.

Forpartiet af en svær hammer af bjergart, der er overbrudt i skaft-hullet (fig. 14), har grove afspaltninger i ægkanten og har måske været brugt ved en første afhugning af de større flintplanker, men kan have været anvendt som slagredskab i forbindelse med de egentlige slagsten.

Endelig indeholder fundet fire brudstykker af kvartsitiske slibesten¹¹). Ingen af dem viser langvarig brug. Da der ingen slebne redskaber er fundet på pladsen, falder de tilsyneladende noget udenfor det øvrige oldsagsmateriale. En kendsgerning er det imidlertid, at mange flintdolke, de lange parallelhuggede stykker uden undtagelse, er blevet omhyggeligt slebet efter den første grove tilhugning og derefter blevet finhugget eller parallelhugget¹²). Det er derfor nærliggende at tro, at disse slibesten har været brugt til afpudsning af knuder og lignende på dolke og kornsegle, selv om dette ikke er påvist i det foreliggende materiale.

Fornæsfundet stammer som omtalt fra den yngre stenalders slutningsperiode, senneolitisk tids mellemste afsnit, en tid, hvor bronze i stadig større mængder tilførtes landet. Flinten brugtes dog endnu herhjemme, først og fremmest til dolke og kornsegle, som bl. a. dette fund viser, medens flintøksen var stærkt på retur. Et spørgsmål er det, om ikke de fleste af de redskaber, der er blevet fabrikeret på Fornæs, ikke mindst de mange flintplanker, var bestemt til eksport til flintfattige egne i Sverige og Norge, hvor så meget flintværktøj af dansk oprindelse er fundet¹³). I bytte fra disse lande har man så til gengæld måske modtaget sager, der er blevet viderehandlet sydpå i bytte for bronze. En sådan transithandel, netop i denne periode, hvor bronzen vælter ind over Danmarks grænser og i løbet af nogle århundreder gør det gamle hæderkronede flintmateriale næsten overflødigt til redskaber og våben, forekommer i hvert fald ikke usandsynlig, for bronzen har de metalproducerende lande i Mellem- og Vesteuropa ikke foræret bort. Og meget skulle der til her i Danmark for at vende stenalder til bronzealder. Ikke alene skulle det daglige behov dækkes, værktøjets slid under brugen, men de døde krævede også deres tons af det dyre metal som gravgods. Flintsmedene på Fornæs har derfor måske gennem deres arbejde sammen med handelsfolks eksport af deres halv- og helfabrikata været med til at bringe det metal til landet, der efterhånden undergravede deres eget ypperlige håndværk, flintsmedningen.

SUMMARY

A Flint Smithy at Fornæs.

Between Sangstrup Klint and the easternmost point of Jutland, Fornæs, an ancient shoreline lies at a height of seven meters above the present sealevel. This raised beach consists principally of flint and limestone, the debris washed down during the Litorina period some 5000 years ago from Sangstrup Klint and deposited a few hundred meters further to the southeast.

In the Late Neolithic Period, about 1500 BC, the rich flint deposits of the raised beach were exploited to a considerable extent as raw material for flint implements and flint blanks, undoubtedly mainly intended for export. A cross-section through the beach at the site of the workplace shows in what degree the flint was worked (fig. 2). The limestone fragments are still there and a very few flint nodules, but all the rest of the flint has been completely used. That the flint originated from Sangstrup Klint is established by a comparison with the flint seams which show as dark bands against the white limestone (fig. 3). The main part of the flint is black with a slight brown tone, but lighter flint, light brown, light gray and gray, is also used.

In the course of excavation several areas were uncovered where numerous flint flakes and other swarf lay collected in heaps where the flint-smiths had worked, while the pieces of limestone had been thrown to one side as unusable and now lie in a circle around the workplaces (figs. 4-5). At one point the points of six flint daggers were found lying almost on the same spot while the corresponding hilts had been thrown 2-3 meters further away (fig. 6). The flint-smith had held the dagger by the hilt while working and had thrown the hilt to one side when the point broke off, as a result of faulty striking or a fault in the flint, and fell to the ground.

The objects found at Fornæs consist entirely of flint swarf, objects broken during working and the tools used for the work. Potsherds have only been found at one place, consisting of a score of fragments of the same undecorated vessel. Traces of fires have also been discovered but nothing which would suggest a settlement at the site. A total of 663 implements, pieces of implements and pieces of flint with sufficient working to give them a definite shape has been found, while within the same area 7495 fragments of flint chippings have been counted.

A large part of the material consists of flint blanks, roughly worked pieces designed for export in the unfinished state. They consist partly of rectangular blocks, blanks for axes, of which 69 complete and 63 fragmentary have been found (fig. 9), and partly of twosided almondshaped pieces, 76 complete and 90 fragmentary, which are blanks for daggers, spearpoints or corn sickles (fig. 10). One of the types which occurs most frequently is the corn sickle of which 49 complete and 87 fragmentary specimens have been found (fig. 11). A number of the almondshaped blocks may have been intended as spearpoints of which four complete specimens have been discovered (fig. 12). Broken spearpoints are difficult to distinguish from the points of flint daggers, of which 24 have been found, as well as 46 hilts. Two complete flint daggers, as well as one showing traces of fire (fig. 12), together with the 12 arrowheads discovered (fig. 13), date the Fornæs site to the Late Neolithic Period. A small, short, often threesided flint object, of which 21 examples have been found, is a "strike-a-light" (fig. 12). Another type with a short beak, often worn at the point, may have been used for the fine pressure-flaked retouch

of the arrowheads and daggers (fig. 13). Axes, in the normal meaning of the term, do not occur; apart from the blanks already mentioned only three small axeshaped pieces, unpolished and perhaps only toys, are found (fig. 14). A massive shafthole axe, broken at the shafthole, and round and oval beach-stones (fig. 14) have been used in working the flint. The only actual implements found are 25 flake scrapers as well as fragments of polishing stones. The latter were probably used for grinding nodules of flint during the working.

As stated above, the Fornæs flint-smithy dates from the end of the New Stone Age, the middle part of the Late Neolithic Period, a time when bronze was being imported into the country in steadily increasing quantities. Flint was, however, still in use in Denmark, especially for daggers and corn sickles, as this discovery among others shows, while the flint axe was rapidly going out of use. A possibility suggests itself that perhaps the majority of the implements manufactured at Fornæs, particularly the numerous flint blanks, were intended for export to the districts of Sweden and Norway which are almost without flint, districts in which so many flint implements of Danish origin are found. Goods have perhaps been received in exchange from these lands which were in turn traded south in exchange for bronze. Such a transit trade, particularly in this period, when bronze reaches Denmark in large quantities and in the course of a few centuries renders the old and honoured flint almost superfluous as a raw material for tools and weapons, is by no means unlikely, as the metal-producing lands in Central and Western Europe have certainly not given their bronze for nothing. And large quantities were needed to re-equip Stone Age Denmark for a Bronze Age economy. Not only must normal day-to-day requirements be covered; the dead too demanded their tons of the precious metal as grave furnishings. The flint-smiths of Fornæs, together with the merchants who exported their complete and semi-manufactured wares, have therefore perhaps been instrumental in bringing to the country that metal which gradually undermined their own venerable craft, flint working.

P. V. Glob.

★

NOTER

¹⁾ Axel Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland. D. G. U. II. Række. Nr. 35, 1920, s. 90; Ellen Louise Mertz: De sen- og postglaciale Niveauforandringer i Danmark. D. G. U. II. Række. Nr. 41, 1924, s. 22-23; H. Ødum: Studier over Daniet i Jylland og paa Fyn. D. G. U. II. R. Nr. 45, 1926, s. 34-35. ²⁾ Danske Oldsager. II, nr. 594. ³⁾ D. O. II, nr. 496-97. ⁴⁾ D. O. II, nr. 498. ⁵⁾ D. O. II, nr. 504-08. ⁶⁾ D. O. II, nr. 581-83. ⁷⁾ D. O. II, nr. 552-53. ⁸⁾ D. O. II, nr. 537-38. ⁹⁾ D. O. II, nr. 375 og 381-82. ¹⁰⁾ Fabrikant Anders Kragh, Gjørl, vil i en af de næste årgange af Kuml gøre rede for sine forsøgsresultater med flinttilhugning. ¹¹⁾ Som D. O. II, nr. 628. ¹²⁾ D. O. II, nr. 495. ¹³⁾ Th. Mathiassen: Flinthandel i Stenalderen. Fra Nationalmuseets Arbejds-mark 1934, s. 18; Nordisk Kultur. Bd. XVI, 1934, s. 29 og 53; Årbøger f. nordisk Oldk. 1950, s. 196.

ET LANDSBYHUS PÅ GØRDING HEDE

Om huskonstruktion i tidlig jernalder.

AF HARALD ANDERSEN

Vest for stationsbyen Vemb ligger – klemt op mod Nissum fjord – det lille fiskersogn Gørding. Sognets nordlige del var indtil for få år siden flad, uberørt hede, der gik i eet med de store hedestrækninger i nabosognene Nees og Møborg. Nu tegner snorlige plantefurer deres mønster over heden. Om få år vil plantagens fyrretræer have kvalt de sidste rester af lyng og endnu et stykke vestjysk natur være slettet ud til gavn for driftige rydningsmænd.

Den skelsættende dag i stedets historie, da de første plantefurer blev lagt, kom jeg tilfældigt over heden. Jeg vekslede et par ord med manden, der pløjede, og fik af ham at vide, at han en times tid i forvejen havde pløjet et par lerkrukker op. Jeg så på stedet. Der lå ganske rigtigt skårene af tre–fire sorte lerpotter. Men hvordan kom de her på heden? Jeg så –. Og pludselig var den flade hede, jeg netop var gået over, ikke flad mere. Langstrakte, firkantede højninger hævede sig umærkeligt over omgivelserne. For mit undrende blik rejste en landsby sig af lyngen – en landsby forladt og glemt for 2000 år siden. Jeg så dens syv huse liggende i en bue omkring den åbne plads med bybrønden, de lerklinede vægge, lyngtagene og røgen, der snoede sig ovenud gennem lyrehullerne. Jeg hørte hundene glamme fra dørene og så børnene lege skjul om hus-hjørnerne.

Men heden havde mere at fortælle. En halv kilometer længere mod øst lå landsbyens marker, et betydeligt areal ved velbevarede digevoldninger. En rig arkæologisk arbejdsmark åbnede sig på denne dag i krigsåret 1943.

I de seks følgende år indtog undersøgelsen af dette sted en fremtrædende plads på Nationalmuseets ønskeseddel. Men først i 1949 lykkedes det at skaffe de fornødne pengemidler til veje. I samarbejde med Danmarks internationale Studenterkomité blev der det år rundt omkring i landet arrangeret store arkæologiske arbejdslejre for udenlandske stu-

denter. Gørdinglejren så dagens lys i begyndelsen af juli 1949, og i de følgende tre måneder fandt da den udgravning sted, som nu skal nærmere omtales.

Ledelsen af det arkæologiske arbejde var overdraget konservator K. Thorvildsen, fru Elise Thorvildsen og undertegnede. Flere andre danske arkæologer deltog i udgravningen og sammen fordelte vi arbejde og mandskab således, at ialt tre huse i sommerens løb blev undersøgt. Af disse lå hus I og II med hjørnerne sammen i landsbyens vestende, mens hus III lå i byens østlige del. Det viste sig hurtigt, at alle tre huse – og formentlig hele landsbyen – var nedbrændt. Bebyggelsen synes at have været kortvarig. Der var intetsteds tegn til, at nye huse var bygget på gamle tomter. Samtlige undersøgte huse må dateres til førromersk jernalder.

Fundmæssigt set var husene II og III langt de rigeste. Et meget betydeligt og interessant lerkarmmateriale blev her fremgravet. I hus I, hvis undersøgelse jeg forestod, var det derimod kun småt med lerkar. Der fandtes vel en del skår, men de var alle stærkt ødelagte og uden større interesse. Hvad huskonstruktionen angår viste derimod dette hus særdeles interessante træk. Disse iagttagelser blev dog først gjort i udgravningens allersidste dage. Og da var hus II og III's glade udgravere forlængst rejst hjem med kasser fulde af lerkrukker.

Udgravningen af Gørdingpladsen er endnu uafsluttet, og en samlet behandling af fundet må udskydes til senere. Nedenstående fremstilling omhandler udelukkende hus I, det vestligste hus i landsbyen.

Den højning, der før udgravningen markerede husets beliggenhed, var som nævnt ganske lav – kun indtil 20 cm høj (fig. 1 og 3). I langsiderne sporede ganske svage sænkninger, der ligesom antydede to døre. En hedevej, der – skønt gammel – dog ikke i alder kunne hamle op med hustomten, havde desværre skåret sig tværs gennem husets vestende, hvor den havde lavet betydelig ravage i husets køkkentøj.

Udgravningsmetoden var den, at huset, samtidig med at det blev udgravet fra fladen, blev gennemskåret på langs og tværs med snitgrøfter, der førtes helt ned i den urørte undergrund. Stolpehuller blev gennemskåret på to leder med lodrette snit, hvilket giver bedre mulighed for iagttagelse af hældning, stolpespor m. m. end den ellers sædvanligt anvendte tømning.

Husets indretning var den fra andre jernalderhuse velkendte: Inddeling i to rum, hvoraf det vestlige med lergulv har været anvendt til beboelse, mens husets østende har tjent til stald.

Husomridset stod tydeligt optrukket ved en bræmme af ler – åbenbart nedskredet vægler. Dette ler lå, viste det sig senere, så godt som alt sammen inde i huset (fig. 1). Væggene er altså ved branden væltet indad. Enkelte steder fandtes klumper af brændt ler, der sikkert må opfattes

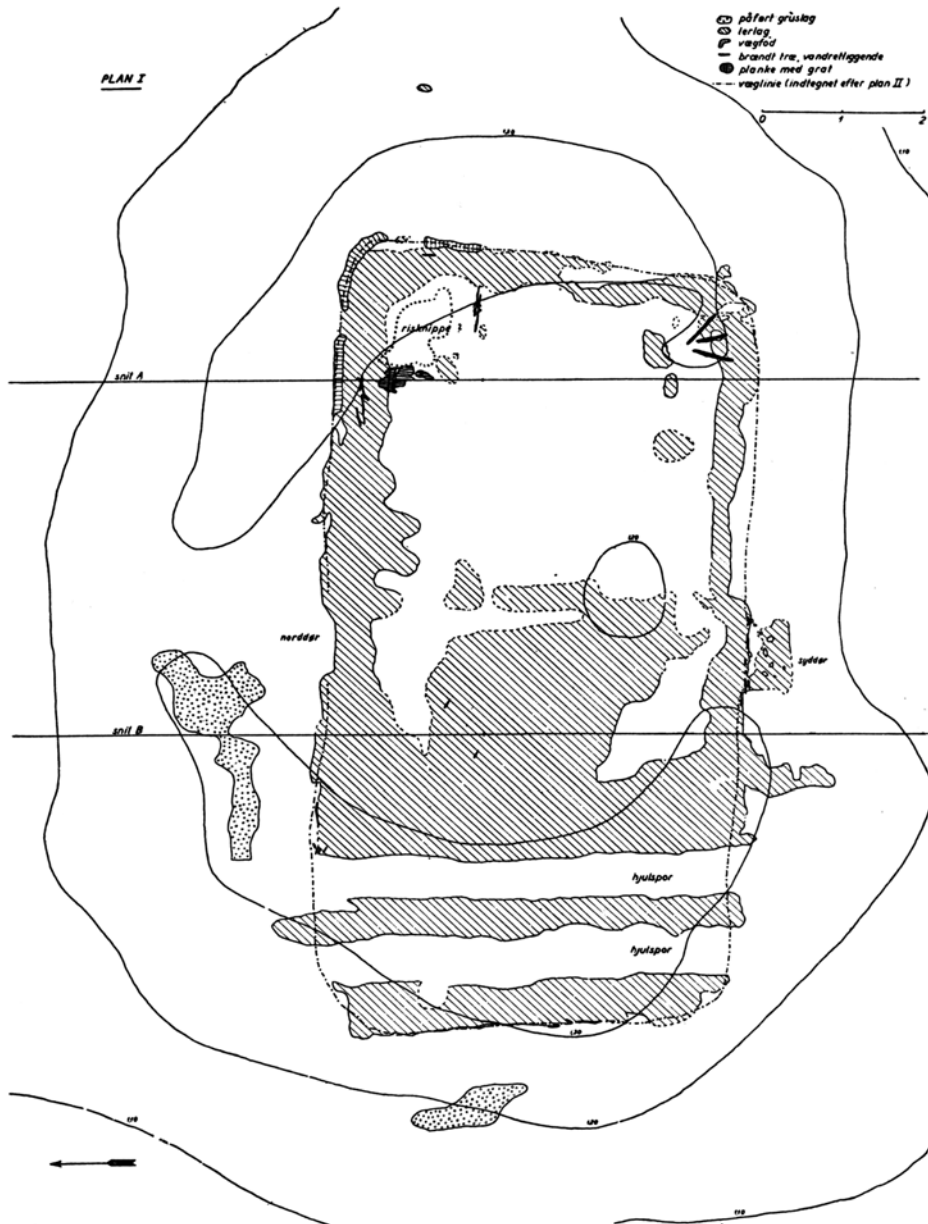

Fig. 1. Lergulv og nedskredet vægler i huset. Enkelte i teksten særligt omtalte forkullede træstykker er indtegnet. Kurverne angiver formen af jordoverfladen før udgravningens påbegyndelse.
 Clay floor and fallen wall clay within the house. Some carbonised pieces of wood, specially mentioned in the text, are drawn in. The contours give the ground surface before excavation commenced.

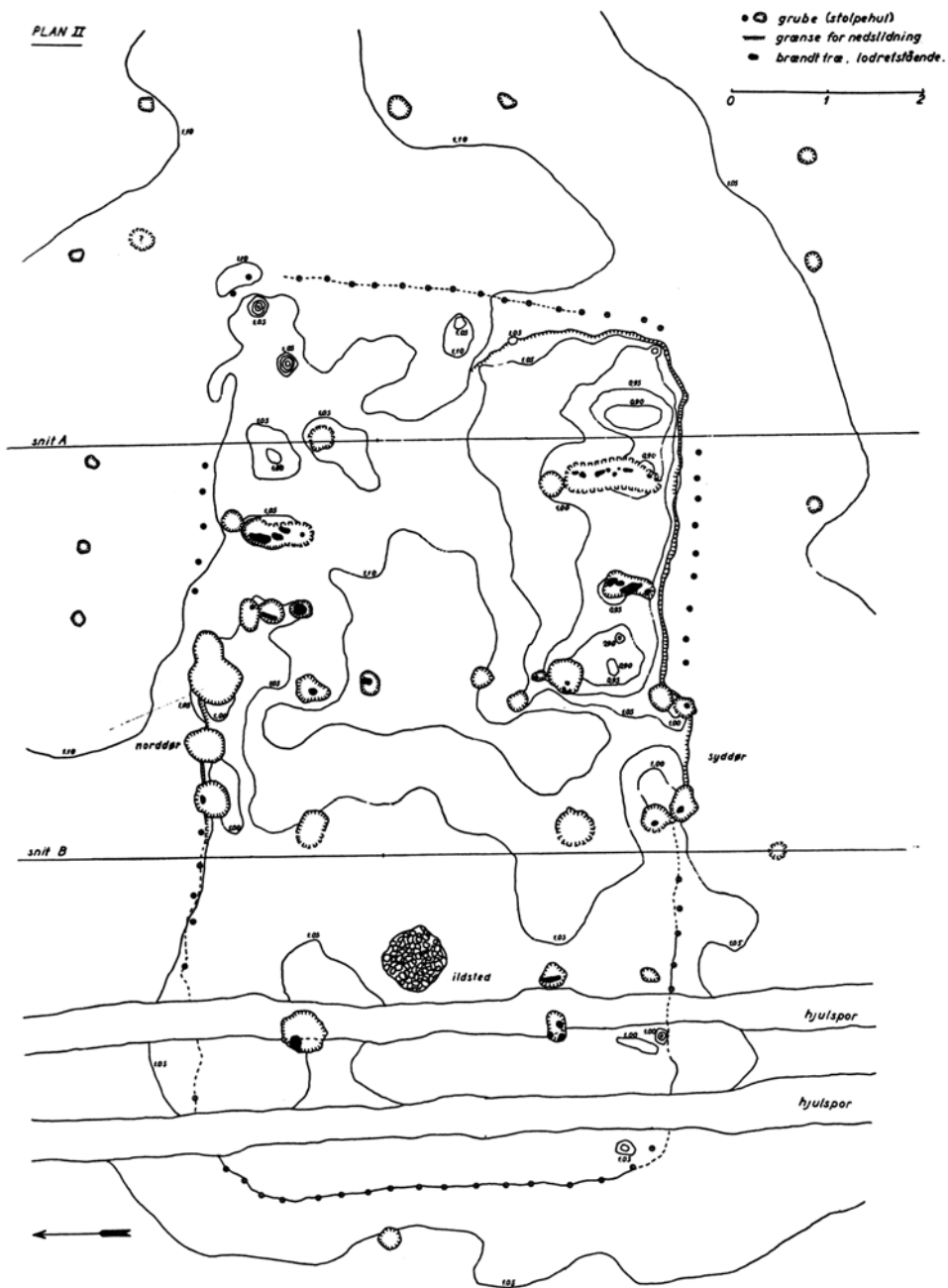

Fig. 2. Stolpehuller og forkullede stolper tegnet efter at de dækkende lag af ler og sand er fjernet. Kurverne angiver formen af den afrensede undergrundsoverflade.

Bemærk nedslidningerne.

Post holes and carbonised posts drawn after the superimposed layer of clay and sand had been removed. The contours give the uncovered subsoil surface. Note the worn hollows.

som lerklining til trods for, at der ikke nogetsteds fandtes tydelige gren-aftryk.

Først da ler og flyvesand var fjernet helt ned til det lyse blegsandslag, der markerede den urørte undergrund, viste der sig spor af selve væggen. Med en indbyrdes afstand af ca. 30 cm sås her mørke, femørestore pletter i sandet (fig. 2, 4 og 5). Disse pletter var ret vanskelige at få øje på i det spættede hedesand; men een gang erkendt kunne de, med enkelte afbrydelser på grund af dårlige iagttagelsesforhold, følges hele huset rundt. Ialt indmåltes 59 sådanne pletter, og af disse må i hvert fald de 45 anses for »sikre«. Disse pletter må uden tvivl opfattes som huller efter vægkæppe, der har båret den risflettede, lerklinede væg. Lignende vægstolpehuller er fundet ved talrige andre jernalderhustomter, omend det er sjældent at finde dem så små, som det her var tilfældet. Kun i et eneste af

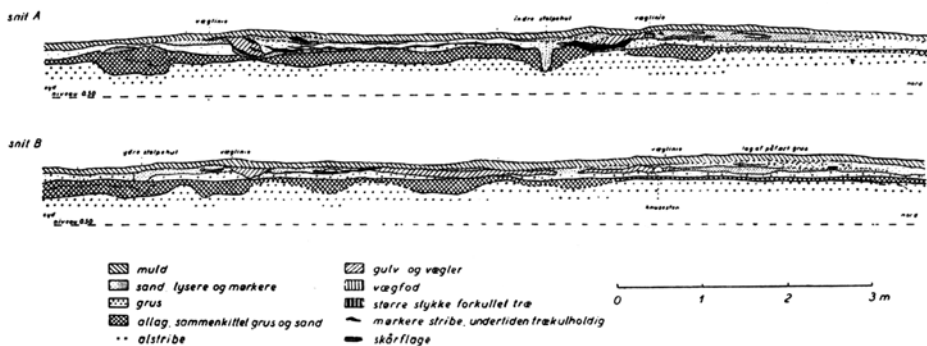

Fig. 3.

hullerne stod en stump brændt træ tilbage. I husets østende lå imidlertid flere forkullede stokke med længderetning vinkelret på vægretningen. De må sikkert opfattes som indvæltede vægkæppe (fig. 1 og 6). Flere steder sås brændte pinde, der sikkert er rester af væggenes risfletning. Ved husets nordøsthjørne var på et stykke selve foden af lervæggen bevaret. Den lave lerbalk lå netop over rækken af vægstolpehuller. På to steder var hulrækken afbrudt af større nedgravninger, nemlig på dørenes plads.

Et stykke indenfor væglinjerne fandtes – her som ved talrige andre jernalderhuse – to rækker af nedgravninger efter svære, tagbærende stolper. I flere af disse nedgravninger sad endnu øverst rester af den brændte stolpe, og mange steder kunne nedadtil følges et mørkt, lodretstående stolpespor.

Hermed skulle efter de gængse forestillinger om jernalderhuses udseende husets konstruktive problemer være løst. Et højremshus med lerklinede vægge, en velkendt hustype fra Danmarks ældre jernalder. Stor

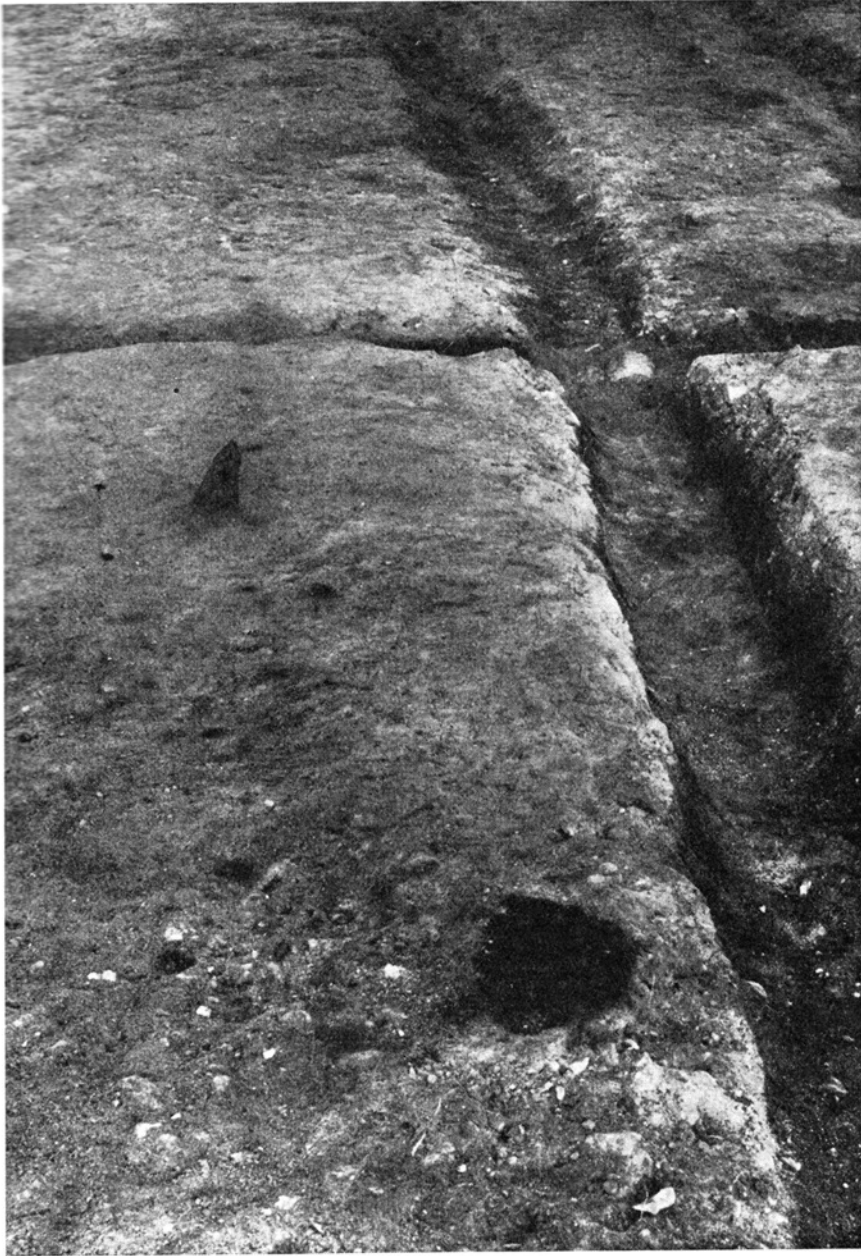

Fig. 4. Husets vestende set sydfra. Parallelt med hjulsporet, tæt forbi den opstående jordsøjle, aner man husets gavllinje markeret ved en regelmæssig række af mørke pletter i hedesandet. Pletterne er spor af vægkæppe. Sml. plan II.

The west end of the house viewed from the south. The gable end of the house can be seen as a row of regular dark patches in the heath sand, running parallel with the wheel tracks close by the earth pillar. The patches are traces of the wall uprights.
Cf. plan II.

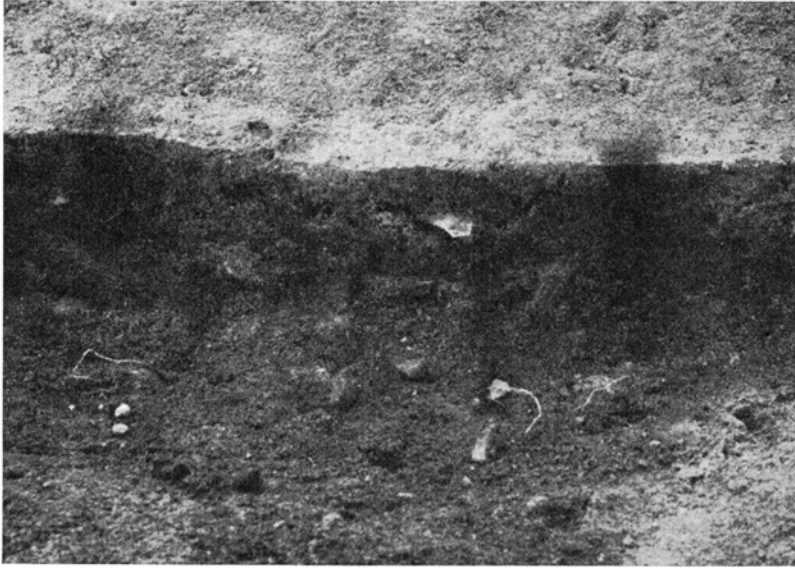

Fig. 5. Lodret snit gennem sporene efter to vægkæppe. De enkelte »stolpehuller« er ca. 5 cm i diam.
Vertical section through traces left by two wall uprights. The "post holes" are each about 5 cms. in diameter.

var overraskelsen, da der også uden for huset begyndte at vise sig stolpehuller. Disse huller var ikke særlig store og ret overfladiske. På ganske enkelte undtagelser nær fandtes de kun om husets østende, hvilket dog ikke behøver at betyde, at stolper har manglet om vestenden, thi det er sandsynligt, at adskillige – måske de fleste – huller i dette system ikke har været dybe nok til at nå ned i undergrunden, og at de er undgået opmærksomheden, da de øvre lag bortgravedes. Lykkeligvis skar en af de gennem huset anlagte snitgrøfter netop igennem et sådant højtliggende stolpehul – et hul, der ellers ikke ville være blevet erkendt (se fig. 3, snit B.). Det syntes at have hældning indefter, en iagttagelse, der desværre ikke kunne gentages ved de andre for sent erkendte huller, hvoraf kun bunden stod tilbage. Hullerne tegnede – omend ufuldstændigt – en firkantet ramme uden om huset (fig. 2). Rammens langsider lå godt en meter fra husvæggen. Den østlige kortsider derimod to meter fra gavlen. Ved husets vestgavl var kun bevaret et enkelt stolpehul. Det lå i en afstand af kun en halv meter fra væggen.

Langs med husets nordlige langsider i en afstand fra huset, der nogenlunde svarer til den ydre hulrækkes, lå en bred grusstribe, der sikkert ikke kan være nogen naturlig dannelse, men må være kunstigt tilført (se fig 1 og 3 B.). En lignende stribe iagttoges langs husets vestgavl.

Før vi forsøger at opklare de ydre stolpehullers og grusstribernes problem, vil vi endnu engang vende tilbage til vægkonstruktionen. Kan

det tænkes, at huset i virkeligheden har haft jordvægge, og at det, som i første omgang opfattedes som en lerklinet væg, i virkeligheden har været et lerpanel holdt på plads af risfletning – en konstruktion, som menes påvist ved flere andre jernalderhuse? Den omstændighed, at vægleret er styrtet *ind* i huset, kunne jo pege i den retning, og også de netop omtalte grusstriber, der løber parallelt med væggen, men holder en afstand af knapt een meter fra husets indre rum, synes at tale for denne løsning, thi uden al tvivl må der have været et eller andet, som har forhindret grusstriberne i at brede sig helt ind til vægstolperne, og den tanke er nærliggende, at det kan have været en jordvæg. Hertil må svares, at selv lave jordvægge uden tvivl ville have efterladt sig kraftigere spor i den uberørte hede end den ganske lave – kun indtil 20 cm høje – jordhøjning, som før udgravningen markerede husets plads. I begge de opmålte tværsnit (fig. 3) sås ganske vist i jordhøjningen tynde striber, der kunne lede tanken hen på vegetationslag i en af græs- eller lyngtørv bygget jordvæg. Afdelingsgeolog J. Troels-Smith, der under udgravningen aflagde besøg på stedet, udtalte sig imidlertid mod denne antagelse. Striaberne og dermed også jordhøjningen i sin helhed – måtte efter hans mening antages

Fig. 6. Huset under udgravning, set fra øst. Lerlaget er fjernet og det forkullede træværk blotlagt. I hjørnet nederst til venstre ses tre indstyrtede vægkæppe, i hjørnet nederst til højre en samling pindeværk, måske fra et risknippe.

The house in the course of excavation, viewed from the east. The clay layer is removed and the carbonised woodwork exposed. In the bottom left corner three wall uprights which have fallen inwards can be seen, and in the bottom right corner a collection of sticks, perhaps from a bundle of withes.

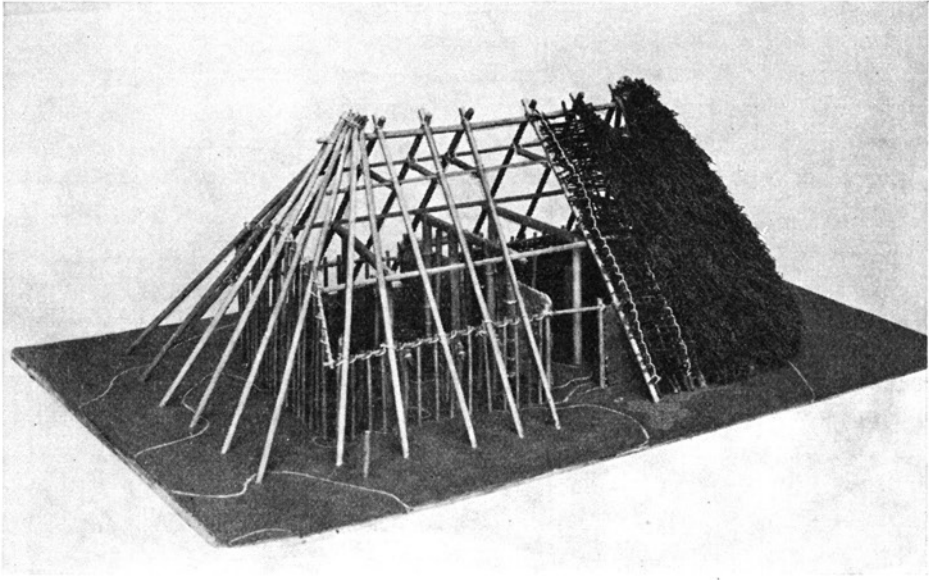

Fig. 7.

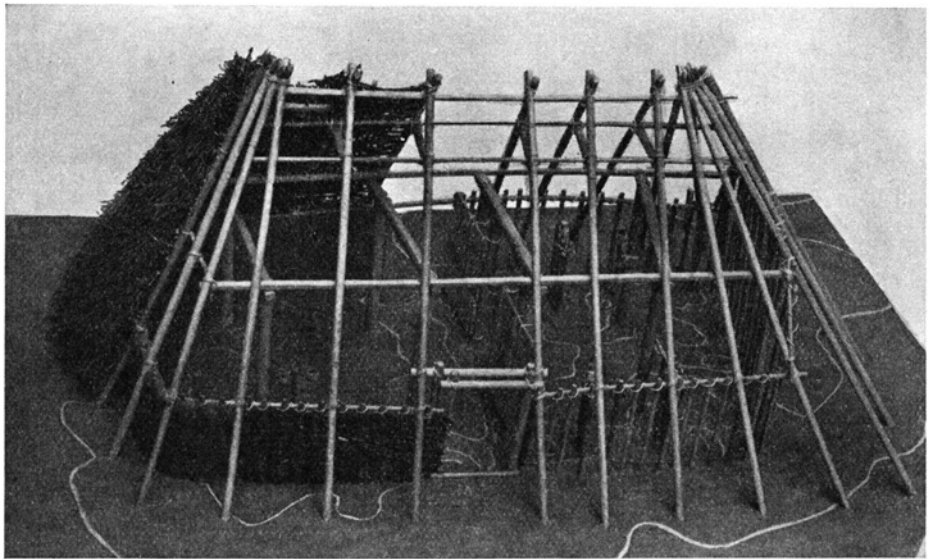

Fig. 8.

Fig. 7 og 8. Rekonstruktion af Gørdinghuset, øverst set fra »nordøst«, nederst fra »sydvest«.
Reconstruction of the Gørding house. Above, viewed from the "northeast"; below, viewed from the "southwest".

at være opstået ved sandfygning. Mod tanken om et jordvægshus taler endelig de ydre stolpehuller, hvis funktion i en tørvebygget væg ville være vanskelig at forklare.

Huset har altså uden tvivl været et lervægshus, og ud fra denne forudsætning må vi da forsøge at forklare de ydre stolpehuller.

Den mest iøjnefaldende mulighed er vel den, at huset har haft en udvendig svalegang i lighed med den, der uden tvivl har været ved vikingetidshusene på Trelleborg. En sådan svalegang ville kunne forklares ganske rimeligt som en beskyttelsesforanstaltning, der har skullet skærme væggene mod fugtighed. Også ved senere tiders lervægshuse har det jo været et problem i den fugtige årstid at holde leret på plads. Herimod taler imidlertid hullernes ringe dybde og den omstændighed, at den ydre stolperækkes afstand fra østgavlen var betydeligt større end dens afstand fra husets langsider. Vi savner også en forklaring på, hvorfor alt vægleret er styrtet ind i huset.

En anden og sandsynligere mulighed er den, at stolperne har været skrånede, der har støttet taget, hvilket kunne synes højst påkrævet for et hus med en så spinkel vægkonstruktion. Stolpehullernes overfladiske anbringelse kunne måske passe meget godt med denne teori, men deres store afstand fra gavlen lader sig atter her vanskeligt forklare. Det synes ikke rimeligt at antage, at sådanne stolper skulle have haft fodfæste så langt fra den væg, de skulle støtte.

Hertil kommer, at ingen af ovennævnte forklaringer siger os det mindste om, hvorfor de to ovenfor omtalte grusstriber løber langs med huset i en afstand af knap en meter uden noget steds at brede sig ind til væggene.

En tredje mulighed, som jeg vil anse for langt den sandsynligste, er den, som er forsøgt anskueliggjort i den model af Gørdinghuset, som ses afbildet fig 7 og 8. Taget har nået helt til jorden. De ydre huller er mærker efter tagspærenes nedre ender. Deres ringe dybde bliver herved fuldt forståelig. Måske er hullerne ikke engang gravet. Måske er de opstået så at sige af sig selv, når vinden har rusket i huset og lidt efter lidt fået tagspærene til at gnave sig i jorden. Det ovenomtalte »skrå« stolpehul kunne meget vel tænkes opstået på denne måde.

En husform som den her foreslåede må i virkeligheden siges at være overordentlig nærliggende i et barsk og blæsende klima som det vestjyske. Dette hus har stået solidt plantet på jorden. Tænker man sig derimod taget afsluttet i almindelig tagskægshøjde, da vil praktisk talt hele tagets vægt komme til at hvile på de indvendige stolper, thi den spinkle, risflettede væg med dens tynde vægkæppe kan næppe have ydet synderlig støtte. Ganske vist har de indre stolper haft sikkert fodfæste i undergrunden, men dog næppe så sikkert, at de i årevis har kunnet modstå trykket af en så »svævende« tagkonstruktion. Disse vanskeligheder overvindes helt ved at føre taget ned til jorden. Man opnår at aflaste de indre stolper

for det meste af tagets tryk, og væggene har nu ikke længere nogen bærende funktion.

At vægleret ligger inde i huset bliver også forståeligt, når man tænker sig taget fortsat ned til jorden. Når et nutidshus brænder, er det som bekendt husets midte og øvre dele, der ødelægges først. Rygningen brænder igennem og styrter ned, taget skrider. Sidst står væggene og tagspærenes nedre dele, der i mange tilfælde helt vil overleve branden og stå tilbage som et sortbrændt skelet af strittende stager, der peger skråt op i luften over den rygende tomt. Tænker man sig en brand rasere et lerklinet oldtidshus med tag af almindelig konstruktion, da vil, såsnart rygningen er brændt igennem, tagspærrene løsgøres og være stærkt udsat for at skride ud og rive væggen med sig i faldet (fig. 9 A). Med en så spinkel vægkonstruktion som den, der er tale om i Gørding, ville det i hvert fald næppe kunne undgås. Noget sådant vil derimod ikke ske, hvis taget har gået helt til jorden. Spærrene støtter mod jordoverfladen og kan ikke skride ud. De vil blive stående, og når branden har udviklet sig tilstrækkeligt, vil de styrte *ind* i huset og tage lervæggen med sig i faldet (fig. 9 B). Muligvis vil denne indstyrtning slet ikke ske under, men først efter branden.

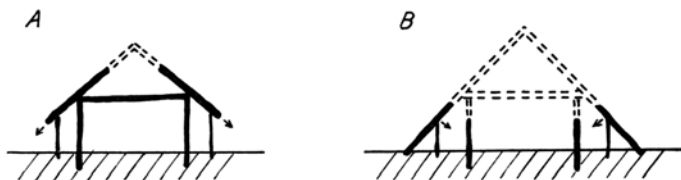

Fig. 9.

Da Gørdinghusets ydre stolperække fortsætter rundt om gavlene – i hvert fald om østgavlen – må man antage, at taget har været afvalmet. Når hulrækkens afstand fra østgavlen er større end dens afstand fra husets langsider, kan det naturligt forklares ved, at gavlkonstruktionen har været som vist på modellen fig. 7. Væghøjden har i gavlen været større end på siderne af huset. Fordelen ved en sådan gavl har muligvis været, at enderne af de »højremme«, der må have hvilet ovenpå de indre stolperækker, ikke støder sammen med en skrå tagflade, men med en lodret væg, hvilket må give en solidere konstruktion.

Om vestgavlen også har set således ud, er mere tvivlsomt. Det eneste stolpehul, der her fandtes bevaret, ligger som nævnt ret nær ved væggen, hvilket kunne tyde på en konstruktion som langsidernes.

De føromtalte grusstriber finder deres naturlige forklaring ved antagelsen af et til jorden gående tag. Gruset har ligget op mod taget, og tagbeklædningen har holdt det i en vis afstand fra husvæggen. Hvis taget i lighed med, hvad man kender f. eks. fra Ginderupbopladsen¹⁾ har været

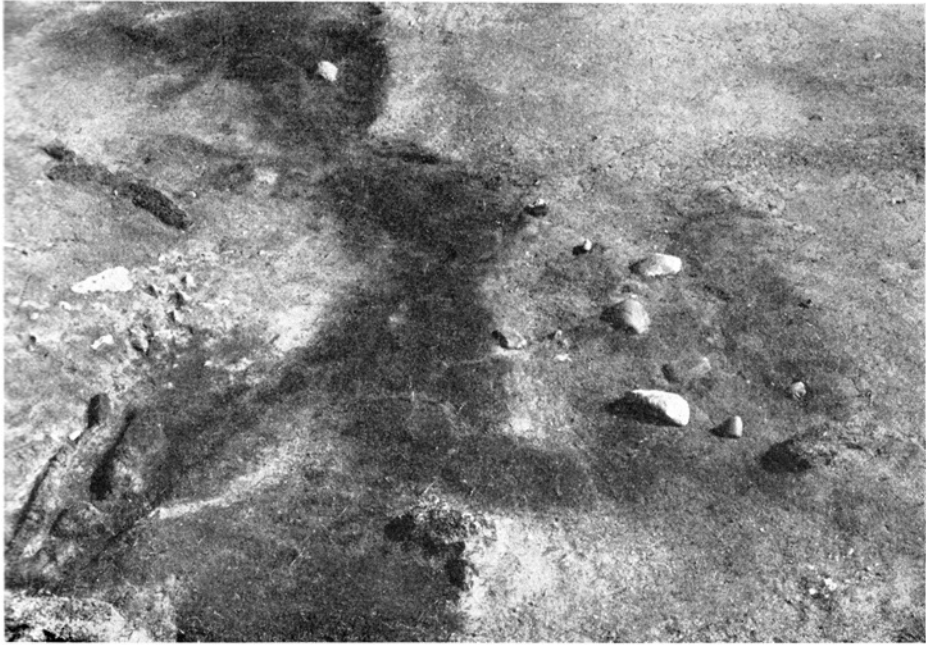

Fig. 10. Lertunge foran syddøren, set fra vest. Stolpen midt i billedets forgrund er den vestlige dørstolpe.

The clay tongue in front of the south door, viewed from the west. The post, centre foreground, is the western doorpost.

beklædt med lyngtørv, kan gruset tænkes simpelthen at være skyllet ned fra disse tørv. Der kan også være tale om sammenskovlede grusdynger, der har tjent som støtte for tagskægget.

Den foreslåede rekonstruktion synes altså på tilfredsstillende måde at forklare alle de under udgravningen gjorte iagttagelser. Den enkle løsning giver mulighed for at danne sig et sjældent klart billede af husets ydre fremtoning. Et enkelt træk i dette billede mangler dog. Vi har ikke på det foreliggende grundlag nogen mulighed for at udtale os om, hvor højt huset har været. Her må vi nøjes med at gætte. En højde fra gulv til rygning på omkring fem meter skulle synes sandsynlig.

★

Vi vil nu se lidt på detaljer i husets indretning. Huset har to døre, en i hver langside; begge fører ind til beboelsesrummet. Syddøren, der åbenbart har været hovedindgangen, har to sæt stolper. Det forreste sæt ligger i væglinjen, det bageste ca. 30 cm inde i huset. Døren må have siddet mellem yderstolperne. Her fandtes i flugt med væglinjen forkullet pindeværk, der på en eller anden måde må have dannet en tærskel. Snarest har den bestået af fletværk eller af tynde sammensnoede stokke.

Fig. 11. Huset under udgravning, set fra nord. Lerlag og træværk er fjernet og undergrunden blotlagt. Midt i beboelsesrummet (t. h.) ses det stenlagte ildsted. I stalden (t. v.) ses de enkelte båse markeret ved nedslidning og rester af skillerum. Stolpehullerne i væggen og det indre af huset er optrukket med mørkt farvepulver. Af de ydre stolpehuller ses enkelte (uoptrukket) i billedets forgrund.

The house in the course of excavation, viewed from the north. The clay layer and the wood-work is removed and the subsoil exposed. In the centre of the dwelling room (on right) the stoneted hearth can be seen, while in the cattleshed (on left) the individual stalls can be distinguished by the worn hollows and the remains of the partitions. The postholes in the walls and the interior of the house are brought out by means of dark-coloured powder. Some of the outer post holes (in their natural state) can be seen in the foreground.

Tæt indenfor tærskelen lå en flad, ikke særlig stor sten, og omkring den sås tydelige nedslidninger i gulvet, åbenbart fremkaldt af færdsel ud og ind gennem døren. Nogen egentlig indgangsbrolægning uden for døren, sådan som vi kender den fra andre lignende huse, fandtes ikke. Derimod iagttoges et lerlag, der som en bred tunge skød ud fra døråbningen (fig. 10). Lerlægningen har dannet en slags fortsættelse af gulvet inde i stuen. Den har åbenbart udfyldt rummet mellem tærskelen og foden af det udskydende tag. Det dobbelte sæt af dørstolper kan muligt tages til indtægt for teorien om den særlige tagkonstruktion. De egentlige dørstolper har af praktiske grunde måttet anbringes i væglinjen. Men taghøjden i denne linje har ikke været tilstrækkelig stor til, at en bekvem dør har kunnet anbringes. Man har da opsat det indre sæt stolper længere inde under taget, hvorved man har vundet højde. Et lille fremspringende tag må vel antages at have forbundet de to sæt stolper.

Norddøren var af mere enkel konstruktion. Her var ingen indre stol-

per. Mærkeligt nok sås der tegn til, at denne dør har været flyttet. Der fandtes nemlig to sæt stolpehuller, forskudt ca. $\frac{1}{2}$ m i forhold til hinanden. Alle fire huller var beliggende i væglinjen. Det vestlige sæt stolpehuller er åbenbart det, der har været sidst i brug. I et af disse huller fandtes nemlig rester af den forkullede dørstolpe. Denne flytning af døren er for så vidt mærkelig, som der ellers ikke i huset fandtes mindste tegn på ombygning eller overhovedet noget, der tydede på særlig langvarig beboelse. Muligvis er forklaringen på det østlige stolpesæt den, at man, da huset blev bygget, er kommet til at grave hullerne forkert, men at fejlen er blevet rettet, inden hullerne nogensinde kom til at indeholde stolper.

En linje trukket tværs over huset mellem øststolperne i de to døre falder nogenlunde sammen med grænsen mellem stuens lergulv og staldens jordgulv. Denne linje var ydermere kraftigt markeret af stolpehuller. Foruden dørstolperne har to af husets indvendige stolper stået i linjen, og indenfor disse endnu to stolper med en indbyrdes afstand, der svarer til en dørs bredde. Endnu to knapt så planmæssigt anbragte stolpehuller fandtes i linjen. Der er næppe tvivl om, at denne stolperække har båret et skillerum mellem stald og stue og at færdselen mellem de to rum er gået gennem en dør i dette skillerum. Tværgående skillerum er med sikkerhed påvist i et af husene på Ginderuppladsen²).

Stalden ligger som nævnt i husets østende – en placering, som denne stald har tilfælles med talrige andre stalde i huse fra ældre jernalder. Grunden til denne beliggenhed er næppe – som lærde folk har ment – at den fremherskende vestenvind har skullet holde den ilde lugt fra dyrenes griserier borte fra jernalderfolkenes næser. Staldlugt har vel ikke generet en oldtidsmand mere, end den generer en nutidsbonde af den lidt ældre skole, der med velbehag hygger sig i sin stald og nyder dyrenes varme. Forklaringen hænger vel snarere sammen med, at anbringelsen af arnen – og dermed lyren – i husets vestende har givet gunstige betingelser for røgens aftræk. Det kendes jo også fra moderne huse, at røgen vil »slå ned« ved bestemte, »forkerte« vindretninger.

Stor har stalden ikke været, kun 4×5 m. Forbavsende klart lå denne oldtidsstald tegnet i hedesandet. Hver enkelt bås lod sig tydeligt erkende, dels ved bevarede rester af båseskillerum, dels ved nedslidninger, hvor kreaturerne har stået. Båseskillerummene har bestået af flade, lodretstående planker, gravet ned side om side med kanterne mod hinanden i korte rækker ud fra væggene. Plankernes rester stod endnu tilbage som brændte stubbe i jorden (fig. 11 og 12). Husets indvendige stolper indgår som naturlige led i skillerummene. Mere eller mindre tydelige båseskillerum er fundet adskillige gange i jernalderhustomter, f. eks. på Ginderupbopladsen³), på Skørbæk hede og i Østerbølle⁴). Nærmest til de her omtalte båseskillerum kommer dog vist de af Gudmund Hatt

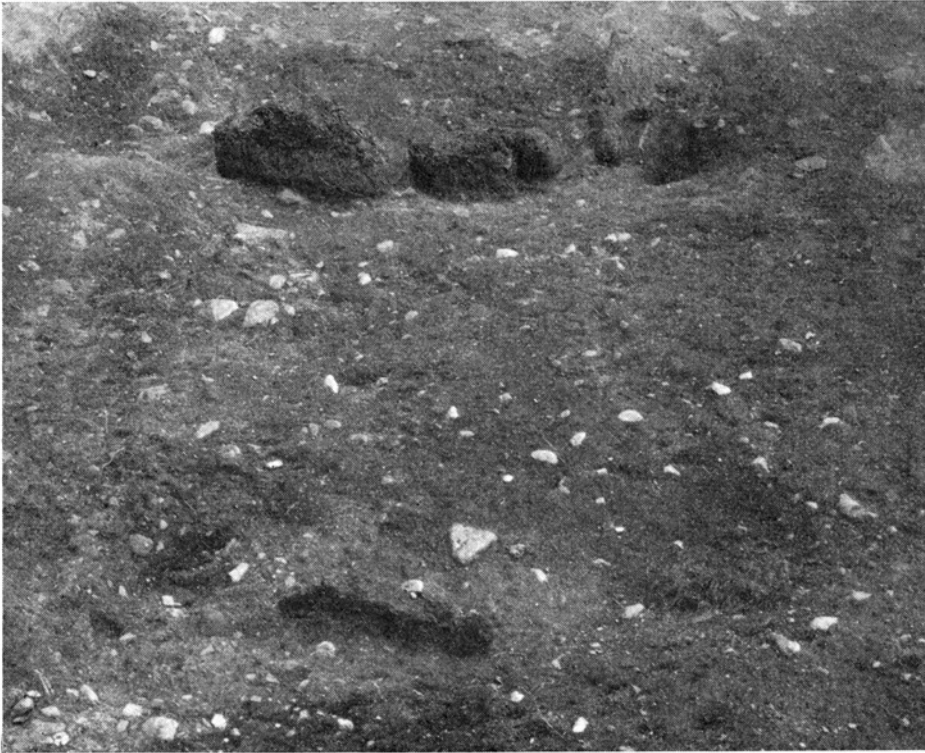

Fig. 12. En af båsene.
One of the stalls.

undersøgte båse i en førromersk hustomt på bopladsen i Nørre Fjand⁵). Fjandbopladsen ligger i fugleflugtslinje kun ti km fra Gørdingbopladsen — hinsides Nissum Fjord.

Der har været seks båse i Gørdinghuset. I de fleste af båsene sås tydelige nedslidninger, der alle var dybest ind mod væggen (fig. 2, 3 A og 11). På grundlag af disse nedslidninger kan det med næsten sikkerhed siges, at kreaturerne må have stået med hovederne mod væggen – altså samme placering, som man oftest ser i en nutidsstald – thi slid af denne art opstår, når kreaturerne skraber i foderet med forbenene. I moderne stalde kan man af lignende årsag undertiden se cementen stampet i stykker i båsenes forreste del. De ret korte båseskallerum kan man også se magen til i nutidsstalde. De dækker kun dyrenes forkrop, og deres funktion er at forhindre, at kreaturerne gør hinanden skade med hornene og æder hinandens foder. Skallerummenes vidnesbyrd går altså i samme retning som nedslidningernes, nemlig at dyrene har stået med hovederne udefter. Hatt har i huse på Fjandbopladsen fundet lignende slidspor som de netop beskrevne. Modsat det her fremførte tyder han dette slid således, at kreaturerne skulle have stået med hovederne ind mod midtergangen⁶).

Staldens nordøsthjørne synes ikke at have været anvendt som bås. Der var her intet spor af nedslidning. På dette sted fandtes derimod en mængde forkullede pinde samt rester af brændt, tosnoet snor. Måske har her ligget et risknippe. Her fandtes endvidere en større forkullet planke, hvori en træliste var indsat i grat – en teknik, som den dag i dag anvendes til sammenføjning af træstykker. Et lignende fund er gjort på bopladsen i Fjand. Listen sad her i de velbevarede rester af en dør. Så heldigt var Gørdingfundet ikke. Det er end ikke muligt at udtale sig om, hvad planken med graten har været brugt til. Men det er ikke uinteressant atter her at finde vidnesbyrd om et højt udviklet snedkerhåndværk i denne fjerne oldtidsperiode.

Hustomtens beboelseshalvdel var som nævnt noget beskadiget af et hedevejspor, som gik tværs igennem husets vestende. Midt i rummet, hvis omfang var 5×5 m, lå arnen, smukt stenlagt med et dækkende lerlag. På arnen lå to omvæltede ildbukke. Der fandtes temmelig mange lerkarskår i denne del af huset; men alt var stærkt opløst og ødelagt. Endvidere fandtes på mange steder omkring arnen et stof, som vistnok var benkul. Lidt syd for arnen var en planke nedgravet i lodretstående stilling. Om dens betydning kan foreløbig intet siges.

Spredt over hele huset lå store mængder af brændt træ. Størstedelen af dette træ var dog for ødelagt til, at dets plads i huskonstruktionen med nogen som helst sikkerhed lod sig bestemme.

*

Et lyngdækket telt af trærafter, et tag stillet op på den flade mark – sådan må Gørdinghuset have taget sig ud. Men hvordan forholder det sig nu med denne mærkelige husform, der her for første gang dukker op på en dansk oldtidsboplads? Har den været et unikum, en pludseligt opstået og atter brat bortdød type? eller har den haft videre udbredelse?

Gørdinghuset er en primitiv hustype. Hele den ukomplicerede konstruktion synes at pege tilbage i tiden. Men samtidig er huset en tiltalende funktionalistisk bygningsform. Den brede grundflade, hvorpå det står plantet, i forbindelse med dets »strømlinjede« form må have gjort det særlig egnet til det evigt blæsende vestjyske klima, som vi så rigeligt fik at føle, mens vi gravede deroppe. Det forlængede tag har samtidig tjent til at holde fugtigheden fra væggene – en vigtig beskyttelsesforanstaltning, der svarer til, når man ved senere tiders bondebygninger har beklædt lervæggene med strå⁷⁾ eller opstablede tørv⁸⁾. Det skulle være mærkeligt, om en så hensigtsmæssig husform ikke skulle have dannet skole.

At Gørdinghustypen ikke er et blot og bart fantasifoster ses bl. a. deraf, at en meget lignende husform eksisterer den dag i dag. Navnlig i vestjyske hedeegne, men også i Østjylland og på Fyn samt syd for

Fig. 13. Spændhus fra Hjortlund ved Sdr. Omme. Huset har tjent som bolig for en tørvearbejder. Netop sådan må — bortset fra skorstenen — Gørdinghuset have set ud.

K. Uldall fot.

“Spændhus” from Hjortlund near Sdr. Omme. The house has been the dwelling of a peat labourer. The Gørding house must — apart from the chimney — have looked just like this.

grænsen træffer vi den⁹). Det er gået tilbage for den. Som oftest bruges den nu som tørveskur, redskabsrum, fiskebod e. lign. — i ældre tid tillige som bagehus. Kun i undtagelsestilfælde ser man den anvendt til beboelse (fig. 13). Spændhuse eller knæhuse kaldes disse huse på jysk. Husene består simpelthen af et afvalmet tag, som er stillet direkte på den flade mark. Taget kan være tækket med lyng, strå eller græs- og lyngtørv. Sidstnævnte ældgamle tækkemetode er netop i spændhusene bevaret til nutiden¹⁰). Vægge og indvendige stolper findes kun sjældent, hvilket hænger sammen med, at disse huse som regel er ret små. Undertiden er spærene enkeltvis stillet på sten, til andre tider støtter de på vandretliggende remme, som løber tæt over jorden, og som igen er underbygget enten med enkeltliggende sten eller med ganske lave stemmure.

Alle nu eksisterende spændhuse er af ringe alder, thi så primitive huse har naturligvis en meget begrænset levetid. Men nogen rimelig grund til at antage, at denne enkle husform ikke skulle have dybe rødder, kan næppe fremføres.

Vil man søge efter paralleller til Gørdinghuset, da er det naturligvis nærliggende først at se på de andre undersøgte huse på selve Gørdingbopladsen. Desværre var de konstruktive detaljer ikke fuldt så klare i husene II og III som i hus I. Meget tyder dog på, at hus III har været

af en lignende konstruktion som hus I. Væggenes spinkle kæpkonstruktion var i hvert fald ganske tilsvarende. Hus II's vægge synes derimod at have været noget anderledes. Ganske vist iagttoges også her stedvis rækker af huller efter nedstukne stokke. Men ind imellem disse sås der at have stået større stolper. Denne vægkonstruktion, som også er påvist andetsteds, f. eks. på Ginderupbopladsen¹¹), har været i brug til helt op imod vor tid. Den findes træffende skildret i en beskrivelse af et gammelt hus i Gullev i Houlbjerg herred. Der siges heri: »Stolperne var nedgravet henved 1 alen i jorden —. Mellem stolperne var hverken løsholter eller stiber, men blot nogle stænger eller staver rejste fra jorden til op mod remmen, og mellem disse noget fletteværk (vender), hvorpå leret blev opklinet på begge sider.«

Der er altså tale om en noget solidere vægkonstruktion ved hus II end ved husene I og III. En væg som denne skulle være i stand til at bære et tag. Hvorvidt den har gjort det, eller om taget også her har fortsat ned til jorden kan vistnok ikke afgøres.

Ved Lundsgård på Fyn har Erling Albrechtsen og Svend Larsen udgravet en række jernalderhuse¹²). Ved to af hustomterne — begge fra yngre romertid — fandtes huller efter stolperækker udenfor de lerklinede vægge. Ved det ene af disse huse var hullerne ret overfladiske, ved det andet noget dybere og — mærkeligt nok — dybere end selve vægstolpehullerne. Stolpehullerne viste ingen hældning indad, og sandsynligvis har Albrechtsen ret, når han tyder disse huller som spor efter en svalegangskonstruktion. Lundsgårdhuset skulle altså være stamfader til Trelleborghuset snarere end efterkommer af Gørdinghuset. Helt kan tvivl dog ikke udelades, thi, som det nedenfor skal omtales, behøver lodrette yderstolper ikke helt at udelukke muligheden af en spændhuskonstruktion.

Bortset fra Gørding-, Lundsgård-, Trelleborg- og Aggersborghusene kendes udvendige stolper ikke i danske husfund, og Gørdinghuset er altså foreløbig eneste oldtidsspændhus. Heraf bør man dog ikke drage forhastede slutninger om typens ringe udbredelse, thi man må huske, at spændhusets spær ikke har nogen bærende funktion i huset, og at de ydermere to og to holder hinanden i stilling, så at der — for at give spærene fodfæste — kun kræves ganske overfladiske nedgravninger, og sådanne vil ofte være vanskelige — for ikke at sige umulige — at påvise.

Også uden for Danmark er af og til truffet huse med udvendige stolperækker¹³). For de ældre funds vedkommende er det dog på grund af de foreliggende beskrivelers utilstrækkelighed ikke muligt at afgøre, om der er tale om spændhuskonstruktion. En undtagelse fra denne regel danner dog måske en hustomt fra senlatænetid ved Carolath i Nedreschlesien¹⁴). De ydre stolpehuller lå her i en afstand af $\frac{1}{2}$ meter fra husets sidevæg, mens den tilsvarende afstand ved den ene gavl var $1-1\frac{1}{2}$ meter. Huset er altså, hvad dette forhold angår, en nøje parallel til Gør-

dinghuset, og der kan være nogen grund til at antage, at konstruktionen har været den samme.

I de senere år er der i Nordvesttysklands og Hollands marskegne undersøgt en del bopladser, som er af overordentlig interesse for forståelsen af det danske fund, dels fordi de i tid og type står Gørdingbopladsen nær, dels fordi den fugtige jordbund har bevaret husenes nedre træværk, således at der her er mulighed for at gøre direkte iagttagelser om ting, som man ellers kun kan nærme sig gennem slutninger af mere eller mindre detektivisk art. Nogle af disse fund er endnu ikke færdigundersøgt, om andre foreligger foreløbige publikationer.

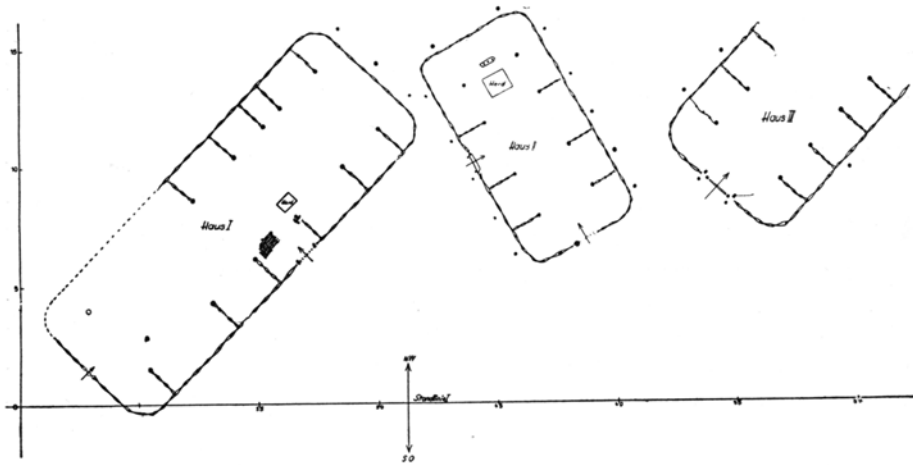

Fig. 14. Plan over hustomter ved Einswarden. — Efter W. Haarnagel.
Plan of house sites at Einswarden.

I Einswarden på venstre bred af Weser, tæt ved flodens udløb i Nord-søen udgravedes i 1938 en sådan boplads¹⁵). Tre af de undersøgte huse – dateret til omkring Kristi fødsel – havde overordentlig stor lighed med Gørdinghuset (fig. 14). Her var de samme vægge af fletværk omkring tynde, tætstående stolper, her var de to indvendige stolperækker, her var båseskillerum (dog ikke af planker, men af fletværk), og ligesom i Gørding synes husene at have rummet både dyr og mennesker, omend grænsen mellem stald og stue ikke var særlig skarpt markeret. Rundt om husene stod – i en afstand af ca. en halv meter fra væggen og med en indbyrdes afstand af $1\frac{1}{2}$ –2 meter – stolper, som med stærk hældning pegede ind mod væggene (fig. 15). Disse stolper, der var svagere end husets indvendige bærestolper, tolkes af udgraveren, Werner Haarnagel, som støttestolper, der har skullet aflaste den svage væg for tagets tryk. »Man havde,« skriver han dog, »næsten det indtryk, at det drejede sig om

tagspær, som var blevet ført ned til jorden og gik ned i denne.« Til gunst for denne sidstnævnte teori, der altså forkastes af udgraveren (vistnok på grund af husenes lighed med det nedenfor nævnte Hodorfhus), kan – foruden overensstemmelsen med Gørdinghuset, hvor skråstiverteorien som nævnt må kasseres – fremføres, at skråstolpernes indbyrdes afstand og placering to og to over for hinanden ganske svarer til den stilling, som tagspærene må have indtaget. Da der ikke findes svære stolper i væggen, men denne overalt er bygget over ensartet tykke vægkæppe, kan der, skulle man synes, ikke have været nogen grund til at anbringe skråstiverne med en så påfaldende regelmæssighed.

Ved Hodorf i nærheden af Itzehoe fremdroges i årene 1935–37 hustomter, hvoraf navnlig een viste stor overensstemmelse med husene fra Einswarden¹⁶). Ligesom disse havde Hodorfhuset udvendige stolper. Stolperne stod dog betydeligt tættere end ved Einswardenhusene. Dertil var de lodretstående og dannet af trekantet tilhugget træ (eg). Undersøgeren mener, at disse pæle har båret vandret liggende remme, på hvilke tagspærene har hvilet. Atter her har funktionen været at lette væggen for tagets tryk. Denne tolkning er sikkert rigtig. Nogen anden forklaring synes ikke mulig. Forklaringen udelukker dog visnok ikke, at huset kan have været af spændhustypen, thi remmen kan have ligget direkte ovenpå eller kun lidt hævet over jordoverfladen. Ved nutidens spændhuse ses der, som allerede nævnt, forskelligheder i tagets fundamentering. Undertiden er tagspærene enkeltvis stillet på sten, hvilket svarer til Einswardenhusenes jordgravede spær, til andre tider hviler de på remme, der

Fig. 15. Væg med udvendige skråstolper fra hustomt på bopladsen i Einswarden.
Efter W. Haarnagel.

Wall with exterior slanting posts from house ruin at the Einswarden settlement.

igen er understøttet med enkeltliggende sten eller underbygget med lave stenmure. I Hodorfhuset har tagspærene hvilet på remme. Rømmene har blot ikke som ved de moderne huse været understøttet af sten eller murværk, men med pæle. Hodorfhuset er antagelig bygget i 1. årh. e. Kr.

Meget lig disse to fund er en række hustomter fra tidlig jernalder på den hollandske boplads ved Eziŋge nær Groningen¹⁷). Det fremgår ikke med tilstrækkelig tydelighed af de foreliggende meddelelser, hvorledes de ydre stolpers stilling her har været. Dog synes det, som om begge typer, såvel de skrå som de lodrette stolper, forekommer. Udgraveren, A. E. van Giffen, opfatter de ydre stolper som støttestolper for taget.

Ovennævnte fund synes klart at vise, at der består en forbindelse mellem den ydre stolperække og den spinkle, risflettede væg uden en eneste kraftig stolpe. De to ting hører sammen, og hvori samhørigheden består, derom hersker der almindelig enighed mellem de forskellige, der har beskæftiget sig med huse af denne art. Den spinkle væg har ikke alene kunnet bære trykket af taget. Den har på en eller anden måde skullet aflastes, og dertil har de ydre stolper tjent. Marskhusenes særlige betydning ligger deri, at de viser os disse stolpers stilling, som kan være lodret, men som også kan være skrå med stærk hældning ind mod huset.

Mere kan næppe siges med sikkerhed på grundlag af de sydlige fund. Men hvor de tier, taler Gørdinghuset. Den ydre stolperækkes varierende og til dels meget store afstand fra husvæggen i forbindelse med grusstribene, der følger væggene, men holder en vis afstand fra disse, synes at vise, at det, som har støttet huset, ikke har været »løse« skråstivere, ej heller en svalegangskonstruktion.

Tilbage bliver muligheden af et til jorden gående tag, og der er, mener jeg, grund til at antage, at ikke alene Gørdinghuset, men også husene fra Einswarden og sandsynligvis Carolathuset har haft tag af denne art. Om resten af de ovenfor nævnte fund kan kun siges, at det ikke synes ganske udelukket, at også disse huse kan have været spændhuse.

*

Så tidligt som i 1928 påviste Gudmund Hatt, at der indenfor gruppen af ældre jernalders bondehuse findes to typer, nemlig typen med lervæg og typen med jordvæg¹⁸). Denne inddeling er senere blevet mangfoldigt bekræftet, og langt de fleste af de talrige jernalderhustomter, som i de sidste 25 år er blevet undersøgt, er af udgraverne henført til den ene eller den anden af de to typer. Undertiden kan man synes, at disse bestemmelser er foretaget med en sikkerhed, der er større, end materialet tillader. Med Gørdinghustypen som udgangspunkt kan der være grund til at pege på, at flere forskellige typer af såvel jord- som lervægshuse under visse omstændigheder vil give samme udgravningsbillede, så at

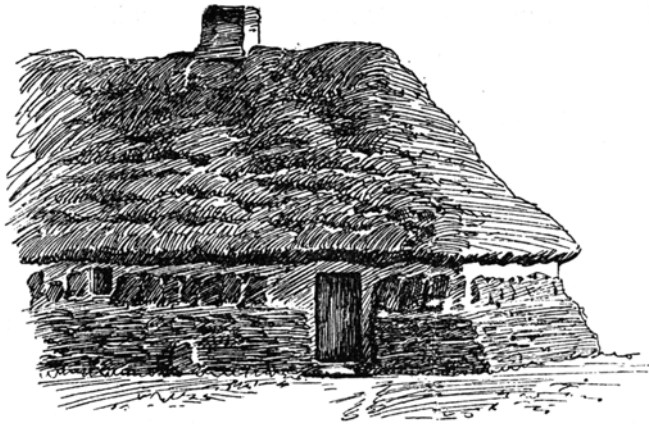

Fig. 16. Lerklinet hus fra Herningegnen. For at beskytte væggen mod fugtighed er der anbragt et tørvedige rundt om huset. — Efter R. Mejborg.
Clay-plastered house from Herning area. To protect the wall against damp a mound of peat has been raised around the house.

spørgsmålet om væggenes udseende i mange tilfælde ikke uden videre lader sig løse.

Som kendetegn på, at et hus har haft jordvæg, benyttes ofte det forhold, at der rundt om husets indre rum ligger et frit bælte, hvis ydre begrænsning er en brolægning, et brandlag eller lignende. I dette bælte antages jordvæggen at have stået. Findes der langs inderkanten af en sådan »jordvæg« lerlag – evt. i forbindelse med en pælerække – tydes dette som rester af en lerbeklædning, der – holdt på plads af et træpanel – har dækket væggens inderside. Men et lervægshus af spændhustypen, hvor spærene ikke har efterladt sig spor, hvilket meget let kan tænkes, og hvor måske ikke engang de tynde vægkæppe kan erkendes, kan fremtræde på ganske lignende måde. Det frie bælte er da rummet mellem væg og tagskæg. Stenlægninger, gruslag o. lign. foran huset har støttet sig til tagranden, evt. sendt tunger ind foran indgangsdøren, og tænker man sig taget beklædt med græs- eller lyngtørv, som man kender det fra nutidsspændhuse, da kan denne beklædning meget vel tænkes under en brand at have skærmet husets nederste dele således, at et udføget brandlag har lejret sig i en vis afstand fra husvæggen.

Men et lignende udgravningsbillede kan tænkes opstået på en helt tredje måde. Det var i ældre tid skik, at man for at beskytte de klinede vægge mod vejrliget i årets barske måneder »satte træk for væggene«⁸⁾, d. v. s. at man rundt om huset anbragte et indtil to alen højt tørvedige op ad væggen (fig. 16). Atter her vil et udføget brandlag lejre sig et stykke fra husets indre rum, og stenlægninger og gruslag lagt i vinterhalvåret vil ligeledes holde en vis afstand fra væggen. Selv en ubeskadiget hustomt, der – som det undertiden kan træffes på heden – henligger

med høje, bevarede vægvolde, tør man med kendskab til denne skik ikke uden videre henregne til jordvægshusene.

Som et eksempel på en hustomt, der uden tvivl er fejlbestemt, kan nævnes et af Ginderuphusene¹⁹). Huset tydes som et jordvægshus p. gr. a. et frit bælte mellem husets indre rum og et udføjet brandlag. Tynde pæle langs væggens inderkant menes at have støttet et træpanel, som igen har støttet væggens lerbeklædning, af hvilken der fandtes talrige brændte rester. Mængden af brændt lerklining i huset var imidlertid så stor, at udgraveren må ty til den noget søgte forklaring, at en risflettet og lerklinet væg har været rejst oven på jordvæggen, der altså skulle have været ret lav. Denne forklaring er næppe rigtig. Huset har sikkert enten været et spændhus eller et almindeligt lerklinet hus i vinterdragt.

Hermed være ikke sagt, at jordvæggen med lerpanel ikke har eksisteret. Med ovenstående har jeg blot villet påpege nødvendigheden af at søge nye veje til bestemmelse af visse huses vægkonstruktion – problemer, som man har været lidt for tilbøjelig til at tro var løste – og samtidig har jeg villet styrke en mistanke om, at spændhuset måske ikke er slet så sjælden en konstruktion i danske oldtidshusfund, som man umiddelbart skulle tro.

★

Hvor vidtstrakt en udbredelse den ældre jernalders spændhus har haft, fortæller det yderst sparsomme materiale os kun lidt eller intet om. At flertallet af ovennævnte mere eller mindre sikre fund hører hjemme i egnene omkring Nordsøkysten, siger i første omgang intet, thi det hænger sammen med de gunstige bevaringsforhold, som marskegnene byder den ellers vanskeligt påviselige, spinkle trækonstruktion.

Heller ikke om typens oprindelse kan der siges meget. Den forudgående periode, bronzealderens husformer, er som bekendt et af dansk arkæologis mørke punkter. Typologisk set synes Gørdinghuset at stå grundformen nær. Denne grundform må vel have været et rundt telt bygget af rafter og tækket med lyng, strå eller tørv – en hytteform, der ikke er ulig nutidens lappekåter. Sådanne telthytter har helt op til nutiden kunnet træffes i egne af Tyskland²⁰), og også herhjemme findes de²¹) side om side med det næste trin i rækken, spændhuset uden vægge og indvendige stolper. Det skulle ikke undre, om disse Gørdinghustypens to nære slægtninge også i keltisk jernalder har været at finde her i landet. Men disse husformer efterlader sig så svage spor i jordbunden, at kun en meget omhyggelig undersøgelse i forbindelse med heldige fundomstændigheder vil kunne afsløre dem.

Sådanne luftige, let rejste og let forgængelige husformer har vel ikke været særlig velegnede til beboelse under jernalderens barske klima; derfor indsatte man lunende vægge og stivede af med indvendige stolper. Mod Bronzealderens varmere vejrlig kunne de derimod sikkert yde til-

strækkeligt læ. Muligvis har vi her forklaringen – eller en del af forklaringen -- på, at bronzealderens huse hidtil har spottet arkæologernes søgen.

SUMMARY

A Village House on Gørding Heath.

In 1949 an investigation was made on Gørding Heath in Northwest Jutland of a Celtic Iron-Age village. Of the seven houses which comprised the village and which lay in undisturbed heath land three were investigated and proved in all three cases to have been burnt down. One of these houses, the westernmost in the village, furnished interesting particulars of the method of construction. This article deals only with that house.

The interior disposition of the house was the usual one for this type, with cattle stalls in the east end and living quarters in the west. The walls consisted of thin poles which bore wattles with a plastering of clay (figs. 1, 2 and 3). A remarkable feature was that the walls appeared everywhere to have fallen inwards, into the house (fig. 1). The possibility that there had been an earth wall on the outside of the clay wall must be rejected as there would in that case have been more substantial evidence than the low undulations which were all that could be seen on the heath before the excavation commenced. Within the house, as usual in this type, remains of two rows of roof-bearing posts were found. More unusual, however, were traces of posts which were found *outside* the house. These post holes were very shallow, and it is likely that a number of them were not deep enough to be recognised as such. They appear to comprise a rectangular figure enclosing the house (fig. 2). At two points strips of gravel could be seen, running parallel with the walls but at no point stretching in to them (fig. 1).

The house has clearly had clay-plastered walls, and the roof has been carried by internal pillars. The problem remains of explaining the exterior post holes. A surrounding gallery is scarcely feasible as the post holes are too shallow for such a purpose. Nor is the theory probable that the holes are the marks left by inclined shoring beams supporting the roof, as at the eastern end the holes lie two meters from the wall. Moreover neither of these theories explain why the two strips of gravel keep a distance from the walls approximately that of the outer post holes. The third and most likely explanation is that illustrated in figs. 7—8. The roof has been continued down to the ground. This postulate agrees well with all the observed data. It explains the shallowness of the post holes (one of them, of which a section was taken, even sloped inwards. Cf. fig. 3 B); it explains why the distance of the row of holes from the gable-end is greater than that from the sides (fig. 7); it explains the distance of the gravel strips from the house wall; and finally it explains why the walls fell inwards into the house during the fire (fig. 9). The flimsy wall, apparently completely unsuitable for supporting the weight of a roof, is also perfectly explained under this theory.

The following details of the inner arrangement of the house may be listed: there must have been a transverse party wall separating the living room from the cattle stalls. The individual stalls can also be clearly seen, the partitions having been formed of planks set vertically (figs. 11—12). The floor of the

individual stalls could be seen to have been worn down closest to the house walls, a phenomenon which must have been due to the cattle scraping with their forefeet. We can thus conclude that the cattle stood with their heads towards the outer walls.

Houses with roofs continuing all the way down to the ground, the so-called "spændhus", can be found to this day and it is just in West Jutland that they are fairly common. They are normally used as outhouses, though on rare occasions they can be seen employed as dwellings (fig. 13).

House-ruins with post holes outside the house itself are known sporadically both within Denmark and abroad. In some of these cases, however, it is almost certainly the case that the holes are traces of an outer gallery. A series of houses discovered in the marsh areas of Northwestern Germany and of Holland show many points in common with the Gørding house. Among these the likeness is particularly striking in the case of the houses on a settlement site in Einswarden (figs. 14—15). On a basis of the Gørding house it appears reasonable to conclude that the Einswarden houses have been "spændhuse".

Finally attention is directed to the fact that houses of the "spændhus" type can very easily be confused with houses with earth walls, as in both cases stone paving, gravel tracts and the like will appear at some distance from the inner room of the house. Moreover the normal claywalled house gives a similar picture on excavation when, as the custom was, it was surrounded in the winter months by a rampart of sods (fig. 16).

The typological predecessors of the Gørding house, the "spændhus" without walls and without interior postholes, occurs to this day and it is probable that this simple type of house was also in use during the Celtic Iron Age. Such houses, however, leave only slight traces and are very difficult to detect. It is possible that this provides the explanation of why houses from the Bronze Age are almost entirely unknown in Denmark.

Harald Andersen.

★

NOTER

- ¹⁾ Fra Nat.mus. Arbm. 1928, s. 16. ²⁾ Arbm. 1930, s. 22. ³⁾ Arbm. 1930, s. 27. ⁴⁾ Aarb. f. nord. Oldk. 1938, s. 136 og s. 170. ⁵⁾ Nordisk tidsskrift 1940, s. 238. ⁶⁾ Smst., s. 239. ⁷⁾ Axel Steensberg: Den danske Bondegård, s. 94. 1942. ⁸⁾ R. Mejborg: Gamle danske Hjem, s. 94 og 96. Kbhv. 1888. ⁹⁾ H. Zangenberg: Landbrugsbygninger (i Det danske Landbrugs Historie. 1928). Samme i Skivebogen 1930, s. 34. Samme i Turistforeningens årbog 1935 og 37. R. Mejborg: Gamle danske Hjem, s. 96. Otto Lehmann: Das Bauernhaus in Schleswig-Holstein, s. 137. Altona 1927. ¹⁰⁾ Axel Steensberg: Den danske Bondegård, s. 38. ¹¹⁾ Arbm. 1928, s. 13. ¹²⁾ Aarb. 1946. ¹³⁾ E. Albrechtsen giver i Aarb. 1946, s. 57 en oversigt over fund af denne art. ¹⁴⁾ Mannus VI. Ergbd. 1928. ¹⁵⁾ Werner Haarnagel: Der Ursprung des Niedersachsenhauses (i »Urgeschichtsstudien beiderseits der Niederelbe« ved G. Schwantes). ¹⁶⁾ Offa, bd. 2, s. 31 (W. Haarnagel). ¹⁷⁾ Germania XX, s. 40. ¹⁸⁾ Aarb. 1928, s. 256. ¹⁹⁾ Arbm. 1930, s. 20. ²⁰⁾ K. G. Stephani: Der älteste deutsche Wohnbau, s. 10. 1902. ²¹⁾ R. Mejborg: Om Bygningsskikke i Slesvig, s. 22—23. Kbhv. 1891.

Fig. 1. Mad-Kar, Gørding. Table vessel. (1 : 2).

UKRUDTSFRØ SOM NÆRINGSMIDDEL

i førromersk Jernalder

AF HANS HELBÆK

Gennem Studiet af Planteaftryk og forkullet Plantemateriale fra Jernalderens Bopladser og Grave er det muligt at danne sig en vis Forestilling om, hvilke Raastoffer Jernalderfolkene havde til Raadighed ved Tilberedning af deres Mad. Det er derimod sjældent, vi har Lejlighed til at konstatere, i hvilket Forhold de forskellige vegetabiliske Næringsmidler var blandet. Et Fund fra Østerbølle i Himmerland⁹⁾ viste en Blanding af Byg, Hør, Dodder og ganske faa Frugter af Pileurt, men dette kan næppe betragtes som et repræsentativt Eksempel paa den daglige Kost i Jernalderen. Der skulde efter Aftryksundersøgelsens Resultater ventes en ganske anderledes righoldig Sammensætning af Ukrudtsarters Frø i Maden. De to Moselig^{2, 10)} indeholdt en særdeles artsrig Blanding, men i disse Tilfælde har man været afskaaret fra at angive Sammensætningens Proportioner. Det Fund, som her skal beskrives, giver interessante Oplysninger om Kostens Karakter, baade kvantitativt og kvalitativt, og det viser Overensstemmelse med det Billede, vi efter Aftrykkene maa danne os.

Fra Bopladsen paa Gørding Hede, Ulfborg Herred, hjembragte Knud Thorvildsen i 1949 blandt andet Lerkarmateriale et lille fuldstændigt Hankekar (Fig. 1) af et Rumfang paa ca. en Liter, fra en Brandtomt, der kan dateres til andet Afsnit af førromersk Jernalder¹). Ved Udtømmningen viste det sig, at dets Indhold af Ler og Sand i Bunden var blandet med forkullede Planterester. Hele Indholdet blev derefter slemmet, og der udvandt omkring 95 ccm Korn og Frø. Brandvirkningen var ikke særlig stærk, og Plantedelene var velbevarede. De har ikke været udsat for Knusning paa Kværn.

Blandingen bestod af godt to Trediedele Byg og lidt under en Trediedel Ukrudtsfrø. Ukruddet var hovedsagelig de fire fra Arkæologien velkendte Arter: Snerlepileurt, Blegbladet Pileurt, Hvidmelet Gaasefod og Spergel. Foruden disse Arter, der maa antages at være blevet indsamlet habituelt gennem Jernalderen, fandtes Frø af yderligere 17 Arter, der dog maa opfattes som tilfældigt Udbytte i Forbindelse med Indsamlingen af de mere giftige og stivelsesrige Frø.

Byggen er den nøgne Form af seksradet, nikkende Byg, *Hordeum tetrastichum* Kecke. Kornstørrelsen varierer stærkt, men selv de største maa betegnes som temmelig smaa, endogsaa i Forhold til anden Byg fra Jernalderen. I Dimensionsskemaet er Knud Jessens Maal for den nøgne Byg fra Ginderup¹⁶) anført til Sammenligning. Det maa dog bemærkes, at medens Knud Jessen ikke har maalt Kærnernes fremspringende Kimrodsparti med, er denne Del medregnet i Gørdingmaalene.

mm	Middel (mean)		Minimum		Maximum	
	Gørding	Ginderup	Gørding	Ginderup	Gørding	Ginderup
L.	4.92	5.3	4.02	4.0	6.22	6.6
B.	2.47	2.9	1.83	1.9	3.48	3.4
T.	1.92	2.2	1.28	1.5	2.75	2.8

Flertallet af Kærnerne er vredne eller krumme, de, der er rette, hører næsten alle til de største. Dette svarer til Forholdet i Akset hos den nikkende Form af seksradet Byg, hos den oprette er Forskellen mellem Kærnerne hverken med Hensyn til Størrelse eller Form saa udpræget som i det foreliggende Materiale. Alle Kærnerne er kraftigt tværrynkede baade paa Ryg- og Bugside, Frøstrengen er i Reglen synlig i den flade Bugfure. Paa langs ad Ryggen af de ikke for stærkt oplærede Eksemplarer ses en flad, vag Fure. I Tværsnit er de blødt afrundede, modsat Tværsnittet hos avneklædt Byg, der er mere eller mindre kantet. De ved Forkulningen stærkt optrukne Kimdele er af normal Hvilestørrelse og viser ingen Tegn paa Spiring. (Fig. 2.)

Fra denne Periode af Jernalderen har vi hidtil kun set eet større Fund af forkullet Korn, nemlig Solbjergfundet fra Mors⁵). Ogsaa her er

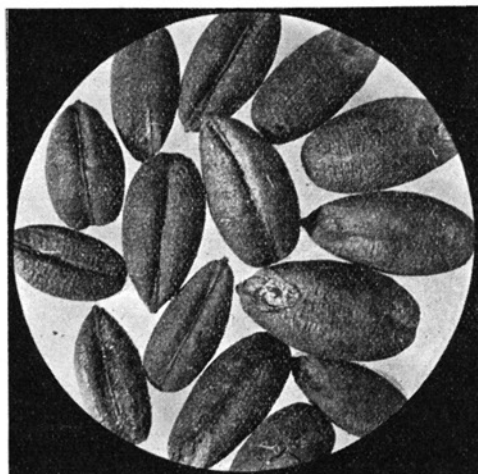

Fig. 2.
Nøgen Byg. Naked barley. ($\times 4$).

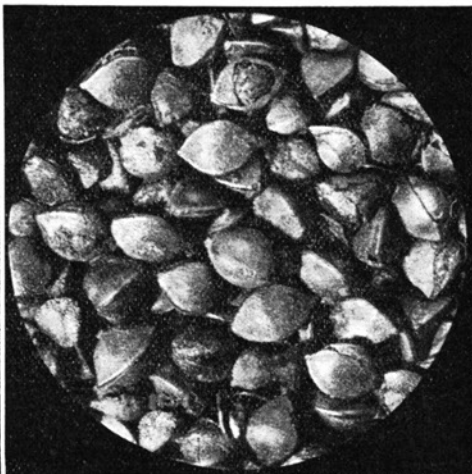

Fig. 3.
Snerlepileurt. *Polygonum Convolvulus*. ($\times 4$).

det nøgen Byg, kun ganske faa avneklædte Kærner blev paavist. Om den var opret eller nikkende blev ikke konstateret, men det sidste er overvejende sandsynligt. Der er hidtil ikke fundet opret Byg fra Danmarks Oldtid.

Baade Kornaftrykkene og Fundene af forkullet Korn viser en tydelig Tiltagen af den avneklædte Byg paa den nøgne Forms Bekostning i Løbet af de første Aarhundreder af vor Tidsregning⁶), og i de temmelig faa Aftryk, der foreligger fra Vikingetid, er avneklædt Byg eneraadende, saa man maa gaa ud fra, at den nøgne Form har været trængt stærkt tilbage. En nøgen Byg, Himmelbyg (*H. coeleste* L.), er blevet dyrket i det XVIII Aarhundrede²⁰), men den har tilsyneladende ikke kunnet konkurrere med de moderne avneklædte Former, af hvilke den toradede, som vistnok dukker op her mod Slutningen af Middelalderen, har vist sig som den fordelagtigste, navnlig til Ølfremstilling.

At nøgen Byg kan eksistere i Danmark i Nutiden ses imidlertid af, at den flere Steder i Jylland er blevet dyrket i de seneste Aartier — dog ikke som Led i rationel Kornavl. Forfatteren saa saaledes en Mark med den i Himmerland i 1937. Avleren havde købt Udsæden som »Inkahvede« (for 2 Øre pr. Kærne) og vilde ikke høre Tale om, at det var en Slags Byg. Omkring 1930 søgte en midtjysk Landmand at skabe Interesse for Dyrkning af den samme »Hvede«, men efter at det var fastslaaet, at det var en nøgen Bygsort¹³), har man ikke hørt nærmere om den. Det har antagelig i begge Tilfælde drejet sig om Himmelbyg, indført fra det sydlige Asien, hvor denne Bygform dyrkes i stor Udstrækning i Kunstvandslandbrug.

Planteliste.

(Parentes: Længde i mm, in brackets: lengths in millimetres.)

Væsentlige Bestanddele, chief components:

<i>Hordeum tetrastichum</i> Kcke. Seksradet Byg	65 ccm (dimensions p++)
<i>Polygonum lapathifolium</i> L. Blegbladet Pileurt . . .	1 ccm (2.04 (1.52–2.56))
<i>Polygonum Convolvulus</i> L. Snerlepileurt	7 ccm (2.89 (2.40–3.48))
<i>Chenopodium album</i> L. Hvidmelet Gaasefod	18 ccm (1.21 (1.06–1.48))
<i>Spergula arvensis</i> L. Spergel	2 ccm (0.90 (0.80–1.06))

Tilfældigt forekommende Arter, species present by chance:

Antal Frugter og Frø, number of fruits and seeds.

<i>Phleum nodosum</i> L. Knold-Rottehale	3	(0.90–1.14)
<i>Poa</i> sp. Rapgræs	1	(1.25)
<i>Eriophorum</i> sp.? Kæruld?	1	(1.90)
<i>Carex</i> sp. Star	4	(0.80–1.10)
<i>Rumex Acetosella</i> L. Rødknæ	1	(0.95)
<i>Polygonum Persicaria</i> L. Ferskenbladet Pileurt . .	9	(1.52–2.47)
<i>Stellaria media</i> L. Fuglegræs	8	(0.80–1.00)
<i>Scleranthus annuus</i> L. Eenaarig Knavel	13	(1.25–1.44)
<i>Fumaria officinalis</i> L. Læge-Jordrøg	16	(2.09–2.38)
<i>Camelina linicola</i> Sch. et Sp. Sæddodder	15	(1.44–1.56)
<i>Lepidium latifolium</i> L. Strandkarse	1	(1.14)
<i>Capsella Bursa-pastoris</i> (L.) Moench Hyrdetaske . .	6	(0.84–1.06)
<i>Erysimum cheiranthoides</i> L. Gyldenlak-Hjørneklap	1	(1.14)
<i>Viola arvensis</i> Murr. Ager-Stedmoderblomst	1	(1.29)
<i>Solanum nigrum</i> L. Sort Natskygge	2	(1.60)
<i>Veronica polita</i> Fr. Glat Ærenpris	3	(1.14–1.33)
<i>Plantago lanceolata</i> L. Lancetbladet Vejbred	1	(2.40)

Cenococcum graniforme (Sow) Ferd. et Winge¹¹). 1 Sclerotium

De fire kvantitativt vigtigste Frøarter i Gørdingfundet hører til de hyppigst tilbagevendende som Aftryk i Jernalderens Lerkarskaar, saa det er ikke overraskende at finde dem her i en Sammenhæng, hvorefter de tydeligt viser sig som Næringsplanter.

Henimod en Liter Frugter af Blegbladet Pileurt fandtes liggende mellem Skaar af et lille Kar ved Ildstedet i et brændt Jernalderhus i Alrum⁷). Bunken indeholdt nogle Kærner af Byg, men da Gulvet iøvrigt var oversaaet med brændt Byg, kan man betragte denne Indblanding som sket under Branden. Der har utvivlsomt været Tale om en ren Beholdning af Pileurtfrugter med den Tilsætning af ubetydelige Antal af andre Planters Frø, som uundgaeligt vil ske ved Indsamlingen. Omkring 250 Aftryk af disse Frugter i et enkelt Lerkar²²) kan anses for et Vidnesbyrd om, at en saadan Ansamling i Oldtiden ikke har været enestaaende. Tolund-Mandens Maveindhold viser da ogsaa, at de er blevet spist, og at de har udgjort en ikke uvæsentlig Del af Maaltidet¹⁰).

Ogsaa Aftryk af Gaasefodsfrø træffes i ret store Antal i Jernalderens Lerkarskaar, og Gudmund Hatt fandt i et brændt Kornhus i Nørre Fjand ved Nørre Nissum over 1.5 Liter stort set ublandede Frø af denne Art ved Siden af store Beholdninger af Havre og Byg⁷). E. Neuweiler angiver overordentlig mange Fundsteder for denne Art i Mellemeuropa, og han udtaler, at man ikke blot kan tillægge dem det hyppigt forekommende Ukrudts Rolle, men snarest maa formode, at de har fundet Anvendelse i Husholdningen¹⁰). Frøene har været indsamlet og tilsat Kornet i en vis Udstrækning hos Folk i det sydøstlige Rusland ned gennem Tiden, særlig i Misvækstaar og Krigstider. Der synes dog at være Tvivl om, at de har udelukkende gode Egenskaber som Næringsmiddel, idet der tilskrives dem en vis purgativ Virkning, særlig naar de spises i større Koncentration. Hvor megen Vægt man kan lægge herpaa, turde dog være et Spørgsmaal, naar Talen er om Oldtidens Folk. Det er ikke utænkeligt, at Folk, der til Stadighed har været henvist til saadanne Næringsmidler, har vidst at neutralisere de uønskede Egenskaber, samtidig med at de udnyttede de mere gavnlige. Et Eksempel herpaa kan sandsynligvis ses i Anvendelsen af Hørfrø som Næringsmiddel¹⁰). Det kan betragtes som udelukket, at Jernalderfolket har kunnet taale at spise Hørfrø i det Omfang, Fundene viser, uden at de har været i Stand til paa Forhaand at frigøre Frøene for den stærkt afførende Slim.

Frø af en Gaasefodsart, *Chenopodium Quinoa* Willd. spillede en betydelig Rolle i Ernæringen hos visse sydamerikanske Folk paa Colombus' Tid, og Planten dyrkes endnu bl. a. i Bolivia og Chile⁴). Mange Arter af denne Slægt har ogsaa været udnyttet for deres skøre og saftige Blades Skyld, i vore Dage dog særlig Kulturformer som Beder og Spinat.

En Dynge Frø af Spergel, som Knud Jessen bestemte i Ginderupfundet, maalte 5.6 Liter¹⁶). Der kan her være Tale om Afgrøden af særlige Spergelagre, men det er ikke udelukket, at Frøene kan være samlet af Planter, der har vokset uden Kontrol. Forekomsten i Maveindholdet af Moseligene viser, at de har været anvendt til Menneskeføde. Aftryk af disse Frø optræder i stor Mængde lige fra Begyndelsen af førromersk Jernalder i Jylland, og Frøene er næsten altid til Stede i Fund af brændt Korn. Fra det øvrige Europa nævnes de imidlertid ikke tit, de angives fra et Jern- eller Bronzealderfund i Norditalien og fra et 3-5 Aarh. Fund i Nordtyskland¹⁹). I England og Irland er de paavist i Fund fra henholdsvis Romersk Tid og Vikingetid¹⁸). Efter Fundene at dømme synes denne Plante intet andet Sted at have haft saa stor Betydning i Oldtiden som i Danmark. Som Grøntfoderplante dyrkes den endnu i Landets magre Egne.

Skønt der findes talrige Aftryk af Snerlepileurtens Frugter i Lerkarskaar fra alle Perioder af vor Forhistorie, har man hidtil ikke gjort Fund af større samlede Mængder af disse Frugter. Her har man imidlertid saa

stor en Portion, at Frugternes Antal langt overstiger, hvad man kunde anse for en rimelig naturlig Forekomst i Forhold til Kornmængden, selv fra en overordentlig forsømt Mark. Naar det yderligere tages i Betragtning, at Kornet sandsynligvis er høstet med Segl, kan man gaa ud fra, at de maa være tilsat Kornet, da hvert eneste Aks ellers skulde have været behæftet med adskillige Pileurtfrugter. I Tollund-Mandens Mave fandtes de da ogsaa, selvom de ikke udgjorde nogen betydelig Del af Maaltidet, saaledes som i det foreliggende Fund, hvor de svarer til ca. 7 % af Planteresterne eller ca. 11 % i Forhold til Kornets Rumfang. Man tør heraf slutte, at Gørdingfolket har samlet disse Frugter som en nyttig Tilsætning til de dyrkede Planter. (Fig. 3.)

Der foreligger Omstændigheder, der viser, at Snerlepileurtens Frugter rundt om i Europa har været anvendt som Føde, og Fund, der kan tydes i denne Retning. I Ungarn, Schweiz og Tyskland er man stødt paa den sammen med Korn fra alle Perioder fra Stenalderen og fremefter¹⁰). I en middelalderlig Boplads, Bischofsinsel i Tyskland, fandtes de i saa store Mængder, at Alexander Braun, der undersøgte Planteresterne, udtalte Formodning om, at de havde været anvendt som Menneskeføde⁸). Saa sent som i Begyndelsen af sidste Aarhundrede indsamledes de i Nordtyskland og blev anvendt til Mel — om end kun i ringere Udstrækning. Her betegnede man dem endnu i 1870 som vild Boghvede paa Grund af deres Lighed med Boghvedens Frugter¹²). De to Planter er iøvrigt nært beslægtede.

I den Del af Jylland, hvorfra Gørdingfundet stammer, har den Skik at blande Ukrudtsfrø i Mad været i Brug endnu langt op mod vore Dage. H. P. Hansen nævner, at en Kone har fortalt ham, at hun i sin Tid har oplevet, hvorledes man i Haderup Sogn i Vestjylland har tilsat Rugmelet Frø af Spergel, Snerlepileurt og Rødknæ, naar man bagte Brød. Han bruger Navnet »Rödgres«, men der synes efter Sammenhængen ingen Tvivl om, at det drejer sig om den Plante, der i vor Liste p. 68 kaldes Rødknæ, og at Gørdingfundet saaledes indeholder alle tre Arter²³).

Man har af Østerbøllefundet og de to Moselig erfaret, at Oliefrø indgik som et ikke uvæsentligt Led i Jernalderens Kost. Gørdingfundet adskiller sig fra disse Fund ved at være praktisk taget fedtfrit. De faa Frø af Olieplanten Dodder, som er fundet her, er næppe sat til med Overlæg, men stammer muligvis fra forvildede Planter, der har vokset sammen med Ukrudtet. Dodderen, der i Jernalderen enten har været dyrket separat eller sammen med Hør, har antageligt forekommet almindeligt langs Markskel og paa Ruderater ved Bopladsen.

Udover de fire hermed omtalte Ukrudtsarter, der forekommer i store Antal, indeholdt Fundet yderligere 86 Frø af 17 andre Arter, der i denne Forbindelse maa betragtes som tilfældigt medtagne. De fleste af dem er bestemt fra andre forhistoriske Fund og beskrevne i Litteraturen^{2, 9, 10},

Fig. 4.
Strandparse.
Lepidium latifolium.
(× 8).

Fig. 5.
Ager-Stedmoderblomst.
Viola arvensis.
(× 8).

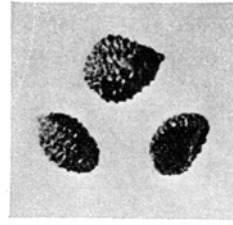

Fig. 6.
Glat Ærenpris.
Veronica polita.
(× 8).

^{14, 15}). Tre botanisk-historiske Nyheder skal imidlertid gøres til Genstand for en kort Omtale⁸), ligesom nogle kulturhistoriske Bemærkninger skal knyttes til Sort Natskygge, skønt den af Knud Jessen blev paavist i den i ældre Bronzealder opkastede Højfyld over Egtvedgraven¹⁵), og saaledes ikke er nogen egentlig Nyhed.

Knold-Rottehale (*Phleum nodosum*), som anses for en Varietet af Eng-Rottehale, er udbredt i Europa og Algier, Nordasien og Nordamerika og betragtes som oprindelig i Danmark. Medens Eng-Rottehale foretrækker lavere og fugtige Steder, vokser Knold-Rottehale paa tørre Bakker. Den er fundet omtrent over hele Danmark. Begge Arters Frugter er karakteristiske ved en tydelig, grov Epidermisstruktur, men er forskellige af Størrelse, idet Knold-Rottehales er mindre og slankere.

Strandkarse (*Lepidium latifolium*) er spontan i Syd- og Mellem-europa og det tempererede Asien. Den forekommer paa Ruderater og Overdrev i Nærheden af Havet og salte Indlandsomraader. Nordgrænsen for dens naturlige Udbredelse antages at være Østersøens Kyster og det sydlige England. Den er allerede i Fortiden blevet spredt som Kulturplante Nord for denne Region, og da den ret let klarer sig ogsaa uden Pleje, har den som oprindelig forvildet holdt sig flere Steder i Norge og Sverige, overalt i Kystegne. Her i Landet findes den ved Østersøens Kyster og ved Varde Aas Udløb i Hjerting Bugt. Gørding Hede svarer til sidstnævnte Lokalitet, idet de to Aaer, Damhusaa og Storaa, løber ud i Nissum Fjord gennem Heden ikke langt fra Bopladsen. Den var tidligere en yndet Køkkenurt, fordi den ligesom Havekarse indeholder kraftige Smagsstoffer i Frøene og alle vegetative Dele. Roden blev saaledes anvendt som Peberrod.

Strandkarsens Frø er but ovale og noget sammentrykte med afrundede Rande. Kimroden springer frem over Kimmunden som en kort, skarp Spids. Frøskallen, der mangler over en Del af Gørding-Eksemplaret, er tæt smaavortet. (Fig. 4.)

Glat Ærenpris (*Veronica polita*) hører hjemme i Europa, Nordafrika og Vestasien. Den vokser i Marker og Haver, paa Ruderater og Brakjord.

I Danmark er den truffet paa Øerne og i det østlige Midtjylland, men den er ikke almindelig. Forfatteren har fundet dens Frø i et upubliceret Jernalderfund fra Bornholm.

Frøene er uregelmæssigt rundagtige med stærkt hvælvet Rygside og konkav Bug. Ryggen er besat med et irregulært System af kraftige, paa tværs orienterede Vorter. Denne Frøform findes hos en Række Arter af Ærenpris-Slægten, men kun Frøene af Glat Ærenpris svarer i Størrelse til de her fundne. Alle andre er saa meget større, at Forkulningssvind ikke kan forklare Forskellen. (Fig. 6.)

Sort Natskygge (*Solanum nigrum*) er almindeligt udbredt som Ukrudtsplante over hele Jorden undtagen de ekstremt kolde Zoner. Den optræder paa Ruderater og i aabne Urtekulturer her i Nordeuropa, idet den er meget lyskrævende. Den hører næppe til vor oprindelige Flora. Dioskurides, Theophrast og Plinius nævner den som spiselig, og nyere Tids Forfattere angiver den som indsamlet eller endog dyrket som Gemyse. Hegi oplyser, at dens Frugter og Blade endnu nydes i Grækenland, og at man i Tyskland og paa Gotland har anvendt dens Blade som Hudlægemiddel helt op mod vore Dage. En almindelig Forestilling om, at den er giftig, har ved Forsøg vist sig at være urigtig.

Sort Natskygges Frø er sammentrykte og kort ovale eller runde med svagt fremspringende Navle og dybt netgrubet Overflade.

Som Supplement til de Erfaringer, der blev høstet ved Undersøgelserne af de to Moseligs Maveindhold, er dette lille Plantefund af særlig Interesse, idet det antyder, hvilken Rolle Indsamling af Ukrudtsfrø kan have spillet i Jernalderens Økonomi. At det drejer sig om et Maaltid eller en Rest af et saadant, kan næppe betvivles. Et Lerkar af den omhandlede Størrelse har sikkert ikke normalt været anvendt som Lagerbeholder, dertil er dets Rumfang for ubetydeligt. Vi ser af Jernalderens Gravdystyr, at det netop er denne Størrelsesorden, der blev brugt til Servering af det individuelle Maaltid, idet man maa opfatte disse Madofre som en enkelt Persons Fortæring, nemlig den afdødes. I Gørding er alt-saa ca. en Trediedel af Maaltidet samlet udenfor det tilsaaede Areal, eller paa Marken efter Høst af Kulturplanterne. Ogsaa en første Aars Brak vilde sandsynligvis frembyde Mulighed for en lønnende Indsamling, inden Græsser og andre haardføre Planter har fortrængt de mindre modstandsdygtige eenaarige Arter, hvis Frø man samlede. Selv om man ikke kan fremstille dette Fund som en almindelig Norm, tyder det dog paa, at denne Frøindsamling har spillet en betydelig økonomisk Rolle ved Siden af Agerbruget. Af Korn- og Frøaftryk fremgaar det, at Samlevirk-somheden har været praktiseret i stort Omfang allerede i Yngre Bronzealder²²). Tiltagende Folketæthed, forringede klimatiske Vilkaar eller andre, endnu ikke klarlagte Faktorer har foraarsaget denne delvise Til-

bagevenden til en Erhvervsform, der hvad vegetabilsk Føde angaar var eneraadende før Agerbrugets Opfindelse. Aftrykkene tyder paa, at det er en Tilbagevenden, idet Ukrudt i Yngre Stenalder udgør en saa forsvindende Procent af Aftrykkene, at man maa slutte, at Ukrudtsfrø ikke i noget væsentligt Omfang har været bragt hjem. Hvad man i disse Tider har indsamlet, har vel nok i Hovedsagen været Bær og Frugter, der ikke har egnet sig for Opbevaring, men er blevet spist paa Stedet. Kun Æblekærner optræder med en vis Hyppighed blandt Kornaftrykkene. Medens Ukrudtsaftryk i større samlede Fund af Jernalderskaar kan udgøre op til 80 % af det samlede Antal Aftryk, ser vi i de tre Jættestuetids Fund paa Langeland, Troldebjerg, Blandebjerg²¹) og Lindø, 6,5 % Ukrudt af 968 Aftryk, og af 564 Aftryk fra Jættestuetids Bopladsen i Bundsø paa Als er kun 1,7 % af Ukrudt¹⁷).

SUMMARY

Seeds of weeds as food in the fore-Roman Iron Age.

Among the objects found in 1949 in the ruins of a burnt house on Gørding Heath was a small pottery vessel containing, in addition to sand and earth, about 95 ccs of burnt grain and seeds. The house site can be dated by means of its ceramic contents to the second division of the Celtic Iron Age. A statistical investigation of the vegetable remains showed there to be 65 ccs of barley and 30 ccs of seeds of weeds.

The barley is the naked type of six-row nodding barley, *Hordeum tetra-stichum* Kcke., which predominated in Denmark and presumably in the remainder of northern and western Europe throughout the period up to approximately the commencement of our era. At that time this type of barley appears to have been gradually superseded by the husked type, which had achieved some degree of importance in Denmark even as early as the Later Bronze Age. Naked barley has never since regained its supremacy among Danish barley types, although it is known to have been cultivated in the 18th century. That it is still possible to grow it in Danish latitudes is shown by the fact that it has been cultivated – rather experimentally than commercially – in Jutland during the last few decades. For example the author saw a field of ripe naked barley in Central Jutland in 1937. The size of the grains of the Gørding barley is much less than that of modern barley, while even compared with other Iron Age barley it is small, suggesting that the ploughland belonging to the village was very poor.

Vessels of the size of the one here described, which hold about a quart, occur regularly in Iron Age graves and must be looked upon as table vessels as they are too small for storage of foodstuffs. The seeds found in this vessel must therefore be considered as a meal, or as the remains of one. When it is taken into consideration that certain of the species of seeds found belong to plants which do not occur in cornfields, and when it is further recalled that only quite small quantities of weeds would be harvested together with sickle-reaped corn, the conclusion cannot be avoided that the weeds were gathered for their own sake and the seeds deliberately added to the corn. That the seeds of certain weeds have been gathered is shown by the discovery of un-

mixed stores of Pale *Persicaria*, White Goosefoot and Corn Spurry in burnt Iron Age houses in Jutland. The impressions of the seeds of these plants and of Black Bindweed are similarly frequently found in Iron Age pottery. The seeds of the seventeen other species are presumably only present because these plants grew together with those collected. No large quantity of seeds of weeds could be collected from corn fields, but rather from these fields after the harvest or, perhaps most likely, from first year's fallow, where the annuals would have favourable conditions for growth until the grasses and other perennials reached a sufficient predominance in numbers to squeeze them out.

The stomach contents of the two bodies found in the bogs at Borremose and Tollund show that their meals had consisted partly of seeds of weeds. In those two cases there was no evidence of the quantitative relationship of corn and seeds; but here we have an example which suggests the probability that uncultivated plants supplied about a third of the meal. Together with the evidence of the bodies this little find gives a basis for the conclusion that the gathering of weed seeds played a very important role in the Iron Age in Jutland. Circumstances made it necessary for the population to supplement the insufficient yield of their ploughlands by a partial reversion to the ancient practice of food-gathering, which up to the discovery of agriculture was the only way in which mankind could furnish itself with vegetable food.

Hans Helbæk.

★

NOTER

¹⁾ C. J. Becker 1948. Trelleborg XII. Nord. Fortidsm. ²⁾ Inger Brandt 1950. Planterester i et Moselig fra ældre Jernalder. English Summary. A. N. O. H. ³⁾ Alexander Braun 1871. Vorkommen von Polygonum Convolvulum auf der Bischofsinsel bei Königswalde. Deut. Ges. Antr. und Ethnogr. ⁴⁾ Georg Buschan 1895. Vorgeschichtliche Botanik. ⁵⁾ Gudmund Hatt 1928. To Bopladsfund fra ældre Jernalder, fra Mors og Himmerland. A. N. O. H. (Desværre blev den nøgne Byg ved første Undersøgelse bestemt og publiceret som Hvede.) French edition 1929. ⁶⁾ Gudmund Hatt 1937. Landbrug i Danmarks Oldtid. ⁷⁾ Gudmund Hatt 1944. En vestjydsk Landsby fra ældre Jernalder. Nord. Tidsskr. ⁸⁾ Gustav Hegi 1931. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. ⁹⁾ Hans Helbæk 1938. Planteavl. A. N. O. H. French summary. ¹⁰⁾ Hans Helbæk 1950. Tollund-Mandens sidste Maaltid. English summary. A. N. O. H. ¹¹⁾ Hans Helbæk 195-. The Botany of the Iron Age Vallhagar Field. (Under Trykning, Stockholm.) ¹²⁾ Homann 1828. Flora von Pommern. ¹³⁾ Hvedeudvalget 1931. Beretning om Undersøgelser af dansk Hvede af Høsten 1930. p. 31-32. ¹⁴⁾ Knud Jessen og Jens Lind 1922. Det Danske Markkruddes Historie. Vid. Selsk. Skrf. ¹⁵⁾ Knud Jessen 1929. Iagttagelser over Plantevæksten. I Thomas Thomsen: Egekistefundet fra Egtved, fra den ældre Bronzealder. French summary. Nord. Fortidsm. II, 4. ¹⁶⁾ Knud Jessen 1933. Planterester fra den ældre Jernalder i Thy. German summary. Botanisk Tidsskrift. ¹⁷⁾ Knud Jessen 1939. Kornfund. French summary. A. N. O. H. ¹⁸⁾ Knud Jessen og Hans Helbæk 1944. Cereals in Great Britain and Ireland in Prehistoric and Early Historic Times. Vid. Selsk. Skrf. ¹⁹⁾ Ernst Neuweiler 1905. Die Prähistorischen Pflanzenreste Mitteleuropas. Viertelj. schr. d. naturf. Ges. in Zürich. ²⁰⁾ Erik Viborg 1788. Botanisk-økonomisk Afhandling om Bygget. ²¹⁾ Jens Winther 1943. Blandebjerg. (Meddelelse om Kornaftryk fra Hans Helbæk.) ²²⁾ Som Vidnesbyrd om større samlede Mængder af Ukrudtsfrø allerede i Yngre Bronzealder kan anføres følgende Aftryk i enkelte Lerkar. Disse (hidtil upublicerede) Eksempler er dog særlig fremtrædende: Hjørring Museum 6342: 63 Gaasefod, 2 Blbl. Pileurt, 2 Vejpileurt. Viborg Museum, u. No.: 18 Byg, ca. 250 Blbl. Pileurt, 3 Gaasefod. Randers Museum 725: 72 Blbl. Pileurt, 1 Gaasefod. ²³⁾ H. P. Hansen 1941: Hyrdeliv paa Heden. Danm. Folkeminder No. 49.

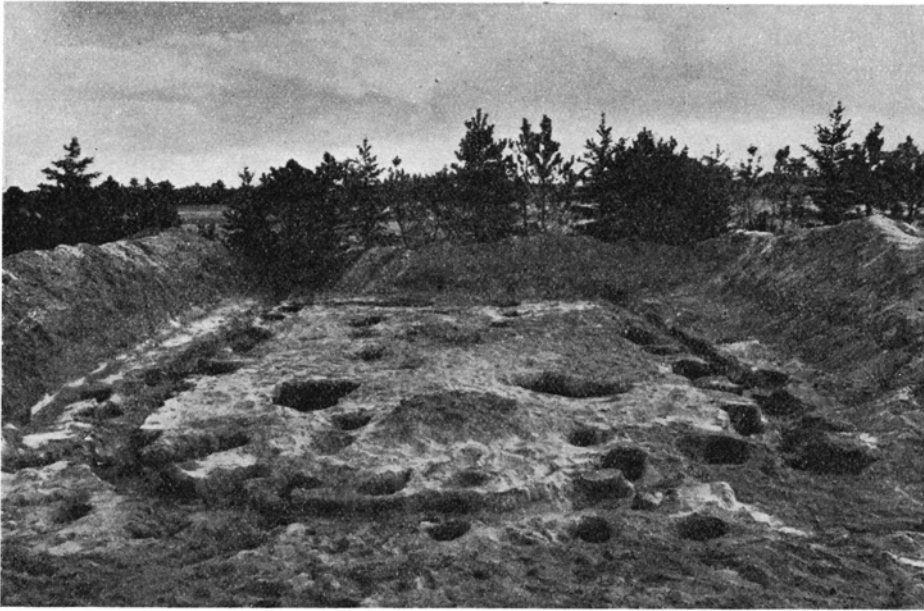

Fig. 1. Bopladsens hustomt set fra vest.
House site from settlement, viewed from west.

EN GRAVPLADS MED DØDEHUS VED FARRE

AF KNUD THORVILDSSEN

Ved den lille landsby Farre, som ligger i Vejle amt ca. 2 km øst for Give, opdagedes i sommeren 1948 en gravplads fra ældre jernalder. Gravene lå på en grusbanke i byens nordlige udkant lige nord for Farre bæk. Efter en oldtidshøj, der havde kronet banken, men nu er forsvundet uden at afsløre sin alder, kaldes stedet for »kong Taskes høj« eller blot »Task-høj«.

Det var grusgravning i banken, der afslørede gravene, og det var nuværende museumsleder Rasmus Mortensen, dengang førstelærer i Lindeballe, som henledte nationalmuseets opmærksomhed på fundene. Der blev efterhånden opdaget en halv snes grave, de fleste blev fremgravet af de interesserede arbejdere, blandt hvilke især arbejdsmand Frode Tofte fortjener tak for sin omhu. Kun grav 9 og grav 10 blev systematisk udgravet

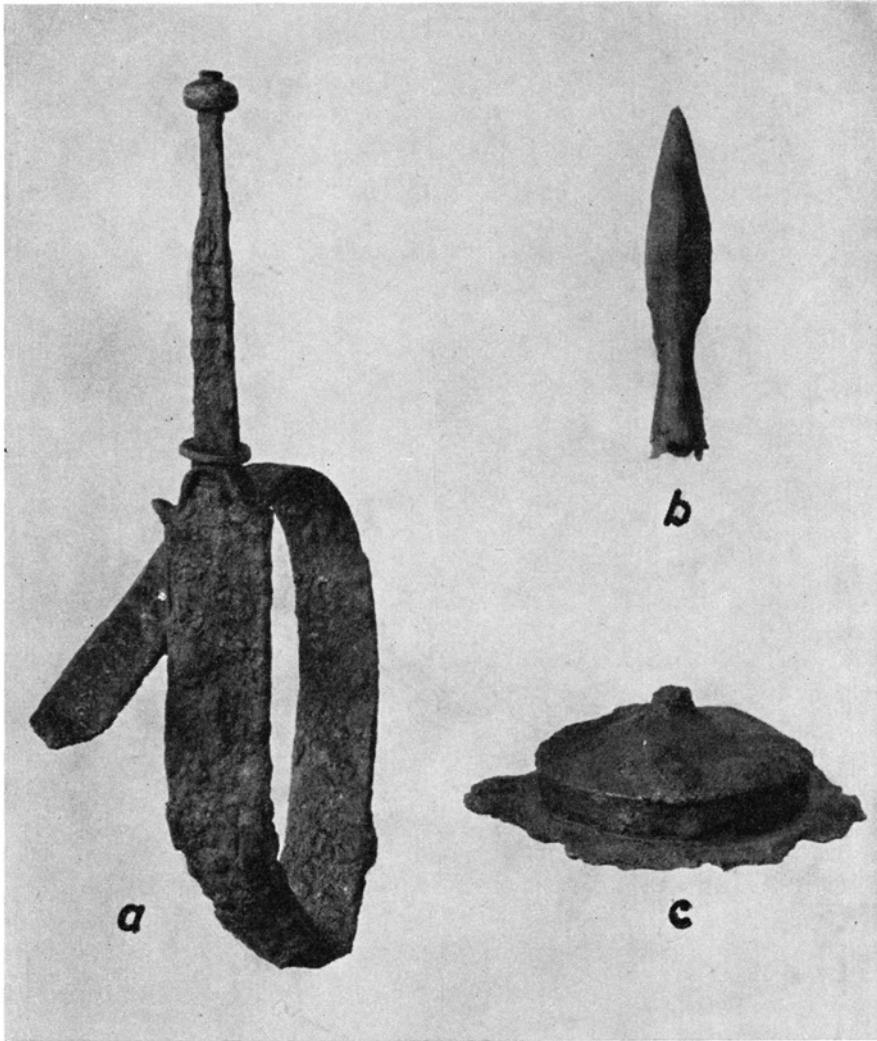

Fig. 2. Grav 1. Sværd, spydblade og skjoldbule.
Grave 1. Sword, spearhead and shield boss. C. $\frac{1}{3}$.

af nationalmuseet, den første, der var langt den interessanteste på pladsen, blev undersøgt af forfatteren til denne redegørelse, den anden af stud. mag. Mogens Ørnsnes-Christensen.

Ejeren af marken, gårdejer Axel Jensen, Fredstedgård, der var meget interesseret i fundene, skænkede ikke alene disse til nationalmuseet, men henledte også opmærksomheden på en hustomt, som lå lige op til gravpladsen. Hustomten blev udgravet af mig og viste sig at være jævgammel med gravpladsens yngste grave.

Gravpladsen.

Gravene blev fundet på et 30 × 30 m stort areal og vil her blive omtalt i den rækkefølge, hvori de kom for dagen.

Grav 1, der gav anledning til, at opmærksomheden blev henledt på stedet, fandtes ca. 0,50 m under jordoverfladen. Sammen med en bunke brændte ben lå her:

Et tveægget La Tène sværd af jern (fig. 2 a). Sværdet, der var sammenbøjet i graven, har været 79 cm langt. Grebspidsen er øverst forsynet med en knap, nederst med en ring, begge dele af bronze. På skeden, der består af to skinner den ene af jern den anden af bronze, sidder et klokkeformet mundblik samt en dupsko af bronze (fig. 3 f). På siderne er beslag med små ringe af bronze beregnet til ophængning. 3 små runde bronzebeslag findes forneden lige over dupskoen.

En lille spydspids af jern (fig. 2 b).

Dele af et skjold: En skjoldbule med afbrækket midtstang (fig. 2 c), den brede krave har været fæstnet til skjoldet med 6 bredhovedede nagler, som alle forefindes (fig. 3 a). Et par beslag i form af trinde jernstænger, der har været fastgjort til skjoldet med små bredhovedede søm stukket igennem en ringformet udvidelse for enden af stængerne (fig. 3 d-e). Fragmenter af en ca. 4 cm bred rund smykkeplade af jern prydet med

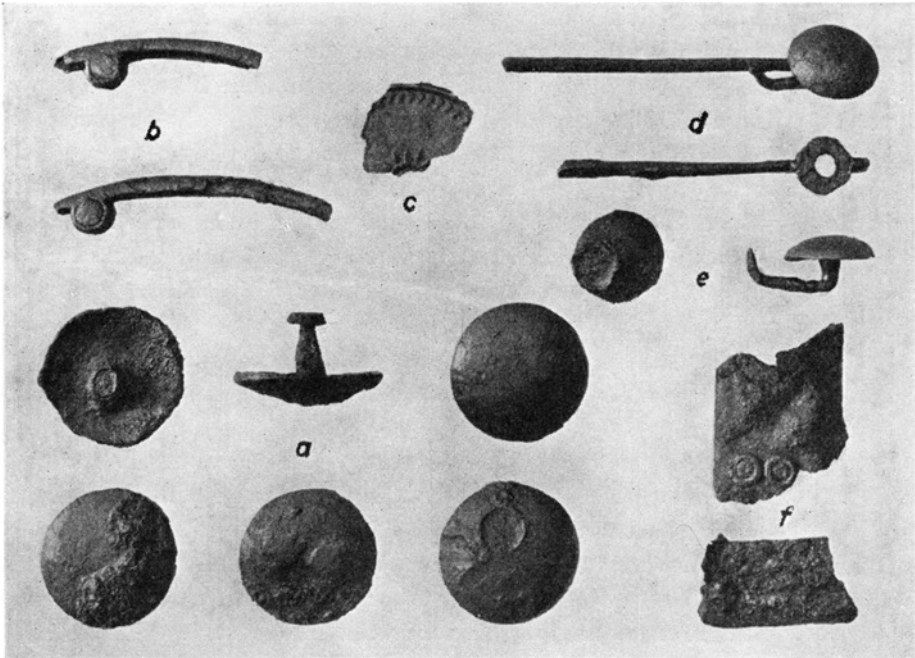

Fig. 3. Grav 1. Skjoldbeslag og sværdskede.
Grave 1. Shield ornaments and sheath of sword. C. 1/2.

Fig. 4. Grav 2. Lerkar.
Grave 2. Pottery vessel. C. 1/4.

en række s-formede ophøjede ornamenter langs kanten, lignende ornamenter, men af komma-form sidder omkring midthullet (fig. 3 c). Et par u-formede randbeslag af jern, der i kanten har små runde udvidelser (fig. 3 b).

Graven er en typisk La Tène våbengrav fra slutningen af keltisk jernalder, d. v. s. fra århundredet før vor tidsregnings begyndelse.

Grav 2 indeholdt et lerkar med brændte ben, den blev opdaget ca. 6 m vest for grav 1. Nærmere oplysninger om fundforholdene foreligger ikke. Karret, der har en meget smuk blank brun overflade, er et 22 cm højt fodbæger, det er ved den skarptvinklede skulder forsynet med en ikke gennemboret øreknop (fig. 4). Kar af denne form er såvidt vides ikke tidligere fundet her i landet, hvorimod typen ikke er ualmindelig i det nordvestlige Tyskland, hvor karrene findes i brandgrave fra tiden lige før vor tidsregnings begyndelse.

Lerkar 3 er en lille 3 cm høj cylinderformet lerkop. Den blev fundet ca. 3 m vest for grav 2. Der er ingen nærmere oplysninger om fundforholdene.

Grav 4 blev iagttaget ca. 20 m ssv. for grav 1. Den rummede et lerkar med brændte ben og enkelte oldsager. Lerkarret er 26 cm højt, det er rundbuget med kort næsten cylindrisk hals, bugens øverste del er prydet med ornamentik udført som streger, furer og kredsrunde stempler (fig. 5). Mellem de brændte ben lå en 8 cm bred benkam, et lille firkantet bæltespænde af bronze, nogle små sammenkrøllede stykker bronzeblik samt en 5,5 cm lang ragekniv af jern, dens ene side havde i rusten tydelige tekstilaftryk (fig. 5).

Graven er gennem lerkarret dateret til yngre romersk jernalder, d. v. s. tiden 200–400 e. v. t.

Lerkar 5 fandtes ca. 12 m ssv. for grav 1 i overkanten af undergrundsgruset. Det er et 11 cm højt hankebæger af en form, der er typisk for ældre romersk jernalder, d. v. s. de to nærmeste århundreder efter vor tidsregnings begyndelse.

Grav 6 blev opdaget ca. 6 m sv. for grav 5 i overkanten af gruslaget, den indeholdt en urne med brændte ben (fig. 6 a). Imellem benene lå en 18 cm lang eenægget jernkniv (fig. 6 b) og en 7,5 cm bred halvmåneformet ragekniv af jern (fig. 6 c). Lerkarret og de to knive er typer, der forekommer i de nærmeste århundreder før og efter vor tidsregnings begyndelse.

Kar 7–8 blev fundet ca. 2 m sv. for grav 6, de var blot fyldt med sand, nærmere oplysninger om fundforholdene kunne ikke gives. De to hankekar, der begge er ca. 10 cm høje, er typiske for ældre romersk jernalder.

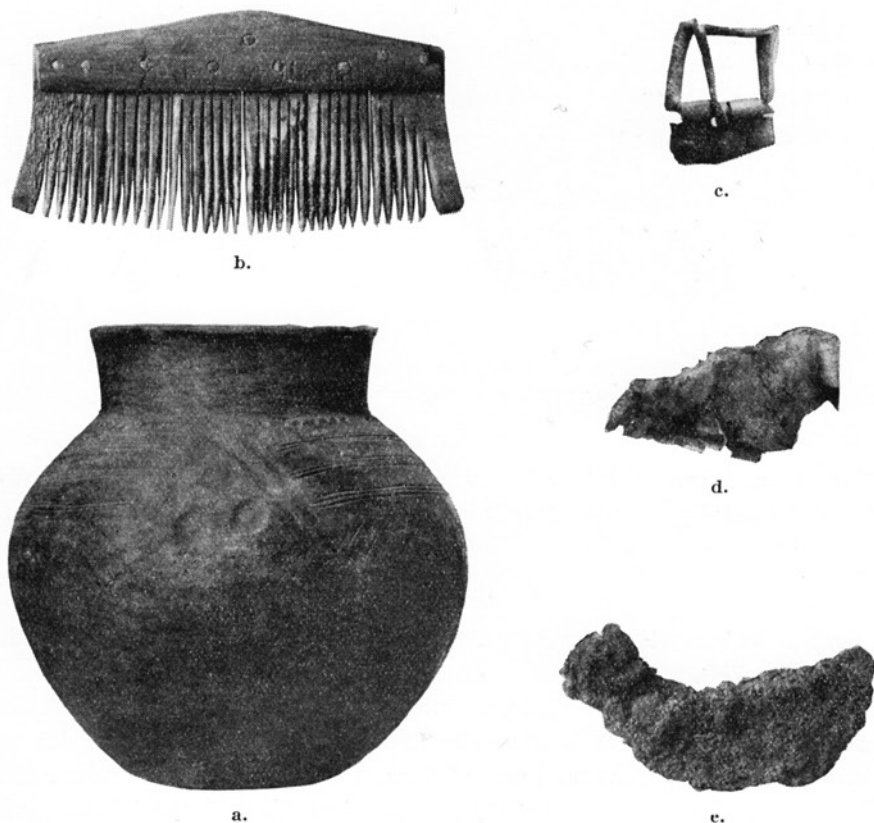

Fig. 5. Grav 4. Lerkar, bronzeblik, bæltespænde, ragekniv og benkam.
Grave 4. Pottery vessel, bronze plating, belt buckle, razor and bone comb. a C. $\frac{1}{4}$ b–c C. $\frac{3}{4}$.

Fig. 6. Grav 6. Lerkar og jernknive.
Grave 6. Pottery vessel and iron knives. a C. $\frac{1}{4}$. b—c C. $\frac{1}{2}$.

Det ene er uornamenteret og har stor vandret udstående hank, det andet er prydet med krydsende streger på underdelen og har x-formet øre.

Graven med dødehuset.

Grav 9 lå længst mod vest på pladsen ca. 15 m vest for findestedet for karrene 7–8.

Ved afgravning af overjord på pladsen havde arbejderne afdækket 36 sten, der lå i en 14 m lang række i retning øst–vest. Stenene, der var så store, at de lige akkurat kunne løftes af en mand, lå i mulden, men hvilede på undergrunden, der her bestod af rent hvidt sand. Den systematiske undersøgelse afslørede resterne af en stenrække 5 m nord for den af arbejderne frigravne (fig. 7–8). Tilbage af denne nordlige sten-

række var kun 8 sten af samme størrelse som de først fundne. Det fortjener at bemærkes, at den ene af disse 8 sten var en rund kværnsten med hul i midten. Efter arbejdernes oplysninger var der tidligere både øst og vest for denne korte stenrække taget sten, der lå i række, det må derfor antages, at den nordlige stenrække, der nu kun målte 2,5 m, oprindelig har været betydelig længere, meget sandsynlig har den oprindelig haft samme længde som den sydlige række.

Undersøgelsen koncentreredes om partiet mellem stenrækkerne. Mod øst var store dele allerede bortgravet, der fandtes her kun spredte små sten anbragt lige over undergrunden, kun et enkelt ganske lille lerkarskår blev påtruffet, der viste sig hverken trækul eller brændte ben. Mod vest blev derimod afdækket en stensætning eller rettere resterne af en sådan. Den syntes med en længde af 8 m at have dækket hele den vestlige del af pladsen mellem de to stenrækker. Den nuværende ejers fader fortalte, at han netop på dette sted havde optaget og bortkørt mange læs sten i årenes løb. Herved forklares stenlægningens fragmentariske tilstand, men oplysningen åbner dog også mulighed for, at stenene har fortsat mod øst udover hele terrænet mellem stenrækkerne. Den bevarede stenlægnings overflade var ujævn og nåede op i pløjelaget. Stenene, der var hånd- og hovedstore, lå i 1-2 lag enkelte steder i 3 lag.

Da stenlægningen var fjernet, sås under den et mørkt brandlag bestående af større og mindre stykker trækul blandet med sand. Laget, der var plant, var 1-4 cm tykt og lå direkte på det lyse undergrunds-sand. Pletten med brandlaget var på det nærmeste kredsround 5-6 m i diameter. Mod nord syntes brandlaget at have grænset op til den nu forsvundne stenrække, mod syd gik det ind under og strakte sig indtil 0,35 m syd for den sydlige stenrække. I brandlaget fandtes spredt små stykker brændte ben, bl. a. en hjørnetand af et menneske. I og på laget lå spredt en del lerkarskår af mindst 3 forskellige kar, flere af skårene var påvirket af ild. Kun mod nord var på en begrænset plet tale om et egentligt skårlag, skårene herfra kunne senere sammensættes til et enkelt kar (fig. 9). I brandlagets sydøstlige parti, hvor laget var tykkest, fandtes på en begrænset plet (0,65 × 1,10 m) mange små fragmenter af tildels helt smeltet bronze. Blandt stykkerne var fragmenter af et bronzekar, bronzebeslag til en træspand samt stykker af en ikke nærmere bestemt fibula. Mellem bronzestykkerne lå en del tildels helt smeltede små glasstykker, nogle af glasperler, men de fleste sikkert af et smeltet glaskar. I brandlagets midterste og sydlige parti fandtes en mængde mere eller mindre smeltede glasperler af forskellig farve og størrelse. De perler, der blev påtruffet ved bortgravningen af brandlaget (ca. 100), blev indmålt (fig. 8). Ved en senere harpning af jorden fra laget fandtes yderligere ca. 125 perler. Blandt de indmålte glasperler viste een sig senere at være randskår til et glaskar. Ved flere af glasperlerne var fastsmeltet

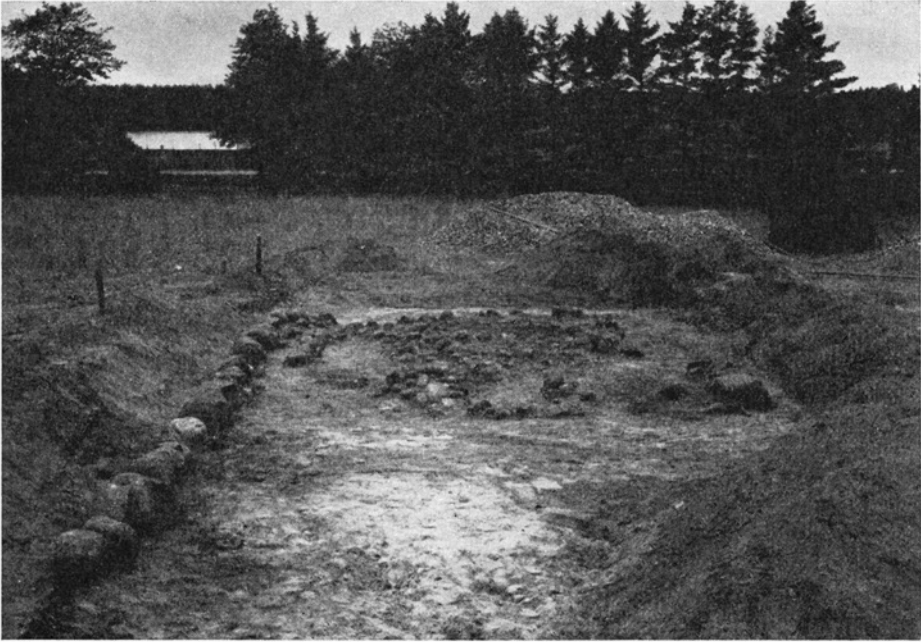

Fig. 7. Grav 9. Graven set fra øst efter at overjorden er fjernet.
Grave 9. The grave viewed from the east after removal of surface soil.

små knoglestumper. I brandlaget forekom endvidere enkelte ganske små ubestemmelige jernklumper. I brandlagets midte, hvor glasperlerne lå tættest, fandtes en halv snes steder spor af sølv. De fleste steder havde sølvet form som små perler, men er sikkert blot dråber dannet ved sølvets smeltning. Der fandtes ingen sten i brandlaget. Da det var fjernet, fremtrådte undergrundssandet med pæn lys overflade, spor af bål kunne intet steds iagttages i denne overflade.

Ved fjernelsen af brandlaget opdagedes det, at dette gik et par centimeter dybere ned lige i midten af pletten. Forklaringen viste sig med det samme, idet mundingsranden af en urne kom til syne (fig. 10). Brandlaget nåede ned i karrets hals, og en glasperle fandtes her. I lerkarret sås brændte ben lige under brandlaget. Ved den senere tømning af urnen viste det sig, at den blot var fyldt med brændte ben uden oldsager iblandet, enkelte af de brændte ben var dog farvet grønne af ir. Urnen var blot nedgravet i undergrundssandet med overkanten i plan med dettes overflade, den var hverken placeret på eller omgivet af sten.

Ved oprensningen af sandets overflade under stedet for brandlaget opdagedes øst og vest for den nedsatte urne med lige stor afstand fra denne (2,50 m) nogle runde pletter, der i en bredde af 0,40 m fremtrådte med løsere sand af en kende mørkere tone end det omgivende undergrundssand (fig. 8). Da de runde pletter tømtes, viste det sig, at det

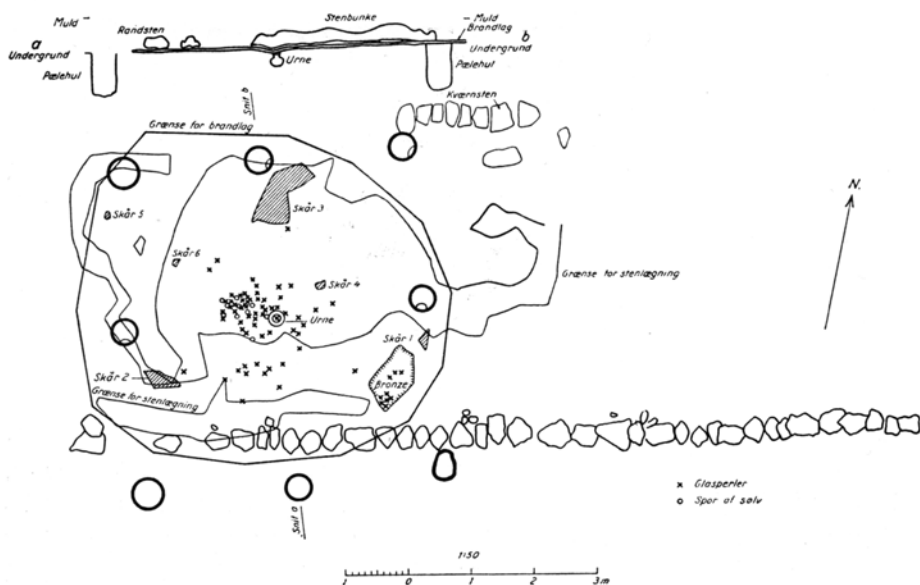

Fig. 8. Grav 9. Plan og snit.
Grave 9. Plan and vertical section.

løse sand fortsatte 0,60 m dybt, og at der i sandet var iblandet ganske små stykker trækul. Helt foroven i hullerne, i kanten af disse, fandtes begge steder en håndstor sten. Hullerne kunne kun opfattes som pælehuller, og stenen foroven må have tjent til at fastkile pælen i sandet. Der blev nu foretaget en videre undersøgelse, hvorved ialt 8 pælehuller konstateredes og tømtes. Med 3 pælehuller i hver side dannede de en kvadratisk ramme omkring det nedgravede lerkar, som stod nøjagtig i midten af det indrammede areal. Pælehullerne mod nord og syd stod i rækker omtrent parallelle med stenrækkerne, men medens de nordlige huller fandtes syd for den nordlige stenrække, lå den sydlige række huller uden for det af stenrækkerne indrammede areal.

De 8 stolpehuller i firkant omkring urnen må have forbindelse med denne, men hvorledes? Der synes kun at være to muligheder: enten har der i hullerne stået pæle, som har indrammet begravelsespladsen, eller også har vi her for os sporene efter et hus. Den første mulighed er ikke sandsynlig. Pælehullernes dybde og støttestenene, der blev fundet foroven i 4 af hullerne, viser, at der heri har været anbragt solide stolper, som skulle stå sikkert. Det vil derfor være rimeligst at antage, at hullerne viser pladsen for 8 solide stolper, som har støttet et hus, hvad enten dette så har været et lukket hus med vægge eller blot et tag båret af stolperne.

Urnens placering midt imellem stolpehullerne viser forbindelsen mel-

Fig. 9. Grav 9. Lerkar fra brandlaget.
Grave 9. Pottery vessel from burnt layer. C. $\frac{1}{4}$.

lem denne og huset, der må have stået på stedet, da urnen blev nedgravet og resterne fra ligbålet blev spredt over pladsen, hvis det da ikke, thi den mulighed foreligger også, er blevet bygget over urnen og bålresterne. Hvad der kom først: urnen eller huset gav udgravningen ikke klarhed over. Derimod synes det ret sikkert, at huset må have været borte, da stendynngen og navnlig stenrækkerne blev placeret, idet den sydlige stenrække går igennem det af stolpehullerne indrammede areal.

Brændingen må være sket på et sted uden for anlægget, thi selve begravelsespladsen viste intet spor af brand, der var f. eks. ingen urenheder i det sand, der omgav den nedgravede urne. På bålet er den døde brændt med sine smykker af glasperler, bronze og sølv tilligemed et gravudstyr bestående af bronzekar, træspand med bronzebeslag, glaskar og lerkar samt enkelte jerngenstande. Efter brændingen er knogleresterne omhyggeligt samlet sammen, hvorefter de er blevet nedlagt i den smukke urne. Urnen blev derefter båret hen til og nedgravet på det sted, hvor den nu ved udgravningen fandtes. Umiddelbart efter hensættelsen af urnen er resterne af ligbålet med hvad der var tilbage af den døde smykker og gravudstyr spredt ud over urnen og terrænet. Hvis dødehuset ikke allerede da stod på pladsen, blev det nu bygget over graven. Hvor længe huset har stået på pladsen, ved vi ikke, men først da det var forsvundet, blev stedet omrammet af stenrækkerne. Herved blev der skabt et monument, hvis omfang vel svarer til den betydning, man har tillagt den døde.

Dateringen af hele gravanlægget gives af den centralt nedsatte urne. Dette lerkar må efter sin form og ornamentik henføres til yngre romersk jernalder og sikkert til dennes sidste halvdel, hvilket vil sige det 4. århundrede e. v. t. De sparsomme rester af gravgodset stemmer godt med denne datering.

Grav 10, den sidst opdagede grav på pladsen, var placeret ca. 10 m øst for grav 9. Det var en brandplet, der fremtrådte som en noget uregelmæssig kvadratisk grube med stejle vægge, den var $0,46 \times 0,44$ m stor

Fig. 10. Grav 9. Urnen, der indeholdt de brændte ben.
Grave 9. The urn which contained the burnt bones. C. $\frac{1}{4}$.

og 0,26 m dyb. Dens mørke fyld skilte sig tydeligt ud fra omgivelsernes gule grus. I gruben fandtes spredt trækul, skår af mindst to forskellige lerkar samt irgrønne farvespor muligvis af bronze. Skårene daterer gruben til ældre romersk jernalder.

Fundene fra denne i areal ganske lille gravplads på grusbanken ved Farre er et godt eksempel på, hvor meget der kan reddes af vort oldtidsmateriale, når interesserede folk holder øje med og deltager i arbejdet i vore grusgrave. Fundene var ikke meget iøjnefaldende og kunne let have været overset eller bortkastet, hvis ikke de rette folk havde været på pladsen. Det var de lykkeligvis, og stedet gav os ikke alene sjældne oldsager, som dem der fandtes i grav 1 fra La Tène tiden, men også det ganske enestående gravanlæg fra yngre romersk jernalder som grav 9 med sit dødehus er. Samtidig gav fundene os den meget værdifulde oplysning, at den lille gravplads havde været benyttet uafbrudt gennem 4-500 år.

Hustomten.

Kun 40 m nordøst for gravpladsen havde markens ejer opløjet brændt ler og lerkarskår. En undersøgelse viste, at der på stedet lå en hustomt. Desværre kunne kun tomtens vestlige del afdækkes, idet et bredt læhegn, som ikke kunne fjernes, dækkede huset mod øst.

Huset, der havde retning vnv.-øso., var 5 m bredt, den fremgravede vestlige del var 8 m lang, men prøvegrøfter viste, at huset strakte sig ind på marken øst for hegnet, og at det i al fald har været 15 m langt (fig. 1 og 11). Langvæggene mod nord og syd var lige, medens gavlen mod vest var buet. Hvorledes østgavlen har set ud, kan ikke siges, idet

afslutningen mod øst fortabte sig i andre bopladsaflejringer, som umuliggjorde sikre iagttagelser.

Husets begrænsning fremtrådte som en 0,25 m bred og 0,20 m dyb væggrøft, der var fyldt med stærkt kulblandet muld og sand, som tydeligt skilte sig ud fra undergrundens lyse sand. Da væggrøften blev tømt, sås i bunden af den en række langagtige huller, der med regelmæssige mellemrum var anbragt ca. 0,50 m fra hinanden, hullerne nåede kun 0,10–0,15 m under grøftens bund. Ved husets buede gavl samt ved lang-

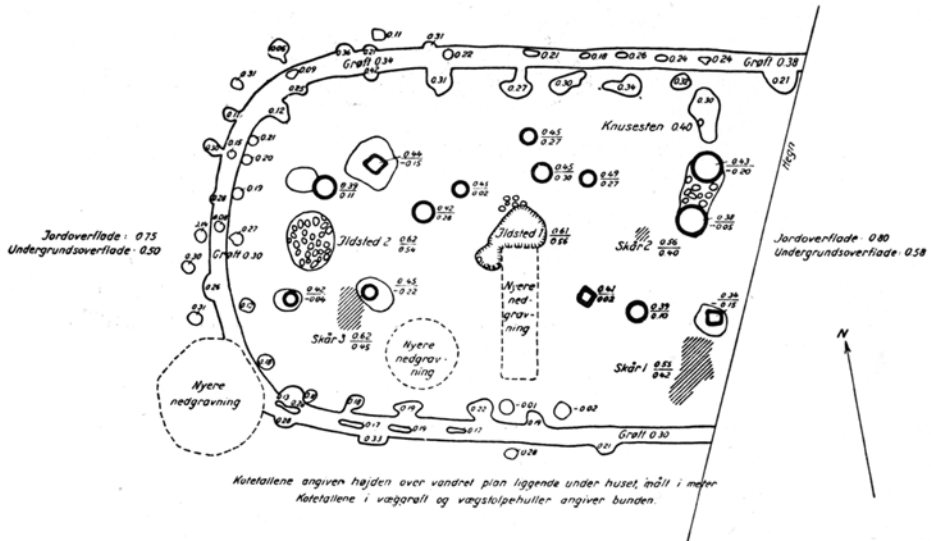

Fig. 11. Plan af bopladsens hustomt.
Plan of house site from settlement.

siderne sluttede stolpehuller sig til væggrøftens sider. Disse huller, der fremtrådte sorte som grøften, sås enten direkte i forbindelse med grøften som udvækster på denne eller kun adskilt fra den ved en tynd sandstribe. Afstanden mellem disse stolpehuller varierede noget, men var gennemgående 0,50–0,75 m. Hullerne var 0,20–0,40 m dybe. Tættest har stolperne stået ved den buede gavl, hvor de fandtes på begge sider af grøften. Langs langvæggene sås de på grøftens inderside, hvorimod deres forekomst på ydersiden var yderst sparsom, de syntes således helt at mangle uden for den nordlige væggrøft.

Også under selve husgulvet tegnede sig stolpehuller, de var noget uregelmæssigt anbragt i to parallelle rækker på langs i huset ca. 1,50 m indenfor langsidernes væggrøfter. Stolpehullernes dybde varierede noget, i den sydlige række var de gennemsnitlig 0,40–0,50 dybe. I den nordlige række var de gennemgående en halv snes centimeter kortere. De fleste

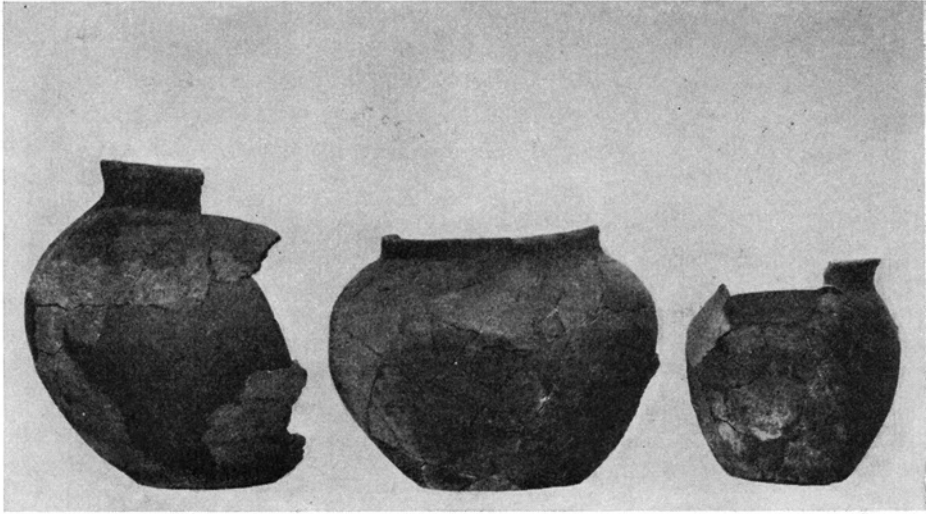

Fig. 12. Lerkar fra bopladsens hustomt.
Pottery from settlement house site. C. 1/7.

af disse huller må have rummet husets tagbærende stolper. Sikkert har dog ikke alle stolperne været i brug samtidigt, f. eks. sås i den nordlige række to stolpehuller i samme nedgravning kun adskilt fra hinanden ved en stenpakning af håndstore sten. Bortset fra denne stensamling fandtes der ikke i husgrunden sten, som kan have tjent til støtte for stolper eller vægkonstruktion, ligesom der heller ikke blev fundet brændt ler, der kunne tydes som rester af lerklining fra husets vægge.

Farre-husets vægkonstruktion med de mange stolpehuller i og på siderne af væggrøften synes i nogen grad at afvige fra den sædvanlige i de jyske jernaldershuse, hvor en enkelt række stolper eller jordvolde angiver husvæggen. Hvis de mange stolpehuller, der var synlige i Farre-husets væggrøft og på begge sider af denne, ikke blot skal forklares som reparationer, en tanke der ikke helt er til at afvise, eftersom det overordentlig løse sand i undergrunden ikke har været særlig velegnet til at fastholde vægstolperne, må i al fald gavlen have været støttet af en række stolper på begge sider af de egentlige vægstolper, som havde afsat sig spor i væggrøftens bund. Forklaringen på denne omstændelige konstruktion kan måske søges i gavlens buede form og den omstændighed, at gavlen vendte mod vest, altså mod den fremherskende vind, der på disse egne er i stand til at øve et særdeles farligt pres mod et hus, der som dette har været bygget på løs sandgrund.

Den udgravede del af husets vestende rummede to ildsteder og må altså have tjent som opholdssted for beboerne (fig. 11). Det østligste af ildstederne, der lå centralt i det udgravede areal 4 m fra vestgavlen, bestod af et enkelt lag håndstore sten og var dækket af rødbrændt ler. Det

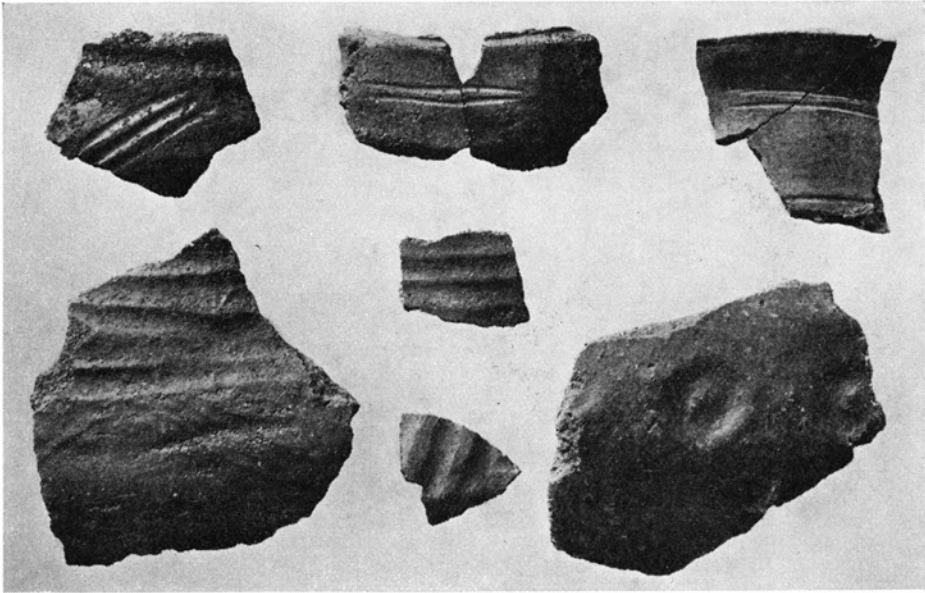

Fig. 13. Ornamenterede lerkarskår fra bopladsens hustomt.
Decorated pot sherds from settlement house site. C. $\frac{1}{2}$.

må have været ca. 1 m i diameter, men var nu stærkt ødelagt af tidligere gravninger på stedet. Det andet ildsted lå kun 1 m fra gavlen, det var nærmest ovalt 0,85 m i n-s, 0,65 m i ø-v, det fremtrådte med et enkelt lag håndstore sten, disse var ikke ildskørnede, og der fandtes intet spor af ler i forbindelse med dem, derimod lå direkte på dem et tyndt lag trækul.

Gulvlaget i huset hvilede direkte på undergrundssandet, det bestod af et 2–10 cm tykt lag af stærkt sandblandet muld farvet sort af trækulspartikler. Det meget trækul, som også hist og her forekom i større stykker, synes iøvrigt at tyde på, at huset er gået til grunde ved brand.

Spredt i gulvlaget lå skårene af mindst en halv snes lerkar. På enkelte pletter lå skårene samlede i flager, der senere kunne sammensættes til næsten hele lerkar (fig. 12). Intet sted var skårsamlingerne dog så store, at de dækkede et større areal. Enkelte skår fandtes i vægggrøften og i stolpehullerne. Et par steder i gulvlaget blev optaget små stykker jernslagge, ligesom der blev opdaget små stykker brændte ben. Når det endelig nævnes, at en knusesten fandtes i en lille grube nær husets nordvæg, er alle fund i forbindelse med hustomten omtalt. Der fandtes hverken brændt eller ubrændt ler i forbindelse med gulvet, huset har altså ikke haft lergulv.

Flere af lerkarskårene fra husgulvet var ornamenterede (fig. 13) og daterer med sikkerhed huset til yngre romersk jernalder. De viser en

ornamentik, der nøje svarer til den, der findes på de store urner fra grav 4 og grav 9 på gravpladsen.

Opsamling af skår i pløjelaget og prøvehuller gravet på marken øst for hustomten viste, at der på marken lå et ret udstrakt bopladslag, som bl. a. rummede ildsteder. Det udgravede hus må derfor sikkert opfattes som en del af en lille landsby. Da dateringen af huset viser, at landsbyen har været beboet samtidig med at gravpladsens yngste grave er anlagt, kan der næppe være nogen tvivl om, at landsby og gravplads hører sammen. Derimod er der ingen vished for, at landsbyen på dette sted er lige så gammel som de ældste grave på gravpladsen, thi de små og ukarakteristiske skår, som blev opsamlet på bopladsterrænet, tillod ingen sikker datering til keltisk eller ældre romersk jernalder.

SUMMARY

A Cemetery with "Death-house" at Farre.

In 1948 a burial ground, dating from the Early Iron Age was discovered at Farre in Give parish, Vejle county.

Grave 1 was a weapon burial from the La Tène period; here, at a depth of 20 inches under the level ground surface, lay, in addition to burnt bone, a La Tène sword, a spearhead, a shield boss and portions of the shield ornamentation, all of iron (fig. 2-3).

Grave 2, also under a level ground surface, consisted of a pottery vessel with burnt bone. The vessel is Northwest German in form and can be dated to the period immediately before the commencement of our era (fig. 4).

Ascribed to the Early Roman Iron Age, in the first centuries of the Christian era, *Grave 6* consisted of an urn in which lay, among calcined bones, a single-edged iron knife and a crescent shaped iron razor (fig. 6).

A small pit (*Grave 10*) from the same period contained only the sherds of two pottery vessels.

Grave 4 belonged to the Later Roman Iron Age, the period 200-400 AD, and contained an urn full of burnt bone. Among the bones lay a bronze belt buckle, a number of crumpled pieces of thin bronze plating and a small iron razor (fig. 5).

To the 4th century AD is ascribed a *grave with a "death-house"*, *Grave 9*. This site was investigated by the National Museum and here was found an urn buried, containing burnt bone (fig. 10). Above the urn lay a shallow burnt layer, forming a patch 16-20 feet wide. Among the charcoal of this layer there was found a human eye-tooth, sherds of at least three different pots, fragments of a bronze vessel and parts of the bronze fittings of a wooden bucket, together with pieces of a bronze fibula of unidentifiable shape, small fragments of a glass vessel, 225 glass beads of various colours and a number of unidentifiable fragments of silver and iron. The bronze, silver, glass and pottery show unmistakable signs of having been in a fire. Around the urn and equidistant from it were 8 post holes, showing that a building had been erected in asso-

ciation with the grave. The building must have been square with a side of 16 feet (fig. 7-8).

The investigation showed that the body must have been burnt, outside the burial area, on a pyre together with its ornaments and burial furnishings consisting of vessels and buckets of pottery, wood, bronze and glass. After the cremation the fragments of bone were carefully collected and placed in an urn. After this urn had been buried at the place where it was found the remains of the pyre were spread out on the ground above the grave. Either before or immediately after the burial of the urn a building was erected over the burial place. This building was later removed and a mound of stones heaped up in its place, the whole complex being framed in parallel rows of stones (fig. 7).

Only 130 feet to the north-east of the burial place a *house site* was investigated by the National Museum (fig. 1). The house, the ground plan of which is given in fig. 11, was rectangular, with a width of 16 feet and a length of at least 49 feet, the longitudinal axis being in the direction WNW-ESE. The roof was carried by posts set in two rows about 5 feet within the walls. The walls appear to have been of wood supported by vertical posts which, at least at the west gable-end, were set on both sides of the wall. Two hearths, consisting of small stones, were found in the western end of the house. Of these the eastern hearth had a covering of clay over the stones, this being the only clay found in association with the house, the floor being of earth. Numerous pottery sherds were found on the hearth site (fig. 12). Several of these sherds were ornamented (fig. 13) and prove that the house should be dated to the Later Roman Iron Age, contemporary with Grave 9 on the burial site, the grave with the "death-house". Sherds and hearths found on the land east of the house show that further houses have stood on the site.

Knud Thorvildsen.

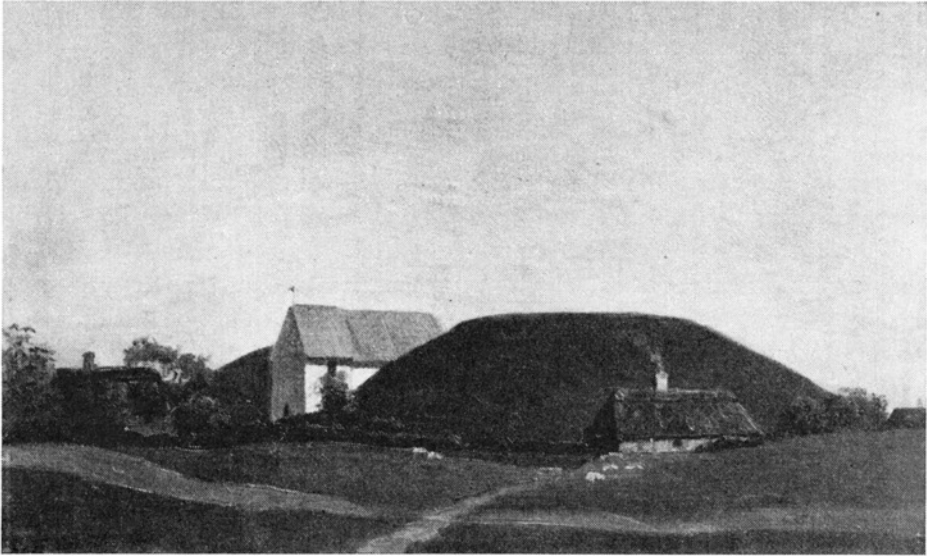

Fig. 1. Jellinghøjene o. 1830. I forgrunden den tomme sydhøj. Efter maleri af Adam Müller.
The Jelling tumuli about 1830. In the foreground the empty south tumulus.

TOMME HØJE

Af HARALD ANDERSEN

Der hviler et tragikomisk skær over begrebet den tomme høj. Spildt møje, skuffede forventninger. Lange næser. Herhjemme har de sidste års udgravninger af Jelling- og Slotsbjergbyhøjene gjort sagen aktuel. Også Norge kan tale med i denne sag. Her er navnene »Raknehaugen« og »Farmannshaugen«. I menigmands bevidsthed står udgravningerne af disse Nordens anseligste høje som spildte – arkæologiske nitter.

Men det er ikke rigtigt. Disse udgravninger er et bedre eftermæle værd. Ser man bort fra den skuffelse, som naturligt må gribe den, der venter gods og guld og pludselig står med tomme hænder, så har disse undersøgelser givet så rige resultater, at de vel må siges at være pengene værd.

Men hvorfor er Nordens største høje tomme? Det er det store spørgsmål, som naturligt må rejse sig, efter at spade og skovl har sagt, hvad de har at sige. Det spørgsmål er, mener jeg, endnu ikke udtømmende besvaret. Lad os for om muligt at give et bidrag til løsningen af denne

gåde prøve at se lidt på de tomme høje, ikke som enkeltfænomener, men som et samlet materiale. Muligt kan en sådan undersøgelse også på anden måde bringe nyt for dagen om disse arkæologernes smertensbørn.

De fire ovennævnte høje er de anseligste, men ingenlunde de eneste repræsentanter for den mærkelige gruppe af mindesmærker, som de tomme høje udgør. Rundt om i museernes arkiver findes talrige beretninger om større og mindre høje af denne art. Det er sandsynligt – i enkelte tilfælde endogså sikkert – at nogle af disse høje tilhører sten- og bronzealder. Hovedparten synes imidlertid at høre hjemme i jernalderen, og det er disse høje, som i det følgende skal gøres til genstand for en nærmere undersøgelse.

Studiet af de tomme høje vanskeliggøres på forskellig måde. For de ældre arkæologer var det at finde oldsager det egentlige mål for en udgravning, og den misstemning, som en tom høj derfor måtte vække, har ofte givet sig et synligt udtryk i gravningsberetningen, som blev kort og overfladisk. For udlandets vedkommende melder sig den vanskelighed, at udgravninger af denne art sjældent er publiceret. Heldigt er det dog, at de anseligste af mindesmærkerne, det materiale, hvorpå der især må bygges, er undersøgt i de senere år på fuldt forsvarlig måde.

Før vi går over til en nærmere betragtning af enkelte høje, må forudskikkes et par bemærkninger. Ved en tom høj forstås en høj, hvori der ikke er fundet spor af noget med højen samtidigt, gravlagt lig – og vel at mærke, hvor lig må antages aldrig at have været til stede. En tom høj kan meget vel være bygget over en ældre høj med grave. Der kan også i dens top være nedgravet sekundære grave. Begge disse særformer er medtaget blandt de nedenfor nævnte eksempler.

De to allerede nævnte høje, Jelling- og Slotsbjergbyhøjene, indtager en ubestridt førsteplads i det danske materiale. Jellinghøjen er med sine ti meters højde landets største høj. Trods højens tomhed kan der på grund af den nære forbindelse med den nordfor liggende gravhøj ikke herske tvivl om dens datering. Højen blev udgravet 1941 ved Ejnar Dyggve – en teknisk fremragende udgravning, der har dannet forbilledet for så at sige alle senere danske højundersøgelser¹).

Den seks meter høje Galgebakke i Slotsbjergby ved Slagelse hører også til landets anseligste oldtidsminder. Den var bygget over en ældre høj med grave fra bronzealder. Fund under højbunden daterer højen til sidste halvdel af 1. årtusinde²).

I Himlingøje sogn nær ved den bekendte gravplads ligger tre store høje. I to af disse er der fundet grave fra yngre romertid. Den tredje var tom, men er, som hele opbygningen viser, samtidig med de to andre. På gravens plads i midten af højen fandtes en stensætning, en slags

Fig. 2. Slotsbjergby høje. Til højre Galgebakken.
Slotsbjergby tumuli. Gallows Hill on the right.

skødesløst bygget stenkiste, der med sikkerhed kan siges ikke at have rummet nogen grav.

En stor overpløjet høj i Houbjerg, Viborg amt, indeholdt et udstrakt brandlag, delvis dækket under en stor stendynge. Der fandtes ikke spor af menneskeben i højen, derimod en del brændte og ubrændte dyrebene. Højen kan på grundlag af enkelte oldsagsfund dateres til yngre romertid.

I Hals sogn i Ålborg amt lå indtil 1886 »Guldharalds høj«. I den skulle efter sagnet Guldharald være begravet med hest og hund, med våben og smykker og på hovedet et stort guldsmykke »som en fjerbusk«. Ingen af alle disse herligheder fandtes imidlertid ved udgravningen, skønt højen – velbeskyttet som den lå, under et dække af flyvesand – var næsten ubeskadiget, så at enhver tanke om senere plyndring kan udelukkes. Der fandtes kun spredt i fylden et par jernsøm, nogle skår og mange dyrebene, ellers intet.

Af andre tomme høje, som kan dateres til jernalderen, kan nævnes høje fra Skals, Viborg amt, Karise, Østsjælland samt fra de store gravpladser ved Ris og Donbæk i Vendsyssel.

Desværre ligger det jo i dette materiales natur, at dateringen ofte må volde vanskelighed. Spredt over landet ligger en mængde tomme høje – ofte af betydelig størrelse – som ikke kan nærmere tidsfæstes. Af disse

høje skal jeg indskrænke mig til at nævne en enkelt, nemlig en høj i Lille Linde i Hårlev sogn nær ved herregården Tryggevælde. Dens højde er tre meter. Ved udgravningen af højen fandtes en del ubrændte dyrebene og en stump bronze samt meget trækul. I højsiden stod en yderst slet bevaret urne, som formentlig stammer fra jernalderen. En lav, langstrakt højning strækker sig ud fra højfoden. Den har tidligere været stenomsat.

For Norges vedkommende må først og fremmest nævnes Raknehau- gen, der måler 15 meter i højden og således er ikke blot Norges, men hele Nordens største høj. Ved udgravningen for få år siden afdækkedes en umådelig dyng af tømmerstokke, men under den fandtes intet spor af grav³).

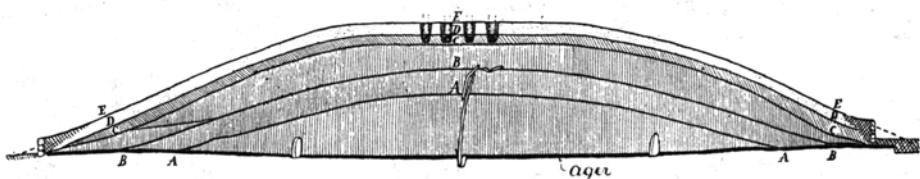

Fig. 3. Den sydlige Jellinghøj. Hovedsnit. Efter E. Dyggve.
The south Jelling tumulus. Main through-section.

En anden navnkundig norsk høj af denne art er Farmannshaugen. Højen skal ifølge Snorres beretning være rejst over Harald Hårfagers søn kong Bjørn. Højen har oprindelig været 4-5 m i højden, altså en meget anseelig høj⁴).

En lignende højde havde oprindelig Sølushaugen på Karmøy. Dens nære naboskab med en over skib bygget høj gør det utvivlsomt, at højen må dateres til vikingetid.

Tomme høje med grave i toppen er oftere fundet i Norge. Som eksempel kan nævnes en høj af ca. 4 m.s højde i Gystad i Ullensaker⁵), i hvis top fandtes en brandgrav fra 10. århundrede med rigt udstyr, og Byrkjehaugen på Voss, hvor gravens plads på bunden af højen var optaget af et tomt, stenbygget hulrum i lighed med det, som fandtes i Himlingørehøjen, mens en egentlig grav, bestående af en stor stenkiste, fandtes et stykke oppe i højfylden⁶).

Endelig må nævnes en svensk høj fra Björkå i Ångermanland. Ligesom i Gystadhøjen var der anlagt sekundære grave i dens top og side, nemlig tre grave fra vikingetid. Højen udgravedes 1949 af danske arkæologer.

Foruden de allerede nævnte ulemper knytter sig til dette materiale endnu et usikkerhedsmoment. Der kendes fra den senere jernalder eksempler på, at hovedbegravelsen i højen kan være anlagt acentralt. Kun

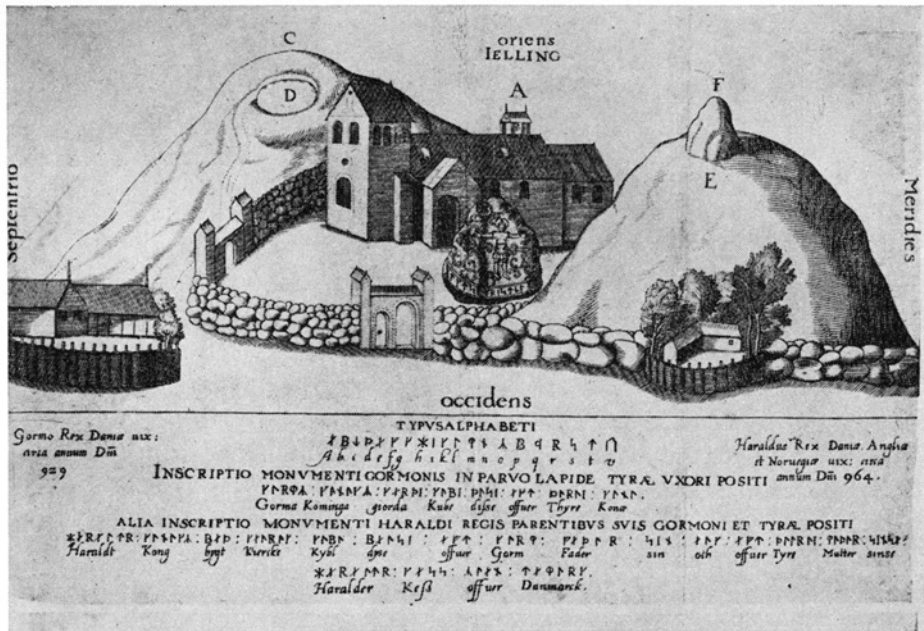

Fig. 4. Rantzaus prospekt. 1591.
Rantzaus panorama. 1591.

en fuldstændig undersøgelse af hele højen kan således siges at give fuldstændig sikkerhed for tomhed. De fleste af de ovennævnte høje er dog så omfattende gennemgravet, at sandsynligheden for grave af denne art må siges at være ringe.

Da gravene mangler, vil det være naturligt til en begyndelse at se lidt nærmere på højenes konstruktion, der ofte – netop på grund af de manglende gravanlæg – fremtræder ualmindelig klart ved disse høje. Som udgangspunkt for en sådan undersøgelse kan bruges den tomme høj i Jelling, der under eet sammenfatter alle de konstruktive træk, som der kan være grund til at nævne.

Højens top var ganske plan (fig. 1 og 3), og den lagvise opbygning af højen viste, at der ikke er tale om en senere affladning, men at højen virkelig er bygget på denne måde. Højens bygning har stået på over et længere åremål. Flere gange har arbejdet været standset i så lange perioder, at højen har nået at blive græsklædt, før det atter genoptoges. Midt i højen var rejst en svær stolpe af elm (fig. 3 og 13). Stolpen, der ikke har kunnet nå helt til højtoppen, afløstes et stykke oppe af en ny stolpe, hvis øverste ende lå afknækket et stykke under overfladen. Tæt under topfladen fandtes ti svære stolper efter en bygning, som har stået på højtoppen. Muligvis har der også oprindeligt stået en bautasten på højen.

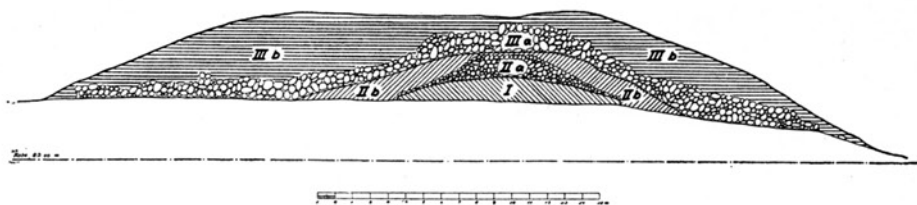

Fig. 5. Galgebakken i Slotsbjergby. Hovedsnit. I og II angiver bronzealderhøjen, III den tomme jernalderhøj.

Gallows Hill at Slotsbjergby. Main through-section. I and II show the Bronze Age tumulus, III the empty Iron Age tumulus.

På et prospekt, som Henrik Rantzau i året 1591 lod trykke (fig. 4), ses på højtoppen en stor opretstående sten. Denne sten har ofte fristet arkæologer til sindrige teorier. Man har identificeret stenen med såvel den lille som den store Jellingrunesten⁷⁾. Disse teorier finder imidlertid ingen støtte i prospektets tekst, der blot taler om »en sten af fremragende størrelse lidt mindre end den, som er vist ved kirken«. Stenen ved kirken er den store runesten. Den lille, der ikke ses afbildet, men hvis tekst er gengivet på prospektet, har vel allerede dengang haft sin plads bag den store, ved våbenhusets dør, hvor den en halv snes år senere vides at have ligget. Sten på toppen af høje er, som det nedenfor skal vises,

Fig. 6. En af Himlingøjehøjene.
One of the Himlingøje tumuli.

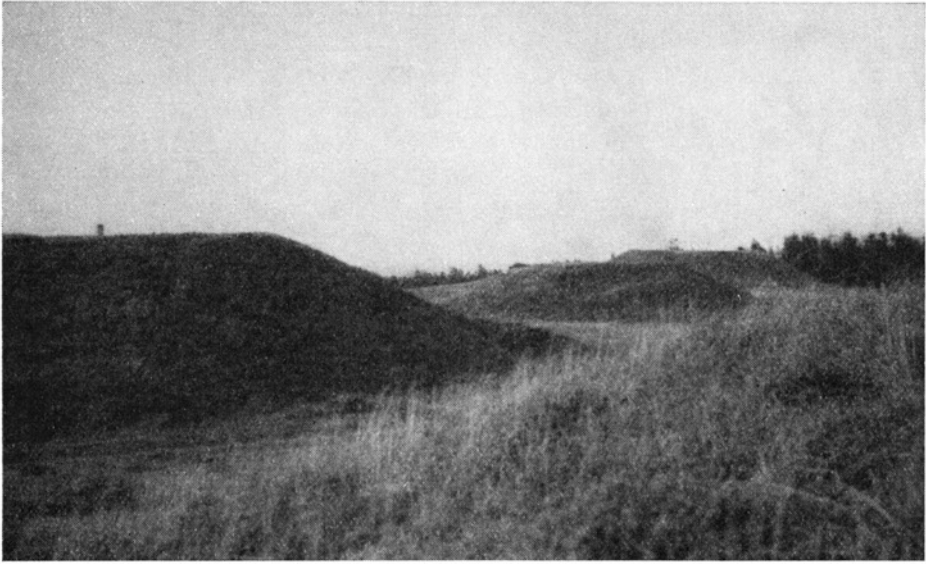

Fig. 7. Højgruppe ved Vorbjerg nordvest for Horsens.
Group of tumuli at Vorbjerg, northwest of Horsens.

ikke så usædvanlige i jernalderens sidste århundreder. Set fra et arkæologisk synspunkt skulde der således intet være i vejen for, at en bautasten har stået et eller andet sted på højens topflade, således som teksten rent bogstaveligt fortæller.

Den flade top, midtstolpen og – som netop nævnt – bautastenen på højtoppen er tre træk, der ikke alene findes ved Jellinghøjen. De kendes fra adskillige andre høje – tomme høje såvel som gravhøje – i tidsrummet fra ca. 300 e. Kr. og indtil oldtidens slutning. Hvilken udbredelse de oprindeligt har haft, kan man endda kun gætte sig til. Toppens udseende ændres let ved senere tiders gravning, stolpen formulder og forsvinder, hvis ikke bevaringsforholdene – som i Jelling – er ekstraordinært gode, og bautastenen bortslæbes eller slås til skærver.

Lad os først betragte de fladtoppede jernalderhøje, der forekommer ganske almindeligt uden dog at være eneherskende. Den tomme Slotsbjergbyhøj havde en bred topflade, og fladen skyldes næppe – som man måske kunne formode – at toppen er planeret for at kunne anvendes som rettersted, thi allerede den ældre høj, som jernalderhøjen var bygget over, var fladtoppet (fig. 5). For denne ældre højs vedkommende synes der derimod at være tale om affladning af en oprindeligt hvælvet høj, thi toppen er ligesom »skåret af« den i højen værende stendynge. Da højen synes at stamme fra slutningen af bronzealderen, må affladningen vel antages at have fundet sted i løbet af jernalderen. Fladtoppet var ligeledes Guldharalds høj. Himlingøjhøjene – den tomme såvel

som de ikke tomme – havde »påfaldende flad overdel« (fig. 6). En lille tom høj ved Skals havde ligeledes denne form. Blandt gravhøjene kan nævnes en høj i Lellinge ved Køge, der, som udgraveren skriver – »hører til mellem de mange høje med flad overdel, der findes i denne del af herredet«. Højen kan dateres til yngre romertid. Det samme er tilfældet med en gruppe af store, udpræget fladtoppede høje ved Vorbjerg nær Horsens (fig. 7). Vorbjerghøjene er måske den smukkeste højgruppe af denne art indenfor Danmarks grænser.

Så godt som alle de store svenske »kongehøje« med grave fra folkevandringstid har en karakteristisk lille topflade over temmelig stejle sider (fig. 8 og 9). Det gælder først og fremmest de tre Uppsalahøje, men også høje som Inglingehøjen, Nordians høj og Hersbyhøjen.

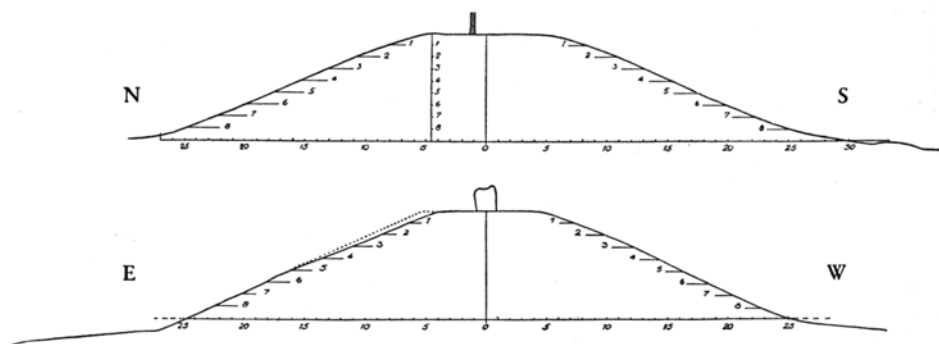

Fig. 8. Nordians høj. Snit. — Efter Sune Lindquist.
Nordians tumulus. Through-section.

I Norge findes ligesom i Danmark flade høje side om side med mere afrundede.

Fladtoppede høje kendes ikke blot fra jernalderen. Også i bronzealderen forekommer de, ofte i en meget lav og bred udformning, de såkaldte dansehøje. Dateringen af denne særlige højform synes sikker. I andre mindre særprægede tilfælde kan det være tvivlsomt, om den flade top er oprindelig eller skyldes en senere planering, sådan som det formentlig er tilfældet ved den ældre Slotsbjergbyhøj.

Der kan være grund til her at henlede opmærksomheden på et mærkeligt forhold, nemlig det, at der synes at være en forbindelse mellem kirken og den fladtoppede høj. På eller tæt op ad landets kirkegårde ligger ofte høje. Af landets ca. 75 kirkegårdshøje vides ca. en tredjedel at være – eller have været – fladtoppede, mens der for største part af de resterende savnes oplysninger om dette specielle forhold. Antallet er så stort og højenes størrelse ofte så betydelig, at fladtoppedheden næppe *alene* kan forklares som senere tiders værk, selv om anbringelsen af

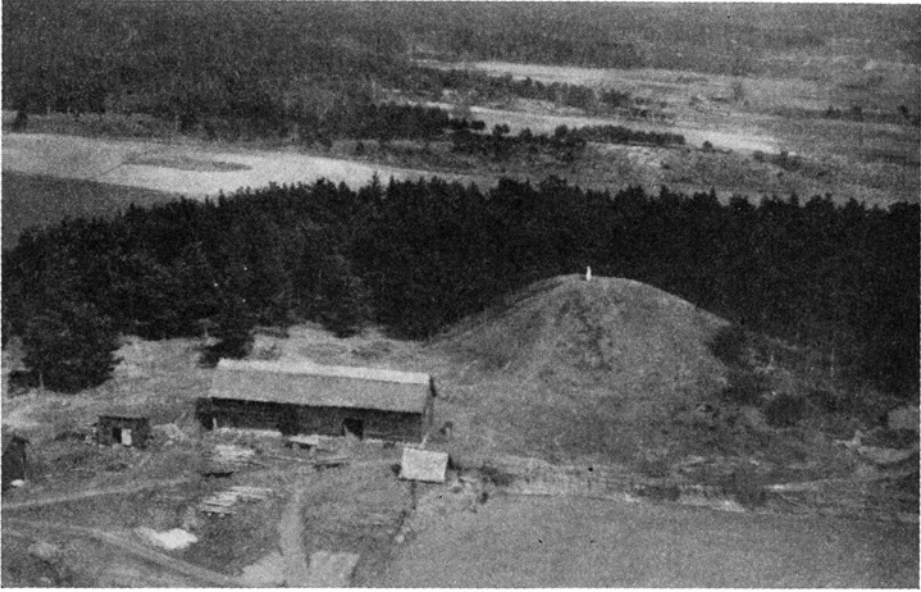

Fig. 9. Nordians høj. — Efter Sune Lindquist.
Nordian's tumulus.

klokkestabler, gravsteder o. lign. på højene kan have ændret formen på nogle af dem.

Forklaringen kan være den, at man har villet uskadeliggøre de hedenske anlæg ved at inddrage dem i den kristne helligdom; disse høje skulle altså have været bestemmende for kirkernes placering. Fænomenet svarer til, at en meget stor del af samtlige danske runesten er fundet i kirkefundamenter eller kirkegårdsdiger.

Et par eksempler på fremragende kirkegårdshøje med flad top skal nævnes. På Hårlev kirkegård i Østsjælland ligger Hothershøj, der med sine fem meters højde er den største høj af denne art næst efter Jellinghøjene. En skriftlig kilde udpeger – muligvis med urette – denne høj som højen, hvor Tryggevældestenen oprindeligt har stået. På Randbøl kirkegård ligger »kong Rands høj« (fig. 10). Andre betydelige høje ligger på kirkegårdene i Elmelunde på Møen (fig. 11), Solbjerg, Hellum herred og Vamdrup, Anst herred. Disse høje og mange lignende skulle, om ovenstående formodning holder stik, være stormandshøje fra jernalderens sidste århundreder, hvilket naturligvis ikke i mindste måde udelukker, at højene kan være bygget over høje fra ældre tidsrum.

Heller ikke den indvendige midtstolpe er enestående for Jellinghøjen. Sådanne stolper er dog ingenlunde noget almindeligt træk, men man må huske, at en formuldet stolpe ofte er overordentlig vanskelig at påvise i en af muld opbygget høj. Hvor midtstolper forekommer i høje med grave,

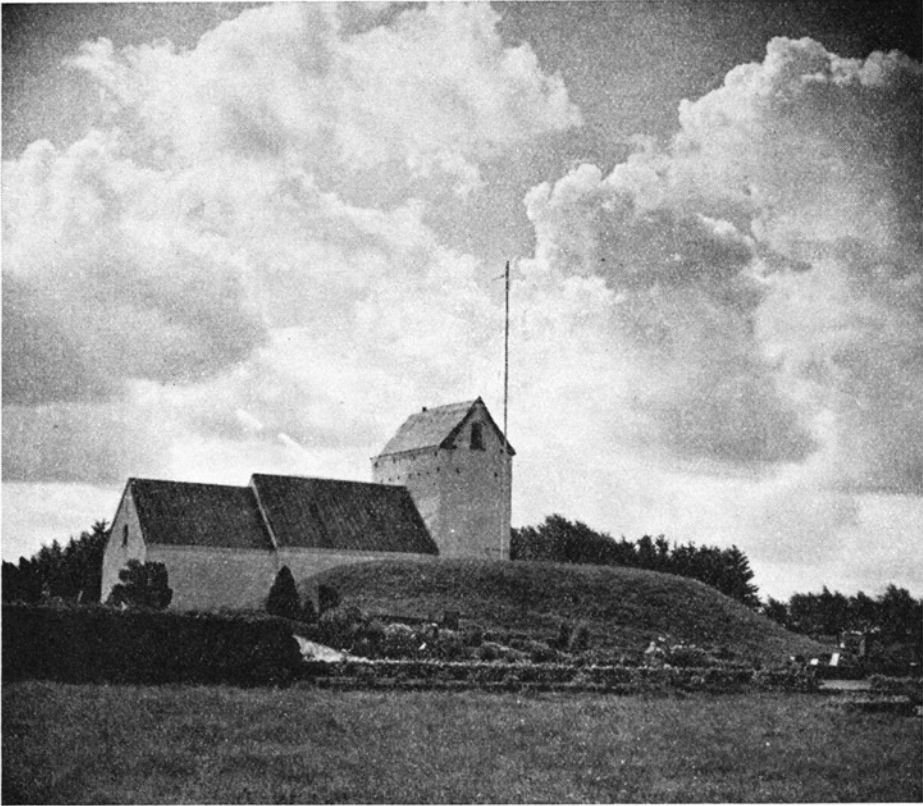

Fig. 10. »Kong Rans høj« på Randbøl kirkegård.
"King Ran's mound" in Randbøl churchyard.

hvilket undertiden sker, synes det altid at være i forbindelse med brandgrave, muligvis fordi jordfæstegraven har taget for megen plads op til at en stolpe har kunnet anbringes.

Som allerede nævnt var der inderst i den tomme Himlingøjhøj en stensætning, en slags »narregrav«. Indenfor denne stensætnings område har været nedrammet en stolpe. Den var dog kun sparsomt bevaret. Bedre stod det til i en af nabohøjene. Her var stolpen rejst tæt op ad højens centrale brandgrav og bevaret i en længde af $1\frac{1}{2}$ m (fig. 14). I en af Vorbjerghøjene, den for lidt siden nævnte, smukke gruppe af fladtoppede høje fra yngre romertid, fandtes ved udgravningen i 1889 under en stor stendynge en urne nedgravet i undergrunden. Op gennem stendynngen bemærkede udgraverne en mærkelig hulhed, et stenfrit rør, i hvis nedre del sad ubrændt træ (fig. 15). Sikkert med rette tydes denne hulhed som spor efter en bortrådet stolpe. Dette fund opklarer et forhold ved Slotsbjergbyhøjen, som ved udgravningen forekom gådefuldt. I den bronzealderhøj, som den tomme jernalderhøj var bygget over, fand-

tes som nævnt en stor stendynge, hvis top nåede helt op til højens topflade. Øverst i denne stendynge iagttoges et stenfrit rør (fig. 16), ganske som det i Vorbjerg højen fundne. Da jernalderhøjen skulle bygges, har man åbenbart plantet en svær stolpe midt på toppen af den ældre høj. Man har brudt hul i den ældre stendynge og atter fyldt stene ned omkring stolpen. Ved stolpens fuldstændige formuldning er da røret fremkommet. Stolpen i Slotsbjergbyhøjen hører altså – i modsætning til stolpen i Vorbjerg højen – formentlig ikke til i selve den høj, hvor dens aftryk forekommer. Den må sikkert høre sammen med den ovenover liggende høj.

I de store svenske folkevandringstidshøje er flere gange fundet midtstolper. I den vestlige af de tre Uppsalahøje stod fastkilet mellem de øverste sten i den stendynge, der dækkede højens brandgrav, en stolpe af løvtræ. I Stabyhøjens midte var på samme måde rejst to birketræstolper (fig. 17).

I den tomme vikingehøj fra Björkå, Ångermanland, iagttoges, som udgraveren magister Th. Ramskou venligt har meddelt mig, midt i højen, op gennem dens fyld en hulhed, der tydeligt var sporet efter en bort-

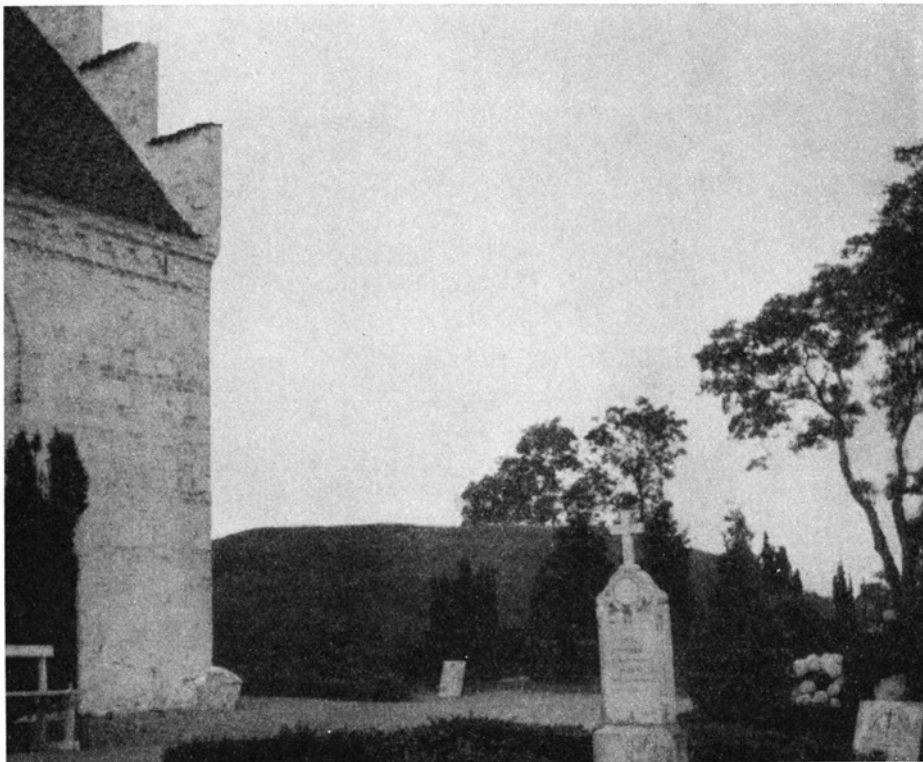

Fig. 11. Høj på Elmelunde kirkegård, Møen.
Tumulus in Elmelund churchyard, Møen.

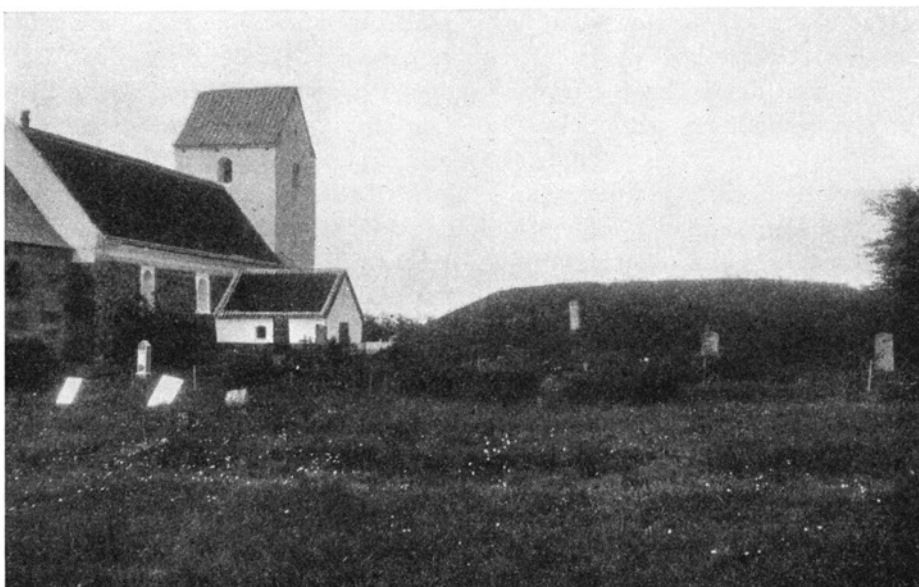

Fig. 12. Høj på Ydby kirkegård, Thy.
Tumulus in Ydby churchyard, Thy.

rådnet stolpe (fig. 18). Stolpen har været nedgravet i undergrunden og tæt ved den – ligeledes nedgravet i oprindelig markflade – fandtes, på det sted, hvor graven efter almindelige beregninger burde have ligget, en trækulfyldt grube, dækket med en stor sten. I højens top nær ved stolpehullet lå to brandgrave. Længere ude i højsiden fandtes en jordfæstegrav.

Fra Norge kendes et enkelt tilfælde af midtstolpe, nemlig i den tomme høj, Farmannshaugen. Stolpen, der var af asketræ, var tilspidset nedadtil og stod nedrammet i undergrundsleret.

Efter denne oversigt over, hvad årene har levnet af midtstolperne selv, kunde man nok ønske at høre en udtalelse fra en mand, som med egne øjne har set en sådan stolpe blive rejst. Det er så heldigt, at dette ønske kan imødekommes. Manden er araberer Ibn Fadlān, der i året 921 e. Kr. foretog en rejse for kaliffen i Bagdad, og som i den rejsebeskrivelse, han senere forfattede, blandt mange andre oplevelser også skildrer en nordisk vikingehøvdinges bålfærd i egnen omkring Volga. Beskrivelsen er detailleret og uden tvivl pålidelig. Ibn Fadlān har selv overværet bålfærden og – ved tolk – talt med den døde høvdinges mænd. Han skildrer, hvordan den døde blev lagt på sit skib, som var trukket på land, og hvordan der under mangehånde ceremonier ofredes heste, hunde, okser, høns samt en trækvinde til den afdøde. Til sidst stak man ild på skibet, og beretningen slutter således: »Det varede ikke en time, før skib og tømmer, tillige med kvinden og den afdøde var for-

vandet til aske. På det sted, hvor det på land dragne skib havde stået, opførte man noget, der lignede en rund høj og oprejste i dens midte en stor træstolpe, på hvilken man skrev navnet på den afdøde og på russernes konge.«

Det her anførte kildested har man hidtil tolket således, at stolpen skulde have stået midt på højtøppen⁸). Denne tolkning er imidlertid ikke rigtig. Professor F. Løkkegaard, der har gjort mig den tjeneste at under-

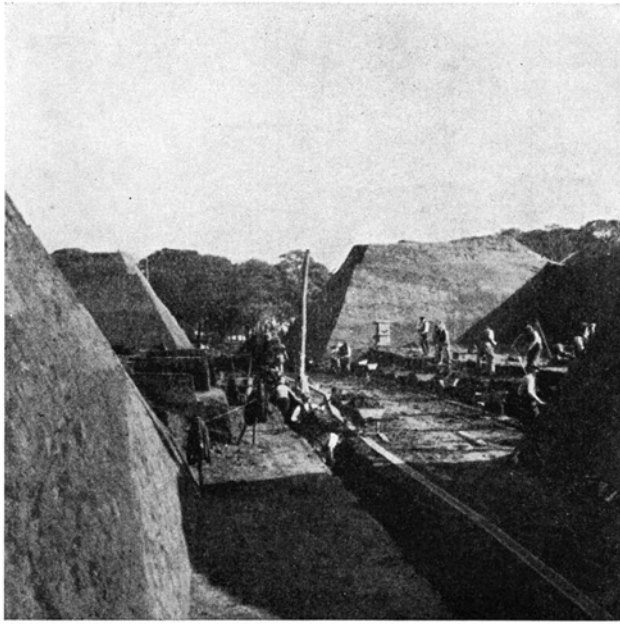

Fig. 13. Jellingsydhøjen under udgravningen i 1941. Bemærk midtstolpen. — Efter E. Dyggve.
The south Jelling tumulus in course of excavation in 1941.
Note the centre post.

søge den arabiske tekst, oplyser, at der »ikke er nogen tvivl om, at stolpen virkelig menes at være inden i højen«. Mere usikkert er det, hvordan den er kommet der, idet det synes at fremgå af teksten, at højen var bygget, da stolpen anbragtes. Teksten synes altså at indeholde en selvmodsigelse, som måske kan forklares ved, at man tænker sig stolpen rammet ned gennem den nyopførte høj – en antagelse, der stemmer dårligt med de arkæologiske fund. Der kan dog også være tale om en unøjagtig beskrivelse, hvilket man undertiden møder i arabisk. Om stolpen har raget op over højtøppen, kan ikke afgøres. Det er muligt, men hovedparten af den har i hvert fald været dækket af jord. På baggrund af de foreliggende fund af midtstolper er det »ganske klart, at det er en sådan, der omtales her«.

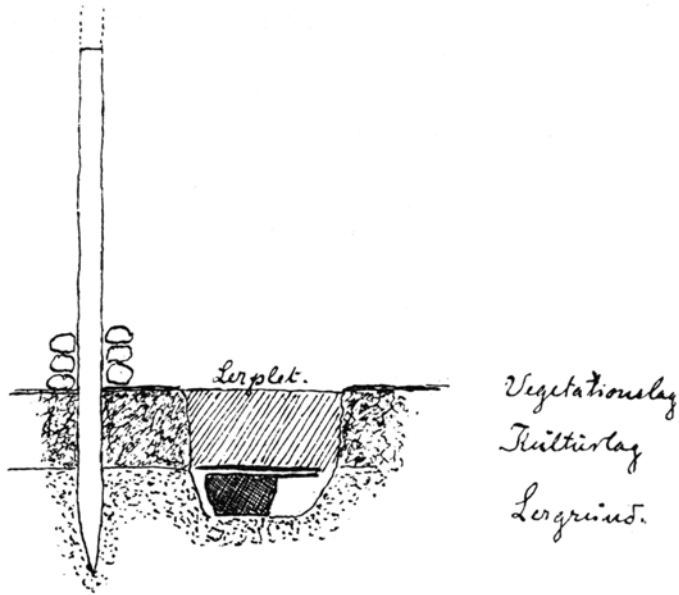

Fig. 14. Grav og stolpe i en af Himlingøsehøjene. — Efter Sophus Müllers udgravningsberetning.
Grave and post in one of the Himlingøje tumuli.

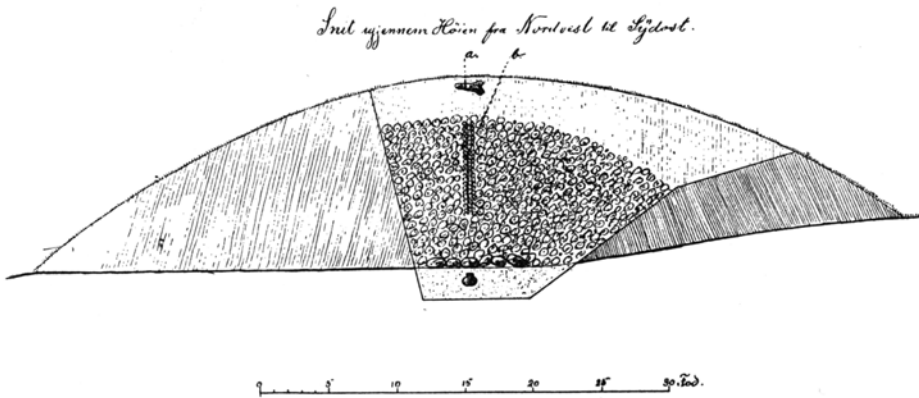

Fig. 15. Vorbjerghøjens opbygning. Tegningen — fra udgravningen i 1889 — er noget skematiseret. Det vides, at højen var fladtoppet ligesom de øvrige høje i denne gruppe (se fig. 7).

Bemærk hulheden efter den bortrødne midtstolpe og den omvæltede bautasten (a).

Efter Reeh og Smiths udgravningsberetning.

Construction of the Vorbjerg tumulus. Note the cavity left by the central post, now rotted away, and the overturned memorial stone (a).

Fig. 16. Fra udgravningen af Slotsbjergbyhøjen. Den kegleformede stendynge hører til den ældre høj (bronzealder). Øverst på keglens topflade ses hullet efter den bortrådnede stolpe. Ved siden af det ligger en omvæltet bautasten.

From the excavation of the Slotsbjergby tumulus. The conical heap of stones belongs to the older (Bronze Age) tumulus. On the top of this cone the hole can be seen left by the post, which has now rotted away. Beside it an overturned memorial stone can be seen.

Midtstolper i høje findes også uden for Norden. De ret sparsomme fund forekommer hovedsagelig på vesttysk område⁹). I tid strækker fundene sig fra yngre stenalder til op i romersk tid. Helt af samme art som de nordiske synes de vesttyske midtstolper dog ikke at være. Mens førstnævnte, som de anførte eksempler viser, fortrinsvis optræder i store høje, findes de sidstnævnte som regel i småhøje, og det kan i flere tilfælde anses for givet, at stolpen har raget ovenud af højtoppen (fig. 19), hvilket i hvert fald ved et af de nordiske fund (nemlig stolpen i Jellinghøjen) vides ikke at have været tilfældet¹⁰).

Sten på toppen af høje kendes fra hele Norden, og antallet af sådanne mindesmærker har uden tvivl været større før i tiden. Sten af denne art er lette at fjerne, og navnlig i det tætbefolkede og dertil stenfattige Danmark må regnes med en betydelig tabsprocent.

På toppen af en af de fladtoppede Vorbjerghøje, nemlig den føromtaltte høj med midtstolpe, fandtes ved udgravningen en lille omvæltet bautasten (se fig. 15), og lignende sten findes på to andre høje i gruppen. Ved germanertidens småhøje er det et almindeligt træk, at der

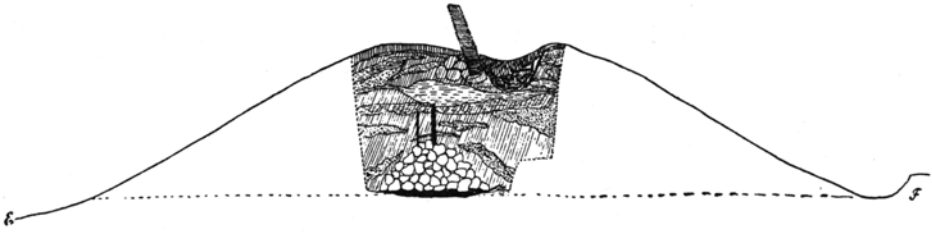

Fig. 17. Stabyhøjen. Snit. Øverst i stendyngen ses oprejst to stolper. — Efter Sune Lindquist. The Staby tumulus. Through-section. Two posts can be seen raised at the top of the mound of stones.

ligger en stor sten på toppen (fig. 20), og fra vikingetiden kendes fuldt udviklede bautasten på høje, nemlig fra gravpladsen i Højstrup, Thisted amt.

Den meget anselige høj Store Rødhøj nord for Kalundborg¹¹⁾ bar på sin top en lille bautasten i oprejst stilling. Højen, der blev udgravet omkring 1870, har, som det ses på en udgravningstegning, haft flad top. Den indeholdt grave fra bronze- og (muligvis) jernalder og var efter udgraverens mening bygget af flere gange.

På toppen af den ældre, afladede Slotsbjergbyhøj – altså under den tomme høj – lå tæt op ad det ovenfor omtalte stolpehul en 90 cm lang sten, der sikkert må opfattes som en omvæltet bautasten (stenen ses på fig. 16 øverst på den kegleformede stendynge).

En bautasten fandtes også på en stor høj ved Magleby nær Frederikssund. Højens kerne indeholdt en bronzealdergrav, men i toppen lå to udaterede grave.

På adskillige ikke tidsfæstede høje rundt omkring i landet findes eller fandtes rejste sten, om hvis alder det ikke er muligt at udtale sig ud over, at flere af dem i størrelse og form ganske svarer til yngre

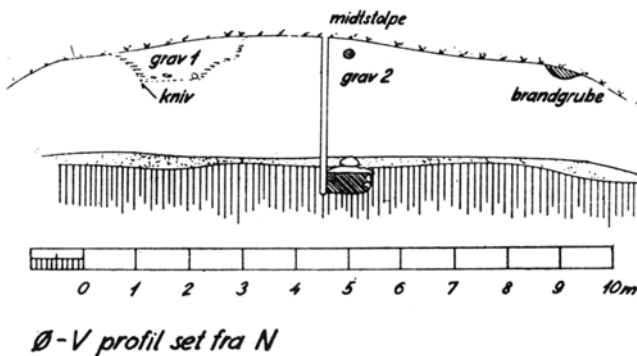

Fig. 18. Vikingetidshøj fra Björkä, Ångermanland. — Efter Th. Ramskovs udgravningsberetning. Tumulus of the Viking Period from Björkä, Ångermanland.

jernalders bautasten. Ved Næsby strand, nær ved det såkaldte Skudeløb, hvorigennem indsejlingen til Trelleborg må have fundet sted, står på en lille høj en bautasten kaldet »Saltstenen«. Af andre eksempler kan nævnes sten på høje ved Aversi (ved Ringsted) og Nostrup i nærheden af Kalundborg¹²).

Bautasten forekommer på svenske høje fra så at sige alle afsnit af jernalderen. På den store gravplads ved Greby (Bohuslän) med grave

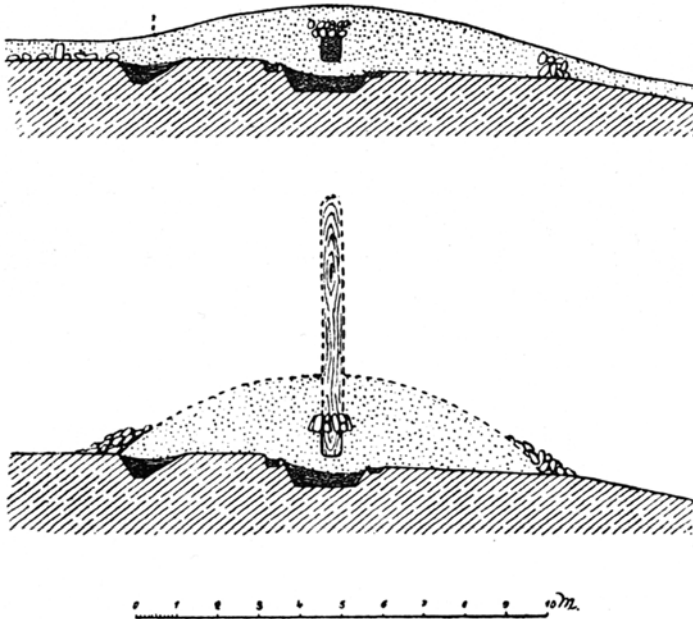

Fig. 19. Gravhøj fra Hallstatttid, Bonefeld, Kr. Neuwied. Øverst ses højen i tværsnit, nederst rekonstrueret snit. — Efter H. Lehner.

Burial mound from Hallstatt Period, Bonefeld, Kr. Neuwied. Top: section through mound. Bottom: reconstructed section.

fra ældre jernalder, findes mere end 20 bautasten rejst på småhøje. Høje, slanke bautasten findes på flere af de store folkevandringstidshøje, nemlig på Nordians høj, på Inglingehøjen og på Stabyhøjen (se fig. 9, 21 og 17). Ved Gamla Uppsala på den såkaldte Dommerhøj står på den brede og ganske plane topflade – dog ikke i centrum af denne – en mindre sten. Også på svenske vikingetidshøje forekommer af og til bautasten.

På norske høje findes ikke sjældent sten af denne art¹³). Stenen er ofte en simpel rullesten, men egentlige bautasten forekommer af og til. En særform danner de hvide kvartssten, som undertiden findes på højene¹⁴).

Fig. 20. Lille germanertidshøj fra Havrekobbel, Als Nørreskov. På toppen af den frilagte stendynge ses en stor sten. Under stendyngen fandtes en brandgrav med rester af båd. — Udgravet efteråret 1951.

Small tumulus from Germanic Period on Als. A large stone can be seen on the top of the mound of stones.

Skikken at rejse sten på høje har vistnok været i brug allerede i bronzealderen. Det afgørende bevis herfor synes dog endnu at mangle, thi kun yderst sjældent lader det sig afgøre, om en sten på en høj er samtidig med højen eller en senere tilføjelse. I tre af de ovenfor nævnte tilfælde, nemlig Store Rødhøj, Slotsbjergbyhøjen og Maglebyhøjen, kan det ikke udelukkes, at stenene tilhører bronzealderen, selv om man kan synes, at sandsynligheden taler for, at de er senere tilføjelser. At bautastenen som sådan har været i brug i bronzealderen, er der derimod næppe grund til at betvivle. Af og til finder man den opstillet tæt op ad bronzealderlige høje og stensætninger på en måde, der taler stærkt for samtidighed¹⁵).

Rejste sten *uden for* høje forekommer almindeligt over hele Vest-europa. Side om side med disse sten, men langt sjældnere, forekommer sten *på* høje. De ældste monumenter af denne art synes at gå helt tilbage til neolitisk tid¹⁶).

Som vi har set, optræder stenen, stolpen og den flade top mere end een gang forenet i et enkelt højanlæg, og sten og topflade alene er en ikke usædvanlig kombination. Dette sidste gælder dog kun, når der er tale om høje af en vis størrelse. Hvor bautastenen forekommer på småhøje, er disse næsten altid af almindelig afrundet form.

Mens gravformer og gravinventar undergår væsentlige ændringer gennem jernalderens sidste århundreder, så ser vi, at selve gravhøjens arkitektur holder sig temmelig uforandret syv århundreder igennem over det meste af det nordiske område. For Danmarks vedkommende er dette forhold af særlig interesse, fordi vi herved så at sige får slået bro over germanertidens mærkeligt fundfattige periode. Selvom store høje fra germanertid endnu ikke er sikkert påvist herhjemme, så giver denne undersøgelse os grund til at tro, at de eksisterer. Thi vel er der stor forskel på romertidens ofte ret skødesløst byggede høje og vikingetidens velovervejede højbygningsværker, men planen i anlæggene er den samme og lighederne så slående, at et direkte slægtskab nødvendigvis må være tilstede. Og det forbindende led må være af en større og mere fremtrædende art end de til nu kendte små og lidet karakteristiske germanertidshøje.

Hvorledes skal man nu forklare den flade top, midtstolpen og stenen på højtoppen?

Axel Olrik¹⁷⁾ og senere Sune Lindquist¹⁸⁾ har henledt opmærksomheden på, at det oftere omtales i sagnlitteraturen, at kongerne »sad på høj«, d. v. s. udøvede deres kongelige myndighed fra toppen af en høj. Snorre fortæller således, at den norske konge Hrollaug, da han hørte, at Harald Hårfager nærmede sig med en hær, degraderede sig selv på følgende mærkelige måde: han gik op på den høj, »hvor kongerne plejede at sidde. Der lod han højsædet gøre i stand og satte sig i det; så lod han lægge hynder på fodskamlen, hvor jarlerne plejede at sidde, og så væltede kongen sig ud af højsædet og ned i jarlesædet og gav sig selv jarlenavn«. Lindquist henviser i denne forbindelse til højen »Tynwald hill« på øen Man, som den dag i dag har bevaret en lignende betydning som sagaernes kongesædehøje. Kongeskifter skal kundgøres fra denne høj og nye love oplæses fra dens top. Også på nordisk område kendes skikken bevaret op i historisk tid. På Lybers høj lidt nord for Lund hyldede skåningerne dronning Margretes søn Oluf og flere senere konger. Sidste gang, den anvendtes til dette formål, skal have været år 1610.

På den allerede flere gange nævnte svenske høj Inglinge højen ligger tæt op ad den på højens topflade rejste bautasten en sten af fladtrykt kugleform, smykket med udhugne ornamenten (fig. 21). Denne sten har man opfattet som højens trone, den sten, hvorpå man sad – en antagelse, der gør det umiddelbart forståeligt, at kong Hrollaug lod pålægge hynder, før han fra kongesædet »væltede sig ned på jarlesædet«.

Højest sandsynligt er det en direkte fortsættelse af gammel sædvane, når gravhøjen højt op i historisk tid har spillet en rolle som tingsted. Tinghøjene og deres dystre følgesvende galgehøjene finder vi overalt i landet¹⁹⁾. Tinghøjen er vel langt fra altid fladtoppet, men man må her

Fig. 21. Stenene på Inglingehøjens top.
The stones on the top of Inglinge tumulus.

huske, at vi er 1000 år fjernet fra sædvanens opkomst og inde i en tid, hvor der ikke længere bygges nye høje.

Der er altså næppe grund til at betvivle, at ceremonier som de omtalte virkelig har fundet sted, og det er sandsynligt, at vi her har en del af forklaringen ikke alene på de svenske, men også på de danske og norske højes fladtoppethed. Forklaringen dækker dog næppe i alle tilfælde, dertil er fladtoppethed et altfor udbredt fænomen, og fladtoppede høje ligger ofte flere – undertiden mange – sammen i grupper, et forhold, der vanskeligt lader sig forlige med sagaens vidnesbyrd om enkelte, traditionsomspundne kongesædehøje. Topfladerne har uden tvivl haft mere end een funktion.

Andre muligheder kan imidlertid også tænkes. I flere tilfælde er der

i toppen af jernalderhøje fundet hesteskeletter. I en af Himlingørehøjene fandtes således ganske tæt under overfladen rester af stærkt opløste hesteben og tænder samt et par stenlægninger af mærkelig form. Under og ved siden af stenlægningerne lå små dynger af trækul. Disse anlæg var, mener udgraveren, ganske uforstyrrede. I en lille, tom høj fra Store Linde, Karise sogn, der på grund af sit naboskab med en gravhøj kan antages at tilhøre yngre romertid, fandtes øverst i højen et hestekranium. Fra sagnlitteraturen og navnlig fra Ibn Fadlāns skildring kender vi hele det ceremoniel, som udsplittedes, når en høvding gravlagdes. Vi ved, at dyreofringer, ikke mindst hesteofre, spillede en stor rolle. I gravene finder vi offerdyrenes ben, brændte eller ubrændte, og det hænder, at vi oven for eller oven på fladmarksgrave finder hensatte offerkar eller dyreskeletter. Ved flere grave fra romersk jernalder er således fundet rester af et får, overhugget, anbragt med en halvdel for hver ende af graven²⁰), en skik der får en til at tænke på Ibn Fadlāns syv århundreder yngre beretning om, hvorledes den døde høvdings mænd huggede en hund midt over og kastede de to halvdele op i skibet. Disse fund kan næppe opfattes på anden måde end som de efterlevendes ofre på den dødes grav efter, at den egentlige gravlægning har fundet sted.

Der er al grund til at tro, at lignende ceremonier – ofre eller dødemåltider – har fundet sted ved bestemte lejligheder på de færdigbyggede høje, og at dette har været årsagen – eller en medvirkende årsag – til, at man gav højene den særlige form. Sagaerne ved at fortælle om folk, som efter døden har været genstand for dyrkelse, og de ældste kristne love indeholder forbud mod at blote på højene²¹). Uden tvivl er det levn fra sådanne skikke, når man helt op imod nutiden har brugt at sætte mad ud på gravhøjene til de i højene boende magter. Da A. W. Brøgger i 1909 udgravede en høj i Raundalen, fortalte højens ejer, at når nogen døde på gården, plejede man at slagte et dyr til »garvoren«, som boede i højen. Da meddelerens far døde, havde man således slagtet en kvie²²).

Desværre må man regne med, at det som har fundet sted på højene – det være sig af religiøs eller politisk art – kun i meget heldige tilfælde har efterladt sig spor af en sådan styrke, at de lader sig erkende årtusinder frem i tiden. Vi må foreløbig nøjes med de ovennævnte funds spinkle vidnesbyrd og håbe, at fremtidige undersøgelser vil kaste lys over sagen.

Ved to af de svenske høje, nemlig Ingjaldshøjen og Uppsalaøsthøjen, er gjort den iagttagelse, at toppen af de under højene liggende naturlige bakker er planeret – en planering, som rimeligvis har fundet sted længe før højene byggedes. Lindquist antager²³), at det således dannede plateau oprindelig har tjent samme formål som senere højens topflade. Ceremonierne, af hvad art de end har været, har – om dette er rigtigt – altså ikke været uløseligt forbundet med gravhøjen. En naturlig bakketop har også kunnet anvendes. Den afladede bronzealderhøj i Slotsbjergby tyder

på, at også en ældre gravhøj kunne bruges. I Slotsbjergbyhøjen har vi iøvrigt et eksempel på en flytning af ceremonipladsen i lighed med den, der har fundet sted ved de to ovennævnte svenske høje. Også her har tilkomsten af den nye høj gjort det nødvendigt at hæve scenen.

De nordiske midtstolper, der som nævnt forekommer i store høje, er altid – forsåvidt udgraverne overhovedet har forsøgt en tolkning – blevet tydet som rent praktiske hjælpemidler ved højbygningen, målepunkter, hvorom højen er konstrueret. En sådan forklaring kan imidlertid vanskeligt anvendes på de vesttyske midtstolper i småhøje, hvor det desuden undertiden synes indlysende, at stolpen må have raget op over højtoppen, hvilket i hvert fald ikke altid har været tilfældet med de nordiske. Den synlige midtstolpe synes i sit ideindhold nærbeslægtet med bautastenen på højtoppen. Stolper såvel som sten findes ikke alene på højene, men træffes også rejst ved fladmarksgrave. Der kan tænkes adskillige muligheder til forklaring af disse monumenters mening. Der kan være tale om mindepæle og mindesten, der ligesom runestenen og nutidens gravsten har skullet bære erindringen om den døde videre. Eller støtterne kan have været opfattet som sjælens bolig, den dødes særlige tilholdssted, der har bundet ham til graven og forhindret ham i at flakke hvileløs rundt. Man kan i denne forbindelse minde om skikken at nedpæle forbrydere, hvorved man ikke alene bandt den dødes legeme, men også hindrede hans sjæl i at gå igen. Sten og pæle kan også have været opfattet som gudebilleder, guden selv, eller et sted, hvor han lejlighedsvis tog bolig. De to sidstnævnte forklaringer lader sig vel forlige med en fjerde mulighed, nemlig den, at der er tale om offersten og offerpæle, altre ved hvilke man ofrede til guden eller til den afdøde. Endelig kan man naturligvis tænke sig en forklaring af praktisk art. Støtterne på eller ved fladmarksgrave kan f. eks. have tjent til afmærkning, så man undgik ved senere gravlægning at forstyrre den ældre grav.

Historiske overleveringer og sammenligning med skik og brug hos nutidens naturfolk tyder på, at ingen af ovennævnte forklaringer alene er den rette, men at de forskellige forestillinger afløser hinanden, mødes og blandes. Forestillingen om gravstøtten som sjælens bolig synes dog at være fremherskende, og uden tvivl har det været skik at ofre til de døde ved disse støtter²⁴). I denne forbindelse kan der henvises til en longobardisk »gravskik«, som omtales hos Paulus Diaconus (V Bog). Når en mand var død i krigen eller andetsteds udenfor hjemmet, da rejste hans slægtninge på gravpladsen en lodret stang, på hvis spids var anbragt en due af træ, vendt mod den egn, hvor den døde havde sit hvilested. På den longobardiske gravplads i Nienbüttel har G. Schwantes fundet stensætninger, som han mener er stenomsatte stolpehuller efter sådanne pæle. I og omkring disse huller fandtes våben og smykker, sandsynligvis offergaver nedlagt ved pælene²⁵).

Sådanne forestillinger har vel også været knyttet til de nordiske gravstøtter. Norske folkeminder fortæller os om madofre bragt ved bautastenen eller ved et træ på gravhøjen²⁶). Hvad bautastenen angår, sa synes dens hovedfunktion mod oldtidens slutning at være den at sikre den døde mod glemsel. Sagaernes vidnesbyrd peger i denne retning, og stenedens form og placering svarer ganske til runestenedens, hvis funktion som mindsten jo ikke kan betvivles. Iøvrigt kan man, forekommer det mig, meget vel tænke sig, at disse sten ikke alle har været grå og stumme, men forsynet med malede runeindskrifter og billeder, som vind og vejr nu forlængst har udslettet. Også de hugne runesten – i hvert fald nogle af dem – har jo, som heldige fund viser, haft bemaling.

Hvad angår vort udgangspunkt, de nordiske midtstolper, så taler sammenligningen med de vesttyske stolper altså imod teorien om stolperne som rent praktiske måleanordninger, thi sådanne foranstaltninger kan kun have betydning ved høje af en vis størrelse, og flere af stolpehøjene i den sydlige gruppe er ganske små. Man kan naturligvis tænke sig skikken opstået i de to områder uafhængigt af hinanden, en mulighed, som dog forekommer mig lidet sandsynlig. Der kan da også i det nordiske materiale peges på forskellige ting, som taler mod målepunktteorien. I Stabyhøjen var rejst to stolper side om side, hvilket turde være en unødigt flot markering af et enkelt punkt. Ibn Fadlān nævner intet andet formål med den af ham sete stolpe end det, at den skulle bære en indskrift. Desværre får vi ikke at vide, om stolpen ragede ovenud af højen, og om det var her, indskriften blev anbragt, eller om stolpen som helhed og indskriften med den var dækket af jord og kun bestemt for guddommelige blikke. Så meget er dog sikkert, at Ibn Fadlāns stolpe ikke *alene* har tjent et praktisk formål.

Et enkelt af de nordiske fund, nemlig stolpen (eller stolperne) i Jellinghøjen taler imidlertid stærkt til gunst for målepunktteorien. Da den først anbragte stolpe ikke rækker til, »forlænger« man den med en ny stolpe. Og målet er ikke at nå op til overfladen. Tværtimod. Et stykke under højens topflade ligger den nye stolpes øvre ende afknækket (fig. 3). Man har åbenbart på det tidspunkt været så langt fremme med højbyggeriet, at stolpen har udspillet sin rolle, og man har netop ikke ønsket, at stolpen skulle ses over højtoppen. Det er umiddelbart forståeligt, at man ved bygningen af en så stor høj har haft brug for et fast målepunkt. Denne foranstaltning falder ganske i tråd med hele Jellinganlæggets regelrette karakter og overhovedet med hele vikingetidens sans for symmetriske anlæg (jfr. Trelleborg). At stolpen i Jellinghøjen har haft praktisk betydning synes hævet over enhver tvivl.

De nordiske midtstolper har da formentlig tjent to formål, nemlig dels et »mystisk« af gammel rod, dels et praktisk, der naturligt er udsprunget af nøgterne folks praktiske greb selv på hellige ting. En sådan

dobbelttidig funktion er ingenlunde utænkelig, selv om rækkefølgen vel oftest er den omvendte af her, nemlig at en i sin oprindelse praktisk foranstaltning træder i mystikkens og religionens tjeneste.

Om betydningen af de for jernalderhøje karakteristiske bygnings-træk kan altså sammenfattende siges følgende: toppens afladning har formentlig haft til formål at gøre højen anvendelig som scene for visse ceremonier. Disse synes dels at have været af politisk art (forkyndelse af love, rettergang o. s. v.), dels af religiøs art (dyrkelse af og ofring til den afdøde). En tredje faktor kan – navnlig ved de yngste af højerne – have gjort en topflade påkrævet, den nemlig, at man ønskede at anlægge en bygning på højtoppen. Dette forhold vil blive nærmere omtalt nedenfor.

Bautastenen har antagelig på mystisk vis skullet binde den døde sjæl til gravhøjen. Den har dannet midtpunktet i de ceremonier, som har fundet sted. I sin yngste udformning har stenen vistnok først og fremmest været en mindesten.

Midtstolpen synes – i hvert fald oprindelig – at have haft en noget lignende funktion som bautastenen. Tillige har den dog sikkert tjent det rent praktiske formål at markere centrum, mens højen byggedes.

Der er andre fællestræk ved disse høje end de tre indtil nu nævnte. Meget almindeligt er det at finde lag og striber af trækul i højfylden, og undertiden findes der brændte ben i disse striber. Træ har af og til været anvendt sideordnet med sten i højbygningværket. I Raknehaugen fandtes i stedet for den ellers almindeligt optrædende stendynge en uhyre dyng af opstabilede tømmerstokke. I den store stendynge, der dækkede gravkammeret i den nordre Jellinghøj, indgik store træklodser side om side med stenene. Også i Slotsbjergbyhøjen er træklodser brugt som bygningsmateriale, dog ikke i stendyngen, men i den ovenover liggende jordfyldning.

I norske høje – således i de to store, tomme høje Farmannshaugen og Sølushaugen – findes af og til skiveformede stenplader, ofte i forbindelse med et lag af trækul og aske. Shetelig²⁷) mener at kunne påvise, at disse heller har deres oprindelse i gravens dæksten, som af en eller anden grund er blevet tillagt en særlig betydning, så at deres tilstedeværelse har været ønskelig selv i høje, hvor graven mangler eller er af en form, der ikke kræver dæksten.

En skik, som er særligt knyttet til de tomme høje, er den inderst i højen at anlægge et skødesløst bygget, stenkistelignende rum, der imidlertid er fuldstændig tomt for såvel menneskerester som oldsager. En sådan »stenkiste« er fundet i den tomme Himlingøjhøj. Den synes at have været dækket med træplanker. Midt i kisten stod som omtalt højens

nedrammede midtstolpe. I Norge, hvor sådanne kister forekommer af og til i folkevandringstidshøje²⁸), forklarer man fænomenet således, at man ved at danne dette hulrum har sparet arbejde med at køre jord til højen. Her skulle altså være tale om en rent praktisk foranstaltning. Denne teori kan synes sandsynlig, sålænge vi befinder os blandt norske klipper, men er næppe anvendelig på det danske sletteland. I Himlingøje havde det utvivlsomt været lettere at fremskaffe det fornødne kvantum jord end at slæbe store sten sammen. Der må ligge andet bag, og den mest sandsynlige forklaring forekommer mig at være, at stensætningen er en efterligning af den virkelige grav. Hvorfor man på denne måde har bygget gravsted, når man ikke havde noget lig at lægge i det, er et spørgsmål, som der senere skal vendes tilbage til.

En enkelt af de ovenfor nævnte tomme høje, nemlig højen fra Houlbjerg, synes at indtage en særstilling i materialet, en særstilling, der dog rimeligvis kun er tilsyneladende. I denne høj fandtes en betydelig dyngge af store sten. Omkring stendyngen strakte sig et tykt båltag, der gik ind under dyngens nordlige del. Stendyngen har muligvis været under bygning, da bålet brændte. I båltaget fandtes enkelte forbrændte oldsager (yngre romertid) og brændte ben af hest, okse, får, svin og fugle, derimod ikke menneskeben. I forbindelse med båltaget fandtes en del nedrammede pæle – tildels i rækker. Flere af pælene viste spor af forkulning i øvreenden og må altså have stået, mens bålet brændte. Også under stendyngen iagttoges nedrammede pæle og nogle plankestykker. I højfyld og stendyngge fandtes enkelte ubrændte dyrebene, en træspade og en jernske.

Den omhyggelige udgravning af højen ved Thomas Thomsen og den detaljerede undersøgelse af dyreknoglerne, gør det usandsynligt, at menneskeknogler skulle have undgået opmærksomheden, om de havde været der. Naturligvis kan man tænke sig, at den døde har været et barn, og at knoglerne har været for spinkle og hensmuldrede til at kunne bestemmes, men anlæggets størrelse tyder ikke på, at denne forklaring er den rette. Heller ikke kan man godtage udgraverens – iøvrigt med største forbehold fremsatte – formodning, at plankestumperne under stendyngen er rester af en kiste og repræsenterer en jordfæstegrav uden gravgods og med helt opløst skelet. De ubrændte knogler i fylden viser jo, at knogler meget vel skulle kunne bevares.

Højen må uden tvivl henregnes til de tomme højes gruppe. På selve det sted, hvor højen senere byggedes, har man afholdt en bålfærd med gravgaver og offerdyr, men uden den døde.

Flere af de store svenske folkevandringstidshøje er ligesom højen i Houlbjerg bygget på selve den plads, hvor bålfærdens har fundet sted. I tre af dem, nemlig Ingjaldshøjen, Ottarshøjen og Uppsalaøsthøjen, fandtes i båltaget nedrammede pæle ganske som i det danske fund. Sik-

kert med rette tolker Lindquist²⁹) disse pæle som støtter, der har skullet holde sammen på bålets brændestabel.

Højen fra Houlbjerg med sit båltag og sine brændte dyrebene synes for en flygtig betragtning at være en ener blandt de tomme høje. Her må man dog huske, at det er i de færreste tilfælde, at brandgravenes knoglemateriale er undersøgt og artsbestemt. Højest sandsynligt findes der i det uundersøgte materiale fund af samme art som fundet fra Houlbjerghøjen. Tilstedeværelsen af menneskeknogler er iøvrigt ikke altid bevis for, at højen ikke hører til de tomme højes gruppe, idet sådanne knogler kan stamme fra menneskeofre.

Endnu kunne der være grund til at nævne de v-formede stensætninger, der i et par tilfælde er påvist i forbindelse med jernalderhøje³⁰), idet et af disse stenmonumenter, nemlig Jellingstensætningen, optræder sammen med en tom høj. En nærmere omtale af disse anlæg, der sikkert er mindre sjældne end almindeligt antaget, vil dog føre for vidt i nærværende artikel; kun skal jeg nævne, at der til en af de ovenfor omtalte tomme høje, nemlig højen ved Lille Linde i Hårlev sogn, tidligere har hørt en v-formet stensætning. Det er derfor sandsynligt, at den iøvrigt udaterede høj tilhører jernalderen.

Hermed vender vi tilbage til det spørgsmål, som var undersøgelsens udgangspunkt: Hvorfor er en del af jernalderens høje tomme? Vi har set, at der ingen bygningsmæssig forskel er mellem de tomme høje og gravhøjene. Hermed bortfalder formentlig den mulighed, at de tomme høje slet ikke er bygget for de døde, men til helt andre formål, f. eks. som tinghøje. At de tomme høje undertiden er bygget over ældre gravhøje eller selv senere bruges til gravlæggelse, taler også stærkt imod en sådan tanke, og det samme gør den omstændighed, at de tomme høje ofte optræder sammen med gravhøje, der er af præcis samme konstruktion og altså lige så godt kunne have båret dommersædet. Højene er uden al tvivl de dødes høje, uanset at de ikke rummer de døde selv. At nogle af dem siden hen har fundet anden anvendelse ændrer ikke dette forhold.

Men hvor er da de døde?

Ved nogle af de i det foregående nævnte eksempler på tomme høje synes forklaringen at være ligetil. Hermed tænkes på de høje, hvor det indre vel er tomt, men hvor der øverst i højen er anlagt en grav. Når denne grav, som f. eks. i Gystadhøjen, ligger centralt i højtoppen, da er der al grund til at tro, at forklaringen er denne: Den gravlagte har selv, mens han endnu var i live, ladet sin gravhøj bygge. Det følger da af sig selv, at graven, når den til sin tid anbringes, netop må komme til at ligge på det omtalte sted. I sagnlitteraturen træffer vi af og til beretninger om folk, som selv i levende live lader bygge deres gravhøj. Et par eksempler af denne art vil blive omtalt nedenfor.

Men nu de helt tomme høje?

Den hyppigst anvendte forklaring på fænomenet er den, at højene er kenotafer, rejst for folk, som er døde udenlands eller på havet. Forklaringen er uden tvivl i nogle tilfælde den rette. Det ovenfor omtalte sted hos Paulus Diaconus beretter om mindesmærker af denne art – ganske vist ikke høje, men pæle. Også nordiske runesten er jo undertiden rejst for folk, som er døde i det fremmede – f. eks. Vallebergastenen med slutningssætningen: »Men de ligger i London«. I nordiske sagn støder vi af og til på beretninger om den symbolske ligfærd. I Olav den Helliges saga fortælles det således, at jarlen Valgaut, der var ivrig hedning, før han rejste bort, gav sin hustru besked om, at hvis hun fik meddelelse om hans død, skulle hun gøre hans gravøl og siden gøre bål og der brænde alt det gods, hun kunne, og til sidst selv stige på bålet. Her er altså tale om en ligfærd, hvor gravceremoniellen overholdes til de mindste enkeltheder. Kun et mangler – den døde.

Spredte antydninger i sagnkilderne lader imidlertid formode, at ovennævnte skik kun er at opfatte som et særtilfælde af en anden gravskik. I Arngrim Jonssons udtog af Skjoldungesaga berettes det, at kong Ring, der var blevet hårdt såret i slaget, lod sig lægge i løftingen på sit skib, som derpå blev tændt i brand og skudt ud på søen. På stranden blev der opkastet en høj, som fik navn af Ringshøj. Et lignende sagn møder vi i Beowulfs beretning om kong Skjolds død. I Ynglingesaga fortæller Snorre, at Odin »foreskrev, at man skulle brænde alle døde og bære deres ejendele på bålet med dem. Han sagde, at hver og en skulle komme til Valhal med lige så mange skatte, som han havde haft med på bålet, og det skulle han også nyde, som han selv gravede ned i jorden. Asken skulle man kaste i søen eller grave ned i jorden, og efter fremstående mænd skulle man gøre en høj til minde –.« Der er grund til at tro, at disse sagn rummer erindringen om en virkelig gravskik, en skik, som kræver, at man overgiver den afdødes lig til vandene, mens gravhøjen får karakter af en mindehøj eller helt udelades. En skik som den nævnte vil næppe nogensinde kunne bekræftes af håndgribelige arkæologiske beviser, men man bør have muligheden af dens eksistens for øje. Ja, mere end det, man bør gøre sig klart, at den mulighed foreligger, at skikken har været dominerende gravskik måske igennem århundreder. Det er fristende i de ovenfor citerede kildesteder at se nøglen til forståelsen af den fattigdom på gravfund, som gør sig gældende over store dele af Skandinavien gennem lange tidsrum af jernalderen – i Danmark således gennem hele germansk jernalders fire århundreder lange periode. Man kan tænke sig, at selve gravceremonien ikke har været meget forskellig fra tidligere tiders. Dens efterladenskaber opbevares blot ikke mere i det, vi sædvanligvis forstår ved grave. De høje og grave, der alligevel stadig forekommer, må, set med disse briller, sna-

Fig. 22. Huset på Jellinghøjens top. Under stolperne ses de vandretliggende træplader. —
Efter E. Dyggve.
The house on the top of the Jelling tumulus. The horizontal planks can be seen under the posts.

rest opfattes som konservative elementers sejge vedhængen ved gammel skik. Det er værd at mærke sig, at det i brandgrave fra denne tid hyppigt forekommer, at liget kun er repræsenteret ved ganske ubetydelige benstumper – netop hvad man kunne tænke sig, at der blev tilbage efter en ikke alt for omhyggelig opsamling af de brændte ben fra ligbålet aske.

De tomme høje lader sig tvangfrit indpasse i det ovenfor opridsede billede, og – som allerede antydnet – de egentlige kenotafhøje, der virkelig er rejst over personer, hvis lig man har været afskåret fra at skaffe tilveje, bliver på denne baggrund at forstå som særtilfælde af en mere almindelig gravskik.

Så vidtgående slutninger tør man naturligvis ikke drage på et så spinkelt grundlag. Det må være os nok, at de nævnte kildesteder giver en rimelig forklaring på de mange tomme høje. Høje som Houlbjerghøjen, Himlingøjhøjen, højen fra Björkå og mange andre skal sikkert ses fra denne synsvinkel. I Houlbjerghøjen var der spor af en fuldstændig bål-færd med gravgods og dyreofre, i Himlingøjhøjen fandtes den mærkelige »narregrav«, og i Björkåhøjen lå, nedgravet i undergrunden tæt ved højens midtstolpe en trækulfyldt grube dækket med en flad sten. Disse anlæg kan naturligt forklares som minder om de ceremonier, der har ledsaget den symbolske gravlægning.

De tomme højes problem er imidlertid næppe hermed løst. Vi så før, at det var nødvendigt at udskille en del tomme høje som »falske«, idet graven i virkeligheden lå i højtoppen; tomheden var kun tilsyneladende.

Måske er denne gruppe af mindesmærker mere omfattende, end vi først troede.

Ved udgravningen af den tomme Jellinghøj i 1941 fandtes der tæt under den flade top ti svære egestolper efter en bygning, som må have stået ovenpå højen (fig. 22). Bygningen havde rektangulær form med fire stolper i hver langside. Disse stolper var stillet oven på vandretliggende egetræsplader. Der blev intet daterende fundet, og bygningen opfattedes i første omgang som et helt sekundært anlæg uden forbindelse med højen³¹). Man kunne da også fristes til i stolpernes velbevarethed at se et tegn på ringe ælde. For enhver, der ved selvsyn har haft lejlighed til at overbevise sig om, hvor fremragende gode bevaringsforholdene var i Jellinghøjen, tæller dette argument dog ikke. Forskellige ting taler iøvrigt for, at bygningen i hvert fald ikke stammer fra de seneste århundreder, nemlig for det første, at konstruktionen indeholder et gammelt træk, de jordgravede stolper, dernæst at højen siden 1500-tallet har været i videnskabens søgelys og ret ofte er beskrevet og afbildet, så at det må anses for mindre sandsynligt, at en bygning på højtoppen skulle være forblevet ubemærket.

Disse ting giver jo kun vage antydninger om bygningens alder. Der er imidlertid et forhold ved konstruktionen, som formentlig kan tjene til at løse dateringsspørgsmålet, nemlig det, at stolperne som før nævnt er stillet på vandrette træplader. Disse plader må have haft til opgave at fordele trykket og hindre, at de enkelte stolper sank for dybt i jorden. Men en sådan sikkerhedsforanstaltning kan kun have betydning, hvis man bygger på »blød bund«, f. eks. i en mose – eller i en nyopført høj. Hvis højfylden i nogle år havde fået lov at »sætte sig«, skulle det være ganske overflødigt at fundamenterer på denne måde. Selv den kraftigste stolpe vil næppe stå sikrere på en træplade end i fast jord. Den særlige fundamenteringsmåde synes altså at vise, at bygningen er samtidig – eller omtrent samtidig – med selve højen.

Hvad er det da for en bygning, som har stået på højtoppen? Man har på grund af det solide tømmer tænkt sig, at det måtte være et tårn, f. eks. en klokkestabel. Men den langstrakte form er om end ikke umulig, så dog usædvanlig for en tårnkonstruktion, og den hældning indad, som man i så fald kunne vente at finde hos stolperne, synes heller ikke at være til stede. For et hus ville såvel anlæggets form som stolpernes stilling derimod være naturlig, og stolperne er da heller ikke tykkere, end at man kan finde tilsvarende, f. eks. i norske træbygninger.

Men til hvilket formål skulle man straks efter højens fuldendelse bygge et hus på topfladen? Man kunne tænke sig et tempel for den døde; som allerede sagt har der jo formentlig på disse høje fundet en slags dødedyrkelse sted. Men man kunne også tænke sig, at bygningen simpelt hen er gravkammeret, hvori kong Gorm har hvilet.

En gravform som den her foreslåede, en tom høj med et dødehus på topfladen, adskiller sig i princippet ikke fra den netop omtalte, den tomme høj med nedgravet grav i toppen. I begge tilfælde må man antage, at det er den gravlagte selv, der, mens han endnu var i live, har bygget sin egen høj. Kun gravstedets indretning er forskellig. Og dog, forskellen er måske ikke så stor. Jellingbygningen er i konstruktion ikke ulig de underjordiske gravkamre fra vikingetid, der også ofte er bygget som huse, ikke som kister. Kammeret i vikingetidshøjen ved Mammen var f. eks. bygget over seks nedrammede stolper. Men det gør jo rigtignok en forskel, at mens Mammenhuset lå dybt begravet i jorden, har Jellinghuset ligget frit fremme i den klare dag.

Det kan næppe undgås, at tanken om en gravform som den foreslåede må virke overordentlig fremmed. Måske vil man indvende, at en sådan fritliggende grav aldrig tidligere er påvist. Og at her skulle være tale om et helt enestående anlæg forekommer på den anden side heller ikke sandsynligt. Tværtimod skulle man vente, at sådanne gravhuse, om de fandtes, ikke alene forekom på tomme høje, men at de også var anvendt på flad mark og på toppen af ældre gravhøje. Hvorfor finder vi dem da ikke?

Her må man imidlertid huske på, at sådanne grave vil være overordentlig vanskelige at påvise, selv når man er opmærksom på deres mulige eksistens, hvad man altså hidtil ikke har været. Den del af anlægget, der ligger over jorden, vil tid efter anden helt forsvinde og lægge gravgodset blot for gravrøvere eller tilfældige vejfarende. Og hvis ikke bevaringsforholdene er ekstraordinært gode, som tilfældet var i Jelling, vil også, i hvert fald i høje, den underjordiske del af anlægget formulde og udslettes, så at kun en meget fintmærkende udgravningsteknik vil kunne påvise den.

Trods alle disse vanskeligheder, der på forhånd giver ringe håb om et godt resultat, så kan en nærmere efterforskning i arkiver og litteratur dog måske alligevel vise sig ulejligheden værd. Måske kan en sådan undersøgelse trods alt bringe et og andet for dagen om det indtil videre teoretiske anlæg, den over jorden byggede grav.

Den fundgruppe, vi først vil rette opmærksomheden imod, er en vis type af norske og svenske bådgrave. I bogen om Osebergfundet³²⁾ beskriver Håkon Shetelig disse grave således: »I enkelte tilfælde er truffet det gådefulde forhold, at der findes ubrændte bådsøm i så stort tal, at de sikkert må have tilhørt et fartøj, men spredt over et stort område af gravhøjen og uden nogensomhelst regelmæssig orden. Hvor et helt fartøj har været indsat i højen, må sømmene komme til at ligge i ordentlige rader, sådan som det også mange gange er påvist ved fagmæssige udgravninger; i de få tilfælde, som her omtales, ligger sømmene tværtimod

fuldstændig planløst, både i stilling og højdeforhold. Sådanne fund har vi i Norge fra Bergens Museums udgravninger på Sande i Gloppen og Myklebostad i Nordfjord. Fra Sverige kendes en lignende grav fra professor Almgrens undersøgelse ved Ulltuna i Uppland. Der er hidtil ikke fundet nogen tilfredsstillende forklaring på disse fund«.

Af de af Shetelig nævnte fund er kun fundet fra Ulltuna så indgående publiceret³⁹), at man har mulighed for at danne sig en selvstændig mening om fundets art.

Ved Ulltuna var tidligere fundet en bådgrav fra vendeltid, og for om muligt at finde flere lignende grave foretog Oscar Almgren år 1900 en undersøgelse af en lille gravhøj på 8–10 m i diam. og ca. 0,75 m's højde. Der fandtes virkelig en bådgrav, men af en højst usædvanlig art. Højens indretning var iøvrigt således:

Inderst fandtes en stenomsat urnegrav med brændte ben af menneske og hund samt dele af en benkam. Urnegraven dækkedes af en lille sandhøj, og derover fulgte et sortgråt, fedtet lag (lag III, fig. 23, nederst). Ovenpå dette igen lå et indtil 35 cm tykt lag af muldblandet grus og ren muld (IV), der nåede op til overfladen.

Nederst i gruslaget lå over hele højen og følgende dens rounding et lag af bådtagler, spredt og uden orden. »I al dette urede«, skriver Almgren, »er det så meget mere forbavsende på et sted at finde et par parallelle nitterader i netop sådant leje, som de skulle indtage i en båd«. Disse rækker strakte sig midt ind over højen (fig. 23, felterne G5, D6 og F6). Naglerne lå her med ensartede mellemrum og med hovederne til samme side. I naglelaget fandtes 14 hele pilespidser og en del brudstykker, nogle remspænder og beslag af forskellig art, sager, der daterer fundet til Vendeltid. Sammesteds fandtes ubetydelige benstumper og tænder af hest, ko og får – alt ubrændt. Isoleret beliggende i det sortgrå lag fremkom en lille stump guldblik, et brudstykke af en af de såkaldte guldgubber; men det kan ikke med sikkerhed afgøres, om stykket stammer fra nittelaget, skønt det vel er det sandsynligste. I udkanten af højen fandtes to sekundære grave (vikingetid), og allerøverst i højen, tæt under græstørven lå nogle få skår, brændte benstumper og sten, sikkert også at forstå som en sekundær grav.

Ingen af naglerne havde glødepatina. På den anden side fandtes der intetsteds aftryk af træ i naglernes rust. Almgren afholder sig iøvrigt fra ethvert forsøg på at forklare det mærkelige bådfund.

At båden skulle være brændt, kan på forhånd udelukkes, det viser de uglødede jernsager, og de ubrændte dyrebene peger i samme retning. Der kan heller ikke være tale om, at båden kan være brækket i stykker før anbringelsen. I så fald måtte adskillige af naglerne have ligget i rækker – omend vel ikke i parallelle rækker. Planløsheden er for omfattende til, at denne forklaring kan være den rette.

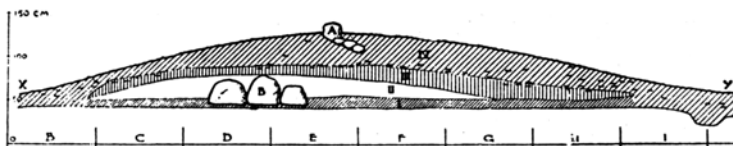
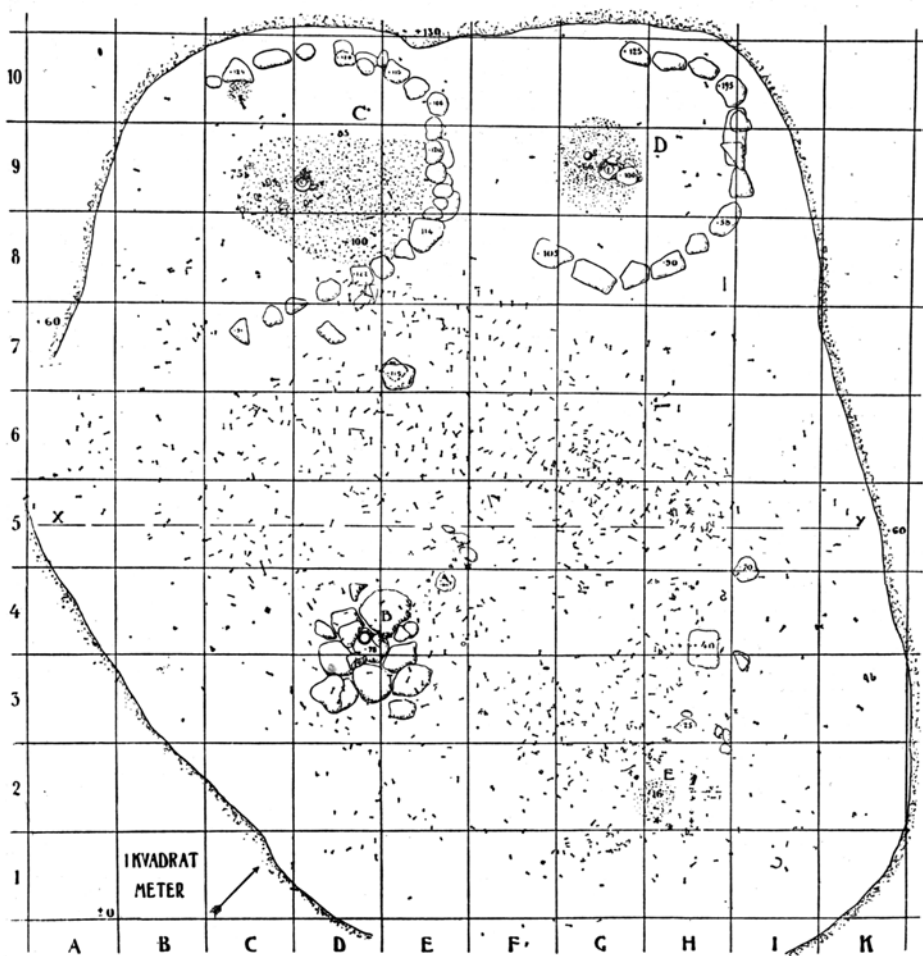

Fig. 23. Plan og snit af Ulltunabådgraven. — Efter O. Almgren.
Plan and section of the Ulltuna boat grave.

Forklaringen er uden tvivl en anden, nemlig den, at fartøjet har været rejst synligt for alle oven på højen. Naglernes mængde viser, at der snarere har været tale om et skib end om en båd, og et sådant fartøj kan ikke, hvordan man end tænker sig det anbragt, skjules under et jordlag på ikke over 35 cm's tykkelse. Det må her indskydes, at det intetsteds i Almgrens beskrivelse nævnes, at højen skulle være formindsket ved senere gravninger; den fig. 23 gengivne ubrudte profil synes også klart at vise, at det ikke er tilfældet. Hvor de to naglerækker ligger, må nødvendigvis en del af båden have hvilet i jorden, og da rækkerne strækker sig tværs over højtoppen og ligger midt i nagledyngen, kan der næppe være tale om andet, end at det er bådens køl, der har stået her. Havde skibet ligget med bunden opad, vilde de ordnede naglerækker have ligget nede på højsiderne og i dyngens udkant, idet det da vilde være rælingens nagler, der lå i oprindeligt leje.

Men har vi således bestemt kølens plads, da er samtidig selve skibets stilling i forhold til højen givet. Det må have stået frit oven på højen, og da det af ælde er faldet sammen, er naglerne blevet spredt over højsiderne. Hermed stemmer det godt, at der ikke fandtes træaftryk i rusten, thi skibets tilintetgørelse må være foregået relativt hurtigt. Det oven over naglelaget liggende muldrag er ikke tykkere, end at det meget let kan tænkes opstået under og efter skibets hensmuldring.

Alt tyder, forekommer det mig, på, at vi her står over for en bådgrav af vendeltype. Men i stedet for som sædvanlig at grave skibet ned på flad mark eller under en lav høj, har man stillet det frit oven på højen med sit indhold af lig, dyrekroppe og gravgods. At der ikke fandtes rester af menneskeben modsiger ikke i mindste måde denne teori, thi selv i de langt bedre beskyttede underjordiske vendelgrave hænder det ofte, at skelettet er borte, enten det nu skyldes formuldning eller plyndring. De bevarede dyrerester var jo også få og stærkt opløste og bestod fortrinsvis af tænder, som er den mest bestandige del af skelettet.

Der kan nævnes endnu et gravfund, hvor et skib må antages at have ligget frit oven på jorden. Der tænkes her på et af arkæologiens klassiske fund, nemlig den såkaldte bådkammergrav ved Hedeby³⁴). Her var under flad mark anlagt et underjordisk gravkammer, hvori to eller tre døde har været gravlagt. Heri er intet mærkeligt. Denne gravform forekommer oftere på denne egn. Det usædvanlige var, at der oven på kammeret var henstillet en båd eller et skib. Naglerne fra skibets midtparti fandtes ved udgravningen liggende i lange, lige rækker. Disse rækkers stilling, ligesom stillingen af de enkelte nagler, viser – som udgraveren klart påpeger – med fuld sikkerhed, at båden har stået på ret køl. Det er altså en misforståelse, når man af og til i den videnskabelige litteratur ser den påstand fremsat, at skibet skulle have ligget med kølen opad.

Skibet har været understøttet med sten, og under dets ene ende var

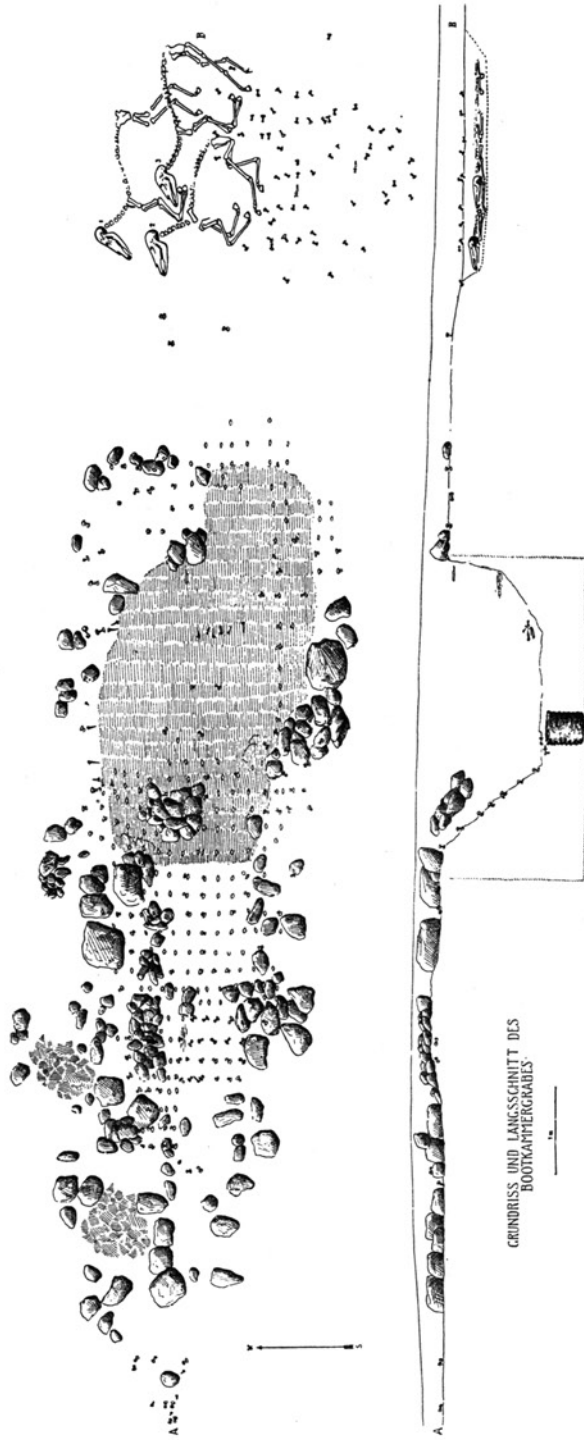

Fig. 24. Plan og snit af båd-kammer-graven ved Hedeby. — Efter Fr. Knorr.
Plan and section of the boat-chamber grave at Hedeby.

henlagt ligene af tre heste. Skibsnaglerne lå kun 35–40 cm under nuværende overflade, og der var intetsomhelst, der tydede på, at der skulle have været en høj på stedet (se fig. 24). Ikke desmindre antages det sædvanligvis, at der har været en sådan høj. Men et skib, der, som skibet her, er mindst 16 m langt, kræver en meget stor høj for at være dækket, og en sådan høj forsvinder næppe sporløst. Det må anses for absolut sandsynligt, at skibet har ligget frit fremme i dagen.

Bådkammergrave kendes også fra Norge³⁵). De norske fund er dog ikke tilstrækkeligt fyldigt publiceret til, at man kan drage slutninger om skibenes anbringelsesmåde.

Skibet fra Hedeby er næppe nogen selvstændig grav. Alt tyder på, at det hører sammen med den underliggende grav, og at det ligesom hesteofferet nærmest må opfattes som en gravgave, der har været for stor til at komme med i selve kammeret. Man kan nu spørge: Kan det samme ikke være tilfældet ved Ulltunagraven? Skal skibet her ikke også opfattes som en gravgave, hørende til den nedenunder liggende urnegrav? Mod denne antagelse taler imidlertid flere ting. For det første ville en sådan grav repræsentere en for perioden ukendt, eller i hvert fald sjælden, blanding af brandgrav og ubrændt gravlægning. For det andet synes de to anlæg hver for sig at udgøre en fuldstændig grav med gravrum, gravgods og ofrede dyr. Kun liget – som ganske vist er den vigtigste bestanddel i graven – mangler i den ene grav, men dette forhold kan som ovenfor vist ikke tillægges nogen vægt. For det tredje: Hvorfor skulle man anbringe gravgaverne uden for graven, når denne er en brandgrav? Pladsforholdene kan ikke her som ved jordfæstegraven i Hedeby have spillet nogen rolle, thi en brandgrav er rummelig og kan på ringe plads optage selv det største skib og flokke af dyr. Endelig tyder højens opbygning af skiftende jordlag og den omstændighed, at den »øvre« høj (fig. 23, lag III og IV) ikke har centrum fælles med den »nedre«, afgjort på, at højen er blevet til af flere gange. Alt i alt er der således grund til at tro, at skibet sammen med den øvre høj er et selvstændigt gravanlæg, anlagt sekundært over en ældre gravhøj, en udnyttelse af ældre høje som vi kender fra mangfoldige andre gravhøje fra alle afsnit af oldtiden. Den øvre høj er altså i virkeligheden at opfatte som en »tom høj« efter den definition, som i indledningen bragtes af dette begreb.

Hvordan det nu end forholder sig hermed, så må alene det, at man har anbragt skibe, dyrekroppe og gravgods frit oven på jorden, siges at bryde så afgørende med vore tilvante forestillinger om graven som et underjordisk anlæg, at det afgjort fører en gravform som den for Jelling foreslåede inden for det muliges rammer.

Et enkelt håndgribeligt fund viser os, at over jorden liggende gravhuse faktisk har eksisteret. I landsbyen Farre i Vejle amt udgravede K. Thorvildsen for få år siden tomten af et hus ikke ulig Jellinghuset. Dette

hus, der findes indgående omtalt andetsteds i nærværende skrift, var kvadratisk og bygget på otte kraftige stolper (se planen side 83). Midt i huset stod, nedgravet i undergrunden, en urnegrav fra yngre romertid. Graven dækkedes af et brandlag, hvori fandtes lerkarskår, skår af glaskar, bronzestykker, talrige glasperler m. m. Selve huset var ubrændt. Anlægget må ifølge Thorvildsen forklares således: Efter ligbrændingen har man samlet knoglerne i urnen og nedgravet denne på stedet, hvor den nu fandtes. Dette sted er ikke identisk med stedet, hvor ligbålet har brændt. De øvrige rester fra bålet er derefter blevet spredt ud over graven. Hvis dødehuset ikke allerede på dette tidspunkt stod på pladsen, blev det nu bygget. Hertil kan føjes, at brandlagets ligesom lidt firkan-

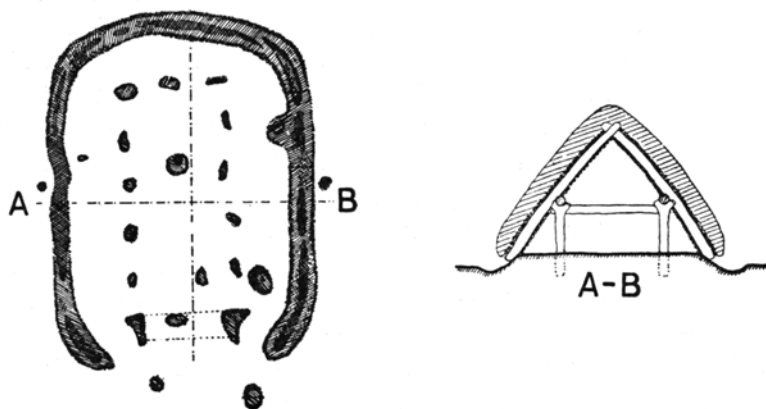

Fig. 25. Dødehus fra Nienborg. Plan og rekonstruktion. — Efter K. Hucke.
Mortuary house from Nienborg. Plan and reconstruction.

tede form, der synes bestemt af husformen, taler for, at huset har haft vægge, ikke blot har været et stolpebåret tag. At laget nu på steder strakte sig lidt uden for husområdet, kan skyldes senere spredning.

Der kan nævnes endnu et par danske fund, som muligvis må tolkes som dødehuse. I Troelstrup, Viborg amt, fandtes på en romersk jernalders gravplads og ganske tæt op ad en stenalderhøj en lille, nærmest kvadratisk hustomt med stensatte vægge. Der var intet egentligt gulvlag i huset, kun nogle få, spredte skår af romertids karakter og en lille plet med trækul og brændte ben.

Ved udgravningen af den tomme Slotsbjergbyhøj fandtes under højen og tæt op ad den bronzealderhøj, over hvilken den tomme høj var bygget, en hustomt af almindelig, langstrakt form med indvendige stolpehuller og vægge markeret af stenrækker. Huset havde intet lergulv og viste intet tegn på egentlig beboelse. Midt i huset lå en flad, stenfyldt grube. Mellem stenene i gruben fandtes spredte skår af kar fra yngre jernalder, og i og omkring stensætningen lå trækul og brændte ben i ret

stor mængde. Der var intet, der tydede på, at selve huset var brændt. Nær huset fandtes i mulden under højen en jernalders urnegrav. Også dette hus kan måske være et dødehus, en parallel til huset i Farre. Dette er dog kun en formodning. En nærmere bedømmelse af fundet må vente, til det meget store materiale fra udgravningen er gennemarbejdet.

Heller ikke uden for Danmarks grænser er huse af denne art helt ukendte. På en stor gravplads fra La Tène-tid ved Nienborg i Westfalen³⁰) er således fundet flere dødehuse, der må antages at have ligget frit uden dækkende jordhøj. Husene, der var anlagt over nedgravede brandgrave, synes at have været af en noget enklere konstruktion end Farrehuset, idet de formentlig har været bygget som spændhuse, altså har bestået af et tag, rejst direkte på jorden over graven (fig. 25). Husenes længde var 6–7 m, bredden ca. 5 m. Et lignende dødehus er fundet ved Eppinga-wehr i Østfrisland.

Disse dødehuse adskiller sig imidlertid fra Jellinghuset derved, at graven ligger i eller under husgulvet, mens den i Jelling må antages at have ligget oppe i selve rummet. Endnu mangler vi sikre fund til belysning af denne sidste gravtype, men som før sagt må man huske, at grave af denne art ikke uden videre lader sig påvise, fordi gravindholdet som regel vil være fjernet. Faktisk er der enkelte steder i forbindelse med jernaldergravpladser fundet hustomter, som kan tænkes at være sådanne gravhuse.

I sagn og saga finder man ofte bevaret erindringen om vikingetidens sædvanlige gravformer, begravelse i jorddækket skib eller kammer. Det spørgsmål er da nærliggende: skulle der mon ikke også et eller andet sted leve mindet om en anden gravform, den over jorden liggende grav?

Snorre beretter i Ynglingesaga om kongerne Herlaug og Hrollaug, at de i tre somre havde bygget på en stor høj, som blev »muret op af sten og bygget med kalk og træværk«. Da det rygtedes, at Harald Hårfager nærmede sig med en hær, lod Herlaug mad og drikke bringe ind i højen, hvorefter han med 11 mand gik derind og lod den lukke. Snorre fortæller ligeledes, at da Frø mærkede døden nærme sig, lod han bygge en høj, som blev indrettet med dør og tre glugger. I tre år efter at Frø var død og indsat i højen blev al indkrævet skat hældt ind gennem gluggerne, guld gennem den ene, sølv gennem den anden og kobber gennem den tredje.

Disse stærkt sagnprægede beretninger kan være misforståede erindringer om gravanlæg som det her foreslåede. I hvert fald passer beskrivelserne kun dårligt på nogen anden kendt gravkonstruktion. Noget brugeligt bevis for gravformens eksistens afgiver disse fortællinger dog naturligvis langtfra.

I flere – ganske vist betydeligt yngre – kilder omtales imidlertid gravhuse, der kommer meget nær den gravform, vi her særligt interesserer

os for, nemlig fritliggende huse, hvor liget er anbragt i selve kammeret. Formentlig var det et sådant hus, som kvinden Grund-Helga ifølge en islandsk tradition lod bygge og indrette, og hvor hun befalede, at hendes lig skulle indsættes, siddende på en stol³⁷). Flere norske kilder nævner rydningsmanden Tollev Salemann på Sønstebø i Telemarken, hvis kiste efter hans død blev ophængt i jernkæder i et særligt bygget gravhus. Huset vedligeholdtes mange år frem i tiden, og der holdtes fester til Tollevs ære, indtil skikken brat afbrødes året 1692, da en præst lod huset brænde. Gravskikken optræder her i kristelig iklædning. Tollev opfattes som bygdehelgen, og ved festerne synges der salmer til hans ære. Men ligesom selve gravformen kun dårligt harmonerer med kristendommens gravskik, således må dyrkelsen af den afdøde sikkert opfattes som et kristeligt camoufleret levn fra hedensk forfædre dyrkelse – en tillempning til gammel sædvane, som romerkirken iøvrigt kraftigt fordømte³⁸).

Hedenske grave i kristelig forklædning er vel også visse gravhuse, som vides at have ligget på kirkegårde i Sverige og de baltiske lande³⁹). Husene var små træhuse, som havde deres plads ovenpå graven – altså i princippet samme gravform som graven i Farre.

På Norrala kirkegård i Helsingland, hvor nu et muret St. Stephans kapel har sin plads, lå tidligere et sådant gravhus⁴⁰). Huset, der, som man ved fra skriftlige kilder, med mellemrum blev fornyet, skal i sin ældste form have været ca. to meter langt, een meter bredt og knapt een meter højt til tagskægget (se fig. 26). Lignende gravhuse er anvendt helt til vor tid hos lapperne.

Sluttelig kan der være grund til at henlede opmærksomheden på en særlig form for husgrave, nemlig sådanne, som er anlagt under gulvet eller væggen på det almindelige beboelseshus. Et enkelt fund af denne art er gjort i Danmark, nemlig i Sønderholm i Ålborg amt, hvor en nedsat grav fra romersk jernalder var anlagt i den brede stensyld under sydvæggen i et samtidigt beboelseshus (fig. 27). Fra Norge kendes et par lignende fund⁴¹); her var det dog brandgrave, der var nedsat under husvæggen.

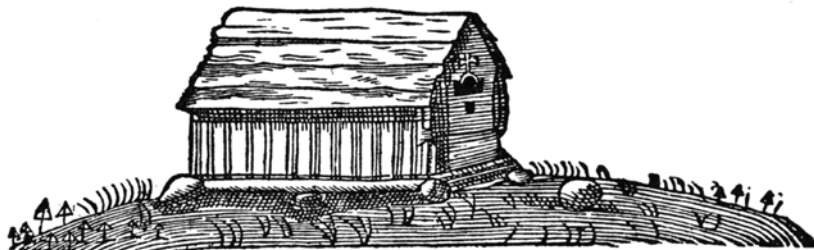

Fig. 26. Gravhuset på Norrala kirkegård. Tegning fra 1689.
Grave-house in Norrala churchyard. Drawing from 1689.

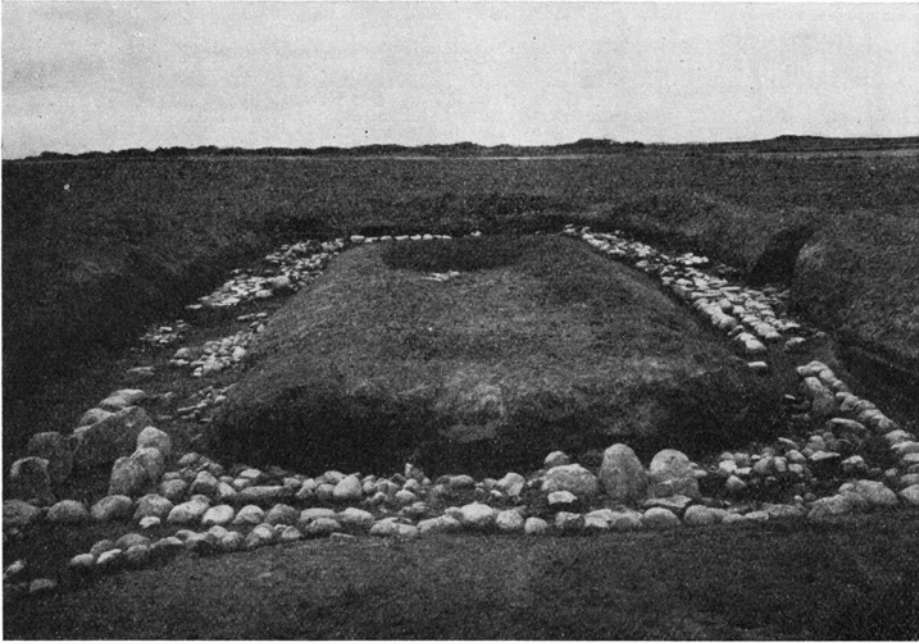

Fig. 27. Hustomt fra Sønderholm, Ålborg amt. Under væggen i husets sydøsthjørne (t. v. i billedet) ligger en stensat grav, hvori fandtes tre lerkar. Romersk jernalder.
House site from Sønderholm, Aalborg county. Beneath the wall lies a grave from the Roman Iron Age.

Denne særlige gravform findes omtalt flere gange i sagnkilderne. I Laxdølasaga fortællendes således, at bonden Hrapp forlangte at blive begravet stående under ildhusdøren. En anden saga⁴²⁾ nævner en kvinde, der blev begravet under gulvet i en af gårdens stuer. En senere kilde⁴³⁾ beretter, at der på en nærmere angivet norsk gård fandtes en »hedningestue«, hvor en af gårdens tidligere ejere var begravet under højsædet. Der kendes adskillige sagn om spøgeri i forbindelse med grave af denne art⁴⁴⁾.

Denne gravform, hvis eksistens der altså ikke er nogen grund til at betvivle, tør næppe uden videre sammenstilles med den egentlige husgrav, hvor huset må antages at være bygget med gravlægning for øje. Der er en væsentlig forskel mellem huset, hvor folk lever deres daglige liv, og huset, som alene er viet den døde. Snarest skulle man tro, at graven under beboelseshuset er opstået som følge af samhørigheden mellem den døde og de efterlevende eller mellem den døde og hans hjem. Ønsket om – selv efter døden – at være så nær som muligt det sted, hvor man har levet sit liv, er jo ligesom de efterlevendes ønske om at beholde den døde hos sig almenmenneskelige træk, som vi træffer i sagaerne, og som vi møder den dag i dag. Lignende forestillinger kan ikke være knyttet til den dødes ensomme gravhus. At beboelseshuset

skulle være blevet forladt af de levende, samtidig med, at den døde tog det i besiddelse, derimod taler sagaernes vidnesbyrd.

Det fritliggende gravanlæg kendes vistnok ikke fra sten- og bronzealder. De såkaldte »dødehuse«, der optræder – omend i ringe tal – i disse tidsrum, er alle underjordiske anlæg under høje⁴⁵). Det er gravkamre af samme art som vikingetidens underjordiske gravkamre, omend måske af en afvigende konstruktion. I nogle tilfælde er truffet huse, som med indhold af lig og gravgods er brændt, før højen byggedes. Her er altså tale om en særlig konstruktion af ligbålet.

Ovenstående gennemgang skulle tjene til at vise, at de over jorden byggede gravanlæg er realiteter, man må regne med, er end minderne om dem sparsomme. Vil vi forsøge at sammenfatte vor viden om disse anlæg, kan følgende siges:

Fritstående dødehus med nedgravet grav kendes fra enkelte sikre og flere mindre sikre jernalderfund. Gravformen kendes endvidere fra kristne kirkegårde og findes hos nutidens naturfolk.

En lignende, men muligt i sit ideindhold afvigende gravform, graven nedgravet under beboelseshus, kendes fra flere sikre fund og omtales i saga og folkelig overlevering.

Fritstående gravhus som gemme for selve liget – den gravform, der har interesse i forbindelse med de tomme høje – er vanskeligt påviselig og kendes *ikke* fra sikre fund, men spores i skrevne kilder og folkelig overlevering.

Af fritstående gravskibe kendes der, foruden flere mere tvivlsomme, to, der må anses for sikre. Det ene af disse skibe ligger over en nedgravet grav, det andet, der er anbragt på høj, har rimeligvis rummet selve graven.

Med denne viden om jernalderens gravhus og gravskib som baggrund vil vi nu vende tilbage til vort udgangspunkt: den tomme høj. Vi vil forsøge at vurdere sandsynligheden af den fremsatte teori, at grunden til højenes tomhed i nogle tilfælde er den, at liget har været anbragt i en bygning på højtøppen.

Det må straks fastslås, at noget afgørende bevis for teoriens rigtighed giver de ovenfor fremdragne fund og kildesteder ikke. Et sandsynlighedsbevis kan derimod opstilles.

Vi har set, at gravhus og gravskib anbragt over jorden faktisk har eksisteret, og vi har grund til at tro, at begge har kunnet rumme selve liget. Vi ved, at skibet har kunnet anbringes på høj. Skulle ikke også huset kunne indtage denne plads?

Skib og kammer forekommer jo sideordnet i højene. Det samme kan have været tilfældet på højene. Der er blot den forskel, at mens et skib

altid røber sin tilstedeværelse ved sine mængder af nagler, kan et kammer anbragt i fri luft meget let forsvinde sporløst.

I den sydlige Jellinghøj har vi en høj, der ifølge traditionen skal rumme en kongelig grav. Denne tradition er af Sakse og Svend Aggesen optegnet kun ca. 250 år efter højens opførelse. Højen var tom, men bar på sin top resterne af en bygning, der må antages at være samtidig med højen. Det er da nærliggende at tænke sig, at vi her står over for resterne af en husgrav.

Går man ud fra teoriens rigtighed, da forstår man ikke blot, hvorfor højene nu synes tomme, men også, hvorfor så mange af de allerstørste høje hører til de tomme højes gruppe. Højrejserne – konger og stormænd – har jo, må vi antage, bygget disse høje til sig selv, og ganske naturligt har de gjort mere ud af arbejdet, end sparsommelige slægtninge ville have gjort. Det er klart, at højen man rejser til egen ihukommelse bliver større end den, man bygger til andres. Går vi verdens prægtigste monumenter – inklusive gravmonumenter – efter i sømmene, da vil vi se, at en væsentlig del af dem forherliger monumentrejseren selv. Vi har her at gøre med et almenmenneskeligt karaktertræk, hvis indflydelse på monumenternes størrelse og pragt er uomtvistelig.

Men den, som selv byggede sin høj, han afskar sig samtidig fra nogensinde at komme til at hvile under den. Det var prisen for en prægtig høj. Graven måtte nødvendigvis komme til at ligge i toppen eller på toppen. Højen blev tom.

Det, at der har stået et gravhus på toppen af en høj, behøver på ingen måde at udelukke, at topfladen stadig kan have tjent det, der formodentlig var dens oprindelige formål, nemlig at være scene for kultiske ceremonier. Tværtimod har disse ceremonier jo nu fået et naturligt midtpunkt i huset med den døde. Heller ikke behøver husets anbringelse at udelukke, at en bautasten har fundet plads på topfladen, hvis denne ellers har haft det fornødne omfang.

For Jellings vedkommende bringer formodningen om et gravhus på sydhøjen orden og rimelighed i hele anlægget. Som krønike og mundtlig overlevering siger, er der begravet een person i hver høj. Ved udgravningen blev det fastslået, at sydhøjen er den yngste af de to høje, thi mens nordhøjen indtager en fornem plads i den store V-formede stensætning, så er sydhøjen bygget ovenpå stensætningens spids, som den ligesom sløjfer. Fra den lille runesten ved vi, at Thyre døde først. Hun er altså begravet i den ældste af højene, nordhøjen. Efter at have fuldført hustruens høj har Gorm da bygget sydhøjen til sig selv. Dette stemmer med traditionens placering af personerne.

Om denne harmoniske løsning af problemerne er rigtig, får indtil videre stå hen. Foreløbig må den indgå på linje med talrige andre Jellingteorier. Af disse skal jeg indskrænke mig til at nævne en enkelt, nemlig

den af Ejnar Dyggve⁴⁶) fremsatte, at Gorm og Thyre begge skulle være begravet i nordhøjens kammer, og at denne grav ikke, som man ellers har ment, skulle være plyndret, men at det er kong Harald, der har ladet sine forældres lig udtage og overføre til et mere kristeligt hvilested. Som bevis herfor anføres det, at der ikke ved udgravningen i 1820 fandtes menneskeknogler i kammeret, og det er, mener Dyggve, »ganske udelukket, at gravplyndrere skulde give sig tid til eller have interesse for at fjerne alle legemlige rester efter de gravsatte personer«. Som A. W. Brøgger klart har vist⁴⁷), er det imidlertid netop et særkende for højbydere, at de ikke alene bortfjerner gods og guld fra højene, men også de døde selv – vel sagtens for at modvirke gengangeri. Som bevis herfor anfører Brøgger en række eksempler på plyndrede norske høje, bl. a. Oseberghøjen og Gokstadhøjen, hvor kun meget sparsomme rester af skeletterne var levnet. I Oseberghøjen var ransmændenes vej ud af højen ligefrem markeret af tabte menneskeknogler. At danske gravrøvere ikke har været bedre end deres norske fagfæller, derom vidner Ladby-skibsgraven, der som bekendt også var plyndret, og hvor overhovedet intet spor af skelettet fandtes, til trods for at knogler i denne høj, som de talrige dyrebene viste, meget vel skulle kunne bevares⁴⁸). Set på baggrund af disse fund må det siges, at Jellinggravkammeret fremviser alle tegn på en »normal« plyndring.

Teorien om højenes dødehuse lader sig på nærværende tidspunkt ikke bevise, næppe heller afgørende modbevise. Skal bevis eller modbevis føres, da må det ske med spaden i hånd. En undersøgelse af en af vore store fladtoppedede kirkegårdshøje kunne måske bringe sagens opklaring, og det skulle være denne artikels opgave at medvirke til, at man ved enhver fremtidig udgravning af denne art må have blikket opladt for topfladens muligheder. Det vilde være en betydelig landvinding, om det afgørende kunne lykkes at løse de tomme højes problem, der står som en af de store gåder i vor arkæologi og vor ældste historie.

S U M M A R Y

Empty Tumuli.

Empty tumuli – by which is meant tumuli in which no human remains have ever been interred – are an often-occurring phenomenon of the Scandinavian Iron Age, a remarkable feature being that it is often the very large barrows which are empty. The largest tumulus in Norway (and in Scandinavia), Raknahaugen, and the largest tumulus in Denmark, the Jellinghøj, are included under this grouping. Other well-known empty tumuli are Slotsbjergbyhøj and Himlingørehøj, Farmannshaugen and Sølyshaugen, all of which, together with a number of similar mounds, it has been possible to date to the Iron Age. To

this category must also be added a large number of undated tumuli, while empty barrows raised over earlier burial mounds, or empty barrows in the upper part of which secondary burials have later taken place, are likewise included.

An investigation of the structure of the Iron Age tumuli with particular attention to explaining the riddle of the empty barrows shows three characteristics as occurring repeatedly; a flat top, a post erected within and in the centre of the tumulus, and a large stone placed on its top. These characteristics appear to occur most commonly in the period from about 300 AD to about 1000 AD, though it is possible that they have their roots in Bronze Age traditions. Of them the flat top is of most common occurrence in Iron Age tumuli (figs. 3, 5, 6 & 8) though it is not found in every case. Well-known examples of this type are the large Swedish »royal barrows« from the Period of Migration (figs. 8 & 9). A remarkable feature is that in Denmark flat-topped tumuli occur very frequently in churchyards, the probable explanation being a desire to render the heathen institution harmless by incorporating it in the Christian consecrated area (figs. 10, 11 & 12). The central post is known from the Jelling tumulus and from that at Slotsbjergby, from Farmannshaugen and from a number of other tumuli, both empty and containing interments (figs. 3, 13, 14, 15, 16, 17 & 18). The Arabian geographer Ibn Fadlān travelled in 921 AD to the region around the Volga and there had the opportunity to view the cremation of a Scandinavian chieftain. He describes how, after the cremation, the chieftain's followers built a tumulus "and raised in its centre a large wooden post on which they wrote the name of the dead man and of the king of the Russians". Centre posts are also recorded from west German tumuli; these posts are, however, generally from an earlier period than the Scandinavian, occur mainly in smaller barrows and appear to have projected above the summit of the mound (fig. 19). The stone on the top is known from Iron Age tumuli over the whole of Scandinavia (figs. 4, 8, 9, 15, 16, 20 & 21). The significance of these constructional features can be summarised as follows: the top of the tumulus was probably flattened to allow the tumulus to be used for certain ceremonies, partly of a political nature (proclamation of laws, judicial proceedings, etc.), as the sagas frequently describe, and partly of a religious nature (memorial services and offerings to the dead) as objects found and folk-traditions appear to suggest. The stone on the top of the tumulus was probably to bind the soul of the person buried there to the barrow. It formed the central point of the ceremonies which took place there and in its later form was presumably first and foremost a memorial stone for the dead. There exists the possibility that the latest of these stones, the actual »bautasten«, were in fact rune stones, the runes, however, being painted instead of carved. The central post appears, at least originally, to have had the same functions as the "bautasten"; though in the case of Scandinavian tumuli it has undoubtedly also served the practical purpose of providing a datum point for measurements for the construction of the tumulus.

When we come to consider the empty tumuli one question in particular demands an answer: why are the tumuli empty? Now in the cases where an interment has taken place centrally in the upper part of the otherwise empty mound there is reason to believe that this is the principal burial of the tumulus, the explanation probably being that the person buried there built his own barrow during his lifetime. In the case of the tumuli which are completely empty the explanation most frequently put forward is that they are cenotaphs

raised in memory of persons who had died far away. An alternative possibility is suggested by the descriptions in legends of dead heroes being placed on board a ship which was then launched out upon the waters, pilotless and in some cases in flames. Mention is also made of the custom of strewing the ashes of the dead upon the water. Memorial mounds may well have been raised in connection with such disposal of the dead, thus giving rise to empty tumuli. Moreover the possibility cannot be discounted of such archaeologically untraceable customs being in general use, thereby providing an explanation of the paucity of graves which can be noted over a large part of Scandinavia during long stretches of the Iron Age.

Finally a further possibility presents itself which would provide an explanation of the emptiness of the Jellinghøj and of other large tumuli. This is that the body was placed in a surface mortuary house built on the flat top of the tumulus. Excavations on the top of the Jellinghøj revealed the remains of a building (fig. 22), under the uprights of which flat boards were laid, suggesting that the building was erected while the tumulus was newly built and still soft, in other words contemporaneously with the tumulus. This building may have held the body of King Gorm who according to tradition and to the rune stone standing near the tumulus was buried here. This theory can be supported in various ways. A number of cases of "surface graves" can be adduced; for example, in the case of a little Swedish tumulus at Ulltuna ship's nails, grave furnishings and unburnt animal bones were found spread over the whole mound immediately under the ground surface (fig. 23). Only over the actual summit of the mound lay two rows of nails in order. Undoubtedly the ship was set up in plain view on the top of the tumulus with its contents consisting of the body, animal sacrifices and grave goods, corresponding exactly, apart from the placing of the ship, to the Swedish Vendel graves. Similarly the ship belonging to the well-known boat-chamber grave at Hedeby (fig. 24) certainly lay uncovered on the ground surface; it was, however, hardly a grave in its own right but should rather be regarded as a colossal gravegift. Surface "grave-houses" erected over an interment place are known in one confirmed and several less certain Danish examples. (The confirmed case, from the village of Farre, will be found described elsewhere in this publication.) These mortuary houses have also been found in Germany (Nienborg, Eppingawehr), while similar constructions, in this case small wooden houses placed on top of the grave (fig. 26) are known from Christian churchyards in Sweden and the Baltic lands. The type of mortuary house which is relevant to the question of the empty tumuli, that where the body is laid inside the building, is not confirmed by uncontroversial discovery, which in view of the likelihood of destruction by robbery or by the action of the weather is understandable; it is, however, described from two literary sources, one Icelandic and the other Norwegian. A further type of "house-grave" should be recorded, though perhaps ideologically unconnected with the true mortuary houses above described. This is the grave placed under the dwelling-house. A very few discoveries in Norway and Denmark illustrate this type of burial, which is also mentioned in several source-books.

The material adduced strengthens the probability that a burial practice such as that suggested has existed. The Ulltuna discovery of a grave-ship with full grave furniture (including certainly the body) placed on top of a tumulus appears to correspond exactly to the tumulus with a mortuary house on top; for it is reasonable to suppose that grave-ship and grave-house could occur

as parallel customs *on top of* the tumuli in the same way as grave-ship and grave-chamber occurred as parallel customs *within* the tumuli. This suggested burial custom also gives a reasonable explanation of why the empty tumuli are often very large – it must be because kings and chieftains built their own tumuli. In the case of the Jellinghøj this explanation harmonizes the claims of tradition, the witness of the rune stones and the evidence of excavation.

Harald Andersen.

★

NOTER

¹⁾ Acta Archaeologica XIII, s. 65. ²⁾ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1947, s. 38. ³⁾ Viking V, s. 1. ⁴⁾ Aarb. for nord. Oldk. 1921, s. 105. ⁵⁾ Bergens Museums Årb. 1927, s. 47. ⁶⁾ Schetelig: Vestlandske graver, s. 90. ⁷⁾ Wimmer: De danske Runemindesmærker I, s. 38. Aarb. for nord. Oldk. 1926, s. 245. ⁸⁾ Se f. eks. A. Zeki Validi Togan: Ibn Fadlān's Reisebericht. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXIV, 3. ⁹⁾ En omfattende oversigt over fund af denne art er givet af Josef Röder: Pfahl und Menhir. Studien zur westeuropäischen Alttertumskunde. Bd. 1 1949. ¹⁰⁾ Eksempler på stolpehøje af den vesttyske type kan findes: Germania V, s. 6, og XXV, s. 219 og 224. ¹¹⁾ Aarb. f. nord. Oldk. 1871, s. 13. ¹²⁾ Aarb. f. nord. Oldk. 1876, s. 132. ¹³⁾ Se f. eks. Th. Petersen i Årsb. fra foren. til norske fortidsm. bevaring 1903. E. S. Engelstad i Bergens Mus. Årb. 1927, 3, s. 56. H. Schetelig: Vestlandske graver, s. 40. ¹⁴⁾ Sidstnævnte skrift, s. 131–150. Th. Petersen i Det kgl. norske vidensk. selsk. skrifter 1905, nr. 8. ¹⁵⁾ Forssander: Bautastenar från bronsåldern. Medd. från Lunds univers. hist. mus. 1939–40, s. 95. Sophus Müller: Vor Oldtid, s. 414. P. V. Glob: Danske Oldtidsminder, s. 82, 83 (1948). ¹⁶⁾ J. Röder: Pfahl und Menhir, s. 12. ¹⁷⁾ Danske Studier 1909, s. 1. ¹⁸⁾ Rig 1925, s. 113. S. Lindquist: Uppsala högar, s. 10–14. ¹⁹⁾ Carl Neergaard: Tinghøje og Tingdysser. Aarb. f. nord. Oldk. 1902, s. 292. ²⁰⁾ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, s. 34. ²¹⁾ Emil Birkeli: Fedrekult i Norge, s. 95. 1938. ²²⁾ Schetelig: Folketro om gravhauger. Festskrift til H. F. Feilberg, s. 206. ²³⁾ Uppsala högar, s. 155. ²⁴⁾ Röder: Pfahl und Menhir, s. 9, 34, 78. Birkeli: Fedrekult i Norge, s. 56. ²⁵⁾ G. Schwantes: Urgeschichtstudien beiderseits der Niederelbe, s. 299. ²⁶⁾ Birkeli: Fedrekult i Norge, s. 159. ²⁷⁾ Vestlandske graver, s. 225–27. ²⁸⁾ Smst., s. 92. ²⁹⁾ Uppsala högar, s. 154. ³⁰⁾ Acta Arch. XIII, s. 94. ³¹⁾ Smst., s. 73. ³²⁾ Osebergfundet, bd. 1, s. 238. ³³⁾ K. Vitt. Hist. och Antiqv. Akad. Månadsblad 1901, nr. 349–360. ³⁴⁾ Mitteilungen des anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein 19, s. 68 (Fr. Knorr). ³⁵⁾ Schetelig: Vestlandske graver, s. 233. ³⁶⁾ Germania XXII, s. 92 (Karl Hücke: Die Totenhäuser von Nienborg). ³⁷⁾ Birkeli: Fedrekult i Norge, s. 43. ³⁸⁾ Smst., s. 198–201. ³⁹⁾ Karlis Strauberg: Lettisk folketro om de döda. Nordiska museets handlingar 32. ⁴⁰⁾ Fornvännen 1915, s. 149. ⁴¹⁾ Jan Petersen: Gamle gårdsanlegg i Rogaland, s. 41 og 45. ⁴²⁾ Flóamannasaga. ⁴³⁾ Schønings rejsebeskrivelse I, s. 210. ⁴⁴⁾ Birkeli: Fedrekult i Norge, s. 192–95. ⁴⁵⁾ Offa, bd. 1, s. 56 (K. Kersten: Das Totenhaus von Grünhof-Tesperhude). ⁴⁶⁾ Acta Arch. XIII, s. 90. Jellingsamfundets Årbog 1949. ⁴⁷⁾ Viking IX, s. 1. ⁴⁸⁾ Fra Nat.mus. Arbm. 1936, s. 10.

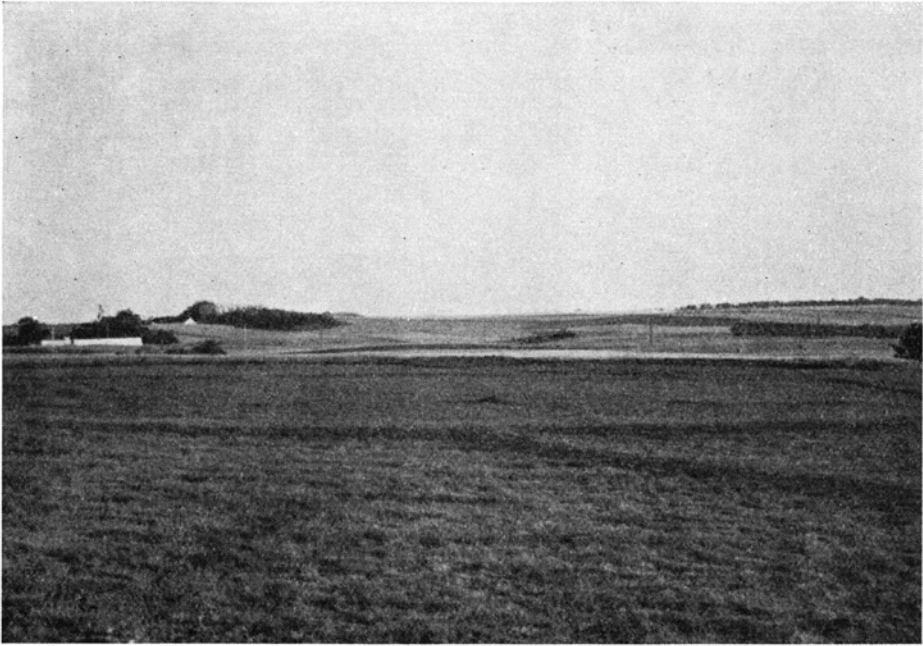

Fig. 1. Oldtidsagre på Givès Hede i Himmerland.
Prehistoric fields on Givès Heath in Himmerland.

JYLLANDS ØDE AGRE

Af P. V. GLOB

Rundt omkring på Jyllands heder findes rudede systemer af lave volde, der indrammer større eller mindre arealer. Som oftest danner de firkantede figurer, ikke meget længere end de er brede, sjældnere har de flere sider, og undertiden omslutter de lange smalle jordstykker. De kan være en meter høje, eller noget mere, men tit er de ganske lave og syner ikke meget (fig. 1). Mange tydinge har været fremsat. Man har kaldt dem »Porsehaver« og ment, de har været brugt til dyrkning af pors til ølbrygning, man har anset dem for at være »Dansepladser« til dansen under åben himmel anden pinsedags eftermiddag, og den folkelige tradition har i de lave volde set rester af skandser fra »Svenskekrigene« eller »Grevens Fejde«. Den rigtige tolkning om gamle agre blev allerede i 1823 fremsat af C. Olufsen¹⁾, medens Sophus Müller i 1911 henførte dem til oldtiden og gav dem navnet »Oldtidsagre«²⁾. Det endelige bevis for, at det virkelig er oldtidsagre, at disse lave volde omslutter

marker fra oldtiden, blev bragt af Gudmund Hatt, der i 1939 under en landsby fra ældre jernalder i Nørre Fjande ved Nissum Fjord under et lag flyvesand indenfor sådanne volde fandt sikre spor af oldtidsplovens, ardens, skær som mørke striber i den lyse undergrund under et tyndt muldrag³). Når vi nu ved så indgående besked om disse oldtidsagre, skyldes det først og fremmest Gudmund Hatts årelange undersøgelser og opmålinger af forekomster hovedsagelig på den jyske halvø og hans nyligt udsendte grundlæggende publikation indenfor dette forskningsområde: »Oldtidsagre« fra 1949⁴). At mange forekomster er blevet opsporet og opmålt i tide kan vi også her, som så ofte indenfor oldtidsforskningen, takke mange interesserede amatørarkæologer for.

Om dateringen af oldtidsagrene udtaler Hatt, at de har været udbredt i Jylland under ældre jernalder, ganske særlig under den keltiske periode, medens kun en enkelt, den yngste, kan henføres til yngre romersk jernalder⁵). Ældre end jernalderens begyndelse, midten af 1. årtusinde f. Kr., synes de ikke at være, og kun på eet sted er der fundet skår, som er bestemt til bronzealder⁶). Kun en brøkdel af forekomsterne har ydet daterende materiale, men bemærkelsesværdigt er det, at en stor del af dette henfører dem til et tidligt afsnit af den keltiske jernalder, flere endda til jernalderens allerførste tid⁵). Hvorlænge de enkelte agersystemer, hvoraf flere dækker et areal på indtil $\frac{3}{4}$ ha og et større kompleks endda indtil 100 ha, har været dyrket, kan der ikke siges noget bestemt om, men mange har måske kun været i brug gennem nogle få generationer og er derefter blevet forladt. Men hvorfor er de blevet forladt? En kvægsygdom, der sandsynligvis er meget gammel i Jylland, men som både under forrige og sidste krig blussede så vældigt op, giver os måske svar herpå. Klarhed over sygdommens årsag og udbredelse fik man først under sidste krig, hvor den blev indgående undersøgt af H. C. Bendixen og J. G. A. Pedersen⁷⁻⁸).

Denne sygdom, der rammer de planteædende husdyr, først og fremmest drøvtyggerne, er ernæringsmæssigt betinget og står i nær forbindelse med den jordbund, hvorpå foderplanterne vokser. Den er derfor måske lige så gammel som selve husdyrbruget. Fra gammel tid kaldes den i Himmerland for »vosk« (wosk, wusk eller voskhed), hvormed man betegnede kreaturer, der var utilpasse, som ikke ville æde, uden at vise egentlige sygdomstegn. I andre egne af Jylland siger man om alt levende, der vantrives under væksten, at de går i »hork«, mellem Herning og Ringkøbing, at dyret er »stind«, og i Sønderjylland anvendes betegnelsen »slikkesyge« om lignende symptomer. Disse betegnelser dækker ikke alene utrivelighedssygdommen vosk, men bruges også om sygdomme af anden oprindelse⁹).

Vosk viser sig som appetitløshed hos kvæget, navnlig hos kalve og ungkreaturer, men også køer og tyre kan være præget heraf i stærkt

angrebne egne, hvor hele årgange af tillægget kan gå til grunde. Symptomerne begynder gradvis, oftest i 2-4 månedersalderen. Kalvene bliver småttærende, i sommertiden, når de er ude, gnaver de i jord, rødder, vissent græs fra forrige år og ukrudtsplanter, medens de vrager deres vanlige næringsplanter. Deres tilvækst tager af, standser efterhånden helt, og de får langt, stridt og pjusket hårlag, »bjørnepels«, medens afføringen tilsidst bliver tør og knoldet som fåre- og hjortegødning. De bliver dværgagtigt udviklede. Også får er meget udsatte for angreb af sygdommen, særlig hedefåret, selv om det lever på store arealer med tilstrækkelig plantevækst. De arme dyr bliver små og kaldes »kræger«, »fo'rkraeger« eller »hiekræger«¹⁰). Heste derimod synes at klare sig på græsgange, hvor kvæg og får vantrives¹¹).

Om voskens alder skriver Bendixen og Pedersen: »Efter alt at dømme har Sygdommen forekommet lige så langt tilbage i Tiden, som der har været drevet Husdyrbrug i de pågældende Egne, og så vidt det kan skønnes, repræsenterer den omhandlede Utrivelighedssygdom en af de mest betydningsfulde begrænsende Faktorer for Husdyrbrugets Udvikling i Jyllands Hedeegne i gammel Tid, hvor Foder ikke kunde tilføres andre Steder fra. Den har utvivlsomt været med til at gøre mangel en Ejendoms Drift urentabel«¹⁰).

En undersøgelse af sygdommen har vist, at den kan forebygges og helbredes med kobolt (Co)¹¹). Et opløseligt koboltsalt med 0,2-1,0 mg co som dagligt tilskud til føden er tilstrækkeligt. Det ser således ud til, at den skyldes koboltmangel i de sygdomsramte områders foderplanter. Når den blussede så vældigt op under de to verdenskrige, var det, fordi indførslen af foderkager, særlig hørfrøkager, standsede¹²).

Voskens udbredelse under sidste krig er gennem rundspørge til alle praktiserende dyrlæger blevet kortlagt¹³). Selv om der ikke i første omgang indløb svar fra alle, kun 57,4 % tilbagesendte spørgeskemaerne, giver denne kortlægning sikkert et nogenlunde rigtigt billede af dens fordeling i landet og viser samtidig de koboltfattige områder (fig. 2). Koboltmanglen er særlig knyttet til de sandede jorder i Vest- og Nordjylland. Stærkest dominerer sygdommen i Vendsyssel, Himmerland, i Ringkøbing amt og de tilgrænsende egne af Viborg amt, i Ribe amt og den mellemste og vestlige del af Sønderjylland. Inden for dette område er der næppe tvivl om, at mange af de »hvide« områder skyldes manglende besvarelse fra dyrlægerne. I den øvrige del af Jylland findes koboltmanglen mere pletvis, også her hyppigst på de sandede jorder, på Djursland. Fra Fyn, Sjælland og Lolland kendes kun få tilfælde, på Bornholm derimod flere (fig. 2). Denne fordeling af vosken er af H. C. Bendixen blevet sammenstillet med et jordbundskort af Bornebusch og Milthers over podsoleret jord (fig. 3), en sammenligning, der godtgør et nært forhold mellem disse to ting, og at den i de øverste jordlag

værende kobolt i disse områder er sunket så langt ned, at næringsplanterne ikke kan optage den¹⁴).

Den podsolerede jord er utvivlsomt meget gammel og således også koboltmanglen. Den er dannet ved århundreders udvaskning af Danmarks overgrund, en udvaskning, der måske er begyndt efter sidste istid for c. 15.000 år siden. Ved denne udvaskning, som følge af ned-sivende regnvand, opløstes efterhånden kalk og forskellige andre stoffer, så alle mineralkornene i de øverste jordlag blottedes og forvitredes, og derved får en mat, hvidgul glans, »blegjord« eller »blegsand«, en jordbundstype, som kaldes »podsol«. De opløste bestanddele vil som regel afsættes dybere nede i en udfældningshorisont, som enten danner rustjord, der er ganske løs og skør, ensartet gullig, brun eller sortebrun, eller al, der er skjoldet med sorte årer og mere eller mindre fast og hård¹⁵). Den stærke podsolering med blegsand over allag er en udpræget hede-bundstype og således særligt knyttet til Vest-, Midt- og Nordjylland (fig. 3). Et koldt og vådt klima fremmer podsoleringen, særlig på sandjord, der er mere udsat end lerjord, som fastholder nedbøren til den atter fordamper fra jordoverfladen¹⁶). Et sådant podsolfremmende klima sætter for alvor ind i midten af 1. årtusinde f. Kr. med den subatlantiske tid, men at podsoleringen med blegsand og svære allag allerede da var dannet, viser fund under gravhøje fra sten- og bronzealder¹⁷).

På kortet fig. 2 er de hidtil kendte oldtidsagre indtegnet sammen med de områder, hvor koboltmanglen er så fremtrædende, at den har fremkaldt sygdommen vosk hos besætningerne, og man ser, hvorledes oldtidsagre og vosk fra egn til egn ned gennem den jyske halvø falder sammen. Fuldstændigt bliver billedet, når de samme oldtidsagre indlægges på et kort over de podsolerede områder, der som omtalt er koboltfattige (fig. 3). Dette kan ikke være en tilfældighed, og selv om man tager alle mulige fejlkilder i betragtning, både den ikke fuldstændige kortlægning af kvægsygdommen og manglende oplysninger om oldtidsagre, må der være en indre sammenhæng her. Langt de fleste oldtidsagre ligger indenfor de stærkest voskhærgede egne. Hvor de falder udenfor, er man tilbøjelig til at antage manglende oplysninger fra dyrlægerne. Dette gælder både Vendsyssel, Himmerland og Vestjylland, hvor oldtidsagre alle ligger i de podsolerede områder (fig. 3). Der er da grund til at antage, at det er den samme utrivelighedssygdom, vosken, der blussede så stærkt op under de to verdenskrige, som har drevet befolkningen fra deres landsbyer og agre i ældre jernalder.

Ældre jernalder, eller keltisk jernalder, som man kalder den på grund af den dominerende keltiske indflydelse i det sidste halve årtusinde f. Kr., som dette tidsrum omfatter, hører til en af de mest debatterede af vor oldtids mange perioder. Den skildres oftest i mørke far-

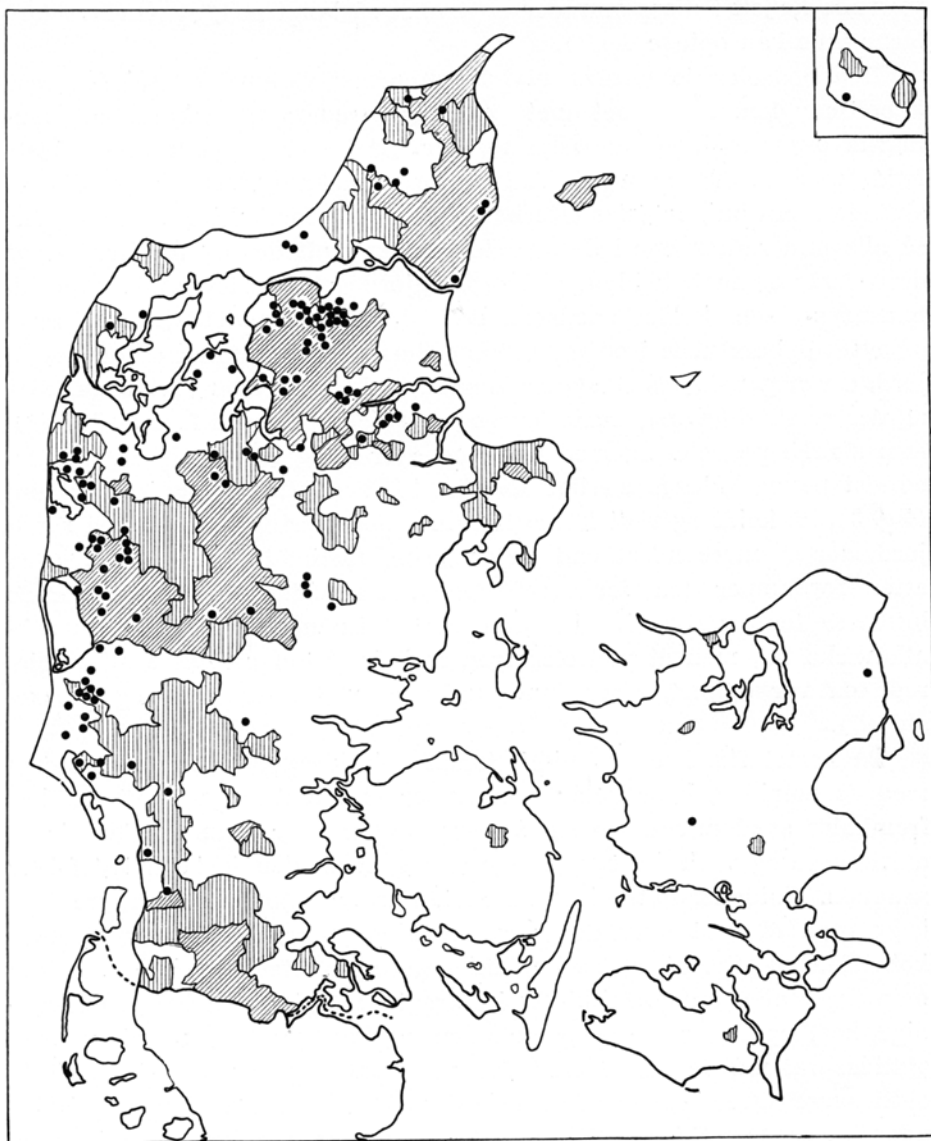

Fig. 2. Forekomsten af koboltmangelsygdom, vosk, og oldtidsagre i Danmark. Skråskravering angiver talrige tilfælde, lodret skravering enkelte tilfælde. Oldtidsagre ●.
 Occurrence of cobalt deficiency disease, "vosk", and prehistoric fields in Denmark. Diagonal shading shows frequent cases, vertical shading single cases. Prehistoric fields ●.

Fig. 3. Større podsolområder samt oldtidsagre i Danmark. Dobbelt skravering angiver podsolering, enkelt skravering middelstærk podsolering; prikker angiver sand. Oldtidsagre ●.
 Main podsol-areas and prehistoric fields in Denmark. Cross-hatching shows heavy podzolization, single shading medium podsolization and dotted areas sand. Prehistoric fields ●.

ver¹⁹). I gravenes fattigdom har man set et vidnesbyrd om kulturel isolation i den første del af perioden, hvor kelterriget i Mellemeuropa skulle have spærret de nordiske lande fra sydens livgivende impulser²⁰). Den klimaforandring, der netop da sætter ind med et regnfuldere og køligere vejrlig med en sænkning af middeltemperaturen på 2–2,5 grader²¹), har man tillagt en afgørende indflydelse på befolkningens liv. Man har talt om en klimaforværring²²). Fra anden side er det dog blevet hævdet, at gravenes fattigdom, de enkle brandpletter eller urnegrave ofte næsten helt uden gravgods, kun er en videreføring af bronzealderens gravskik, og således ikke fortæller noget om tidens rigdom eller det modsatte²³). Også bronzealderens store offerfund af halsringe, dragtnåle og andre smykker forsvinder ind i ældre jernalder, men her kan andre årsager have gjort sig gældende. Ser man bort fra gravfund og offerfund og prøver på at danne sig et billede af det jyske samfund i ældre jernalder på grundlag af landsbyernes og agrenes udbredelse, må man absolut tale om et vældigt opsving for den jyske bondekultur, et opsving, der først og fremmest bygger på to ting: jernets indførelse som det vigtigste materiale til redskaber og våben, samt det regnfulde vejrlig.

I bronzealderen var det de handelsslægter, vi finder i storhøjenes egekistegrave, der var landets herrer, fordi de stod for metalimporten, for bronzen, hvoraf hvert eneste miligram måtte indføres udefra. I jernalderen begyndte man imidlertid at udvinde jernet, der fremover blev det vigtigste materiale til redskaber og våben, af et hjemligt råstof, af myrsmalm²⁴). Hvert eneste lille bondesamfund blev da, indenfor de områder, hvor myrsmalm fandtes, selvforsynende og uafhængig af de gamle handelsklasser. Jernudvindingens opsving vises dog ikke af en overflod på jernsager i de ældste fund, men i en kolossal overflod på bronze, der afspejler sig i de vældige smyksesager, hvortil anselige mængder af bronze er gået, fra bronzealderens slutningsafsnit og den ældre jernalder. Denne ødslen med metal til smykker, først og fremmest halsringe, synes at vise, at jernet allerede har været almindelig i brug til redskaber og våben i bronzealderens sidste periode²⁵).

Den forøgede nedbør i midten af 1. årtusinde f. Kr. har utvivlsomt forstærket naturens produktion af myrsmalm, hvilket selvsagt har haft værdi, men den afgørende betydning af det regnfulde vejrlig har været, at de jyske hedeegne med de sandede jorder først nu har kunnet opdyrkes med udbytte, fordi de fik tilstrækkeligt vand. En vældig ekspansion af den jyske bondebefolkning sætter da ind. Områder i Vendsyssel, Himmerland, Midt- og Vestjylland²⁶), der har ligget øde og udyrket hen i bronzealderens tørre klima, kom nu under ard. Overalt blomstrer landsbysamfundene op på de før så øde sletter, indtil ulykken sætter ind. Kvæget vantrives, går til grunde, på grund af koboltmanglen

i disse områder. Oldtidens kvæg har måske været mere hårdført og holdt sig gennem længere tidsrum, inden vosken blev katastrofal, end vore dages udviklede racer, hvis tilvækst i løbet af nogle få år gik helt til grunde på de mest udsatte jorder.

Måske har denne mangelsygdom haft så stor en magt, at den ikke alene har tvunget bondebefolkningen til at søge nye egne i Jylland, men tvunget den helt udenfor landets grænser. Gudmund Hatts undersøgelser har vist, at de øde agre for en meget stor dels vedkommende må tilhøre keltisk jernalder, netop det tidsrum, hvori Kimbrernes og Teutonernes vandringer er foregået. Har disse folkeslag haft deres hjemstavn i Jylland, bliver den her omtalte utrivelighedssygdom, den himmerlandske vosk, måske den vigtigste årsag til deres gigantiske togter²⁷).

SUMMARY

The Abandoned Fields of Jutland.

Scattered over the heaths of Jutland can be seen rectangular systems of mounds enclosing areas of various sizes (fig. 1). They are the mounds formed by drifting sand around prehistoric fields¹⁻²). Visible evidence of the correctness of this interpretation is provided by the point of the prehistoric plough, whose traces have been identified in several places as dark lines on the surface of the subsoil³⁻⁴).

Objects found in association with these fields show that many of them belong to the beginning of the Early Iron Age, or the middle of the first millennium B. C., while the latest sites date to the Later Roman Iron Age, the fourth century A. D.⁵). Many of them have only been cultivated for a short time, perhaps only for some few generations. A cattle disease, known in Jutland as "vosk", which raged widely under the two world wars, may provide an explanation of their abandonment.

This disease attacks especially grass-eating domestic animals, particularly the ruminants. It is a deficiency disease, caused by a shortage of cobalt (Co) in the soil in which the animals' foodstuffs grow⁷⁻⁸). It affects chiefly sheep and cattle, and took such a hold during the late war that the entire stock in certain areas died. Its especial virulence during the wars was caused by the stopping of the import of oilcake, particularly of linseed cake¹²).

If the occurrence of prehistoric fields be plotted on a map showing the areas affected by this disease a considerable degree of agreement is evidenced (fig. 2). The deficiency of cobalt which causes the disease is a result of the leaching of the topsoil after the Ice Age, a process which was far advanced in the Jutland heath districts as early as the Stone and Bronze Ages, as sections taken under tumuli have established¹⁷). The leached topsoil - "podsolized soil" - is especially prevalent in the sandy areas of Jutland, the very areas in which it has resulted in cobalt deficiency and in which the prehistoric fields occur (fig. 3).

This identical distribution of cattle disease, podsolized soil and abandoned fields (figs 2 & 3) mirrors without doubt an internal connection of cause and effect; it is therefore reasonable to believe that it is this same cattle disease which compelled the population of prehistoric times to seek new areas of settlement in Jutland, and perhaps even drove them beyond the frontier. Investigations show that a large proportion of the fields were abandoned in the Celtic Iron Age, which is just the period during which the wanderings of the Cimbri and Teutones took place. If these tribes originated from Jutland then the most important single cause of their colossal campaigns can perhaps be found in the cattle disease here described, the Himmerland "vosk".

P. V. Glob.

★

NOTER

¹⁾ C. Olufsen: Om Oprindelsen til de i Danmark nu øde, men forhen dyrkede Jorder. Videnskabernes Selskabs Afhandlinger, I. København 1823. ²⁾ Sophus Müller: Vendsyssel-Studier, I. Årbøger 1911, s. 255. ³⁾ Gudmund Hatt: Forhistoriske Plovfurer i Jylland. Årbøger 1941, s. 157. ⁴⁾ Gudmund Hatt: Oldtidsagre. Videnskabernes arkæologisk-kunstneriske skrifter, B. II, Nr. 1. København 1949. ⁵⁾ Note 4, s. 123-28. ⁶⁾ Note 4, s. 15, nr. 89. ⁷⁾ H. C. Bendixen og J. G. A. Pedersen: En Utrivelighedssygdom hos Kvæg, der i Aarene 1942-45 har opnået stigende Udbredelse i visse Egne af Jylland, og som synes at helbredes med smaa Doser af Kobolt. Særtryk af Medlemsblad for »Den danske Dyr lægeforening«, 28. Aarg. Nr. 2-4 og 6-7. 1945. ⁸⁾ H. C. Bendixen: Ernærings-sygdomme hos Husdyr i Relation til Jordbundens og Planternes Sammensætning. Akademiet for de tekniske Videnskaber. Beretning 1948, Nr. 1. ⁹⁾ Note 7, s. 79. ¹⁰⁾ Note 7, s. 80. ¹¹⁾ Note 7, s. 49. ¹²⁾ Note 7, s. 37 og note 8, s. 99. ¹³⁾ Note 7, s. 18 og note 8, s. 100. ¹⁴⁾ Note 8, s. 102. ¹⁵⁾ C. H. Bornebusch og Keld Milthers: Jordbundskort over Danmark. D. G. U. III R. nr. 24, s. 25. 1935. ¹⁶⁾ Note 15, s. 29. ¹⁷⁾ Georg F. L. Sarauw: Lyngheden i Oldtiden. Årbøger 1898, s. 60. ¹⁸⁾ G. Hatt: Forhistoriske Plovfurer i Jylland. Årbøger 1941, s. 157. ¹⁹⁾ J. Brøndsted og P. Nørlund: Seks Tværsnit af Danmarks Historie, s. 35. 1941. ²⁰⁾ Sune Lindqvist: Den keltiska Hansan. Fornvännen 1920, s. 113. ²¹⁾ R. Sermander: Die schwedischen Torfmoore als Zeugen postglazialer Klima. Stockholm Geologkongres 1910, s. 197. ²²⁾ T. J. Arne: Den förromerska järnålderns problem i Norden. Rig, IX, 1926, s. 25. ²³⁾ A. Bjørn: Tidlig Metalkultur i Østnorge. Oldtiden, XI, 1926, s. 1; A. W. Brøgger: Det norske folk i oldtiden, Oslo 1925, og Jernet og Norges eldste økonomiske historie, Oslo 1940. ²⁴⁾ Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. Jyske Samlinger, 5. R., IV B., 1940; G. Hatt: Nye Iagttagelser vedrørende Oldtidens Jernudvinding i Jylland. Årbøger 1936, s. 19. ²⁵⁾ P. V. Glob: Danske Oldtidsminder. København 1948, s. 98. ²⁶⁾ Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-Historisk R. II, 1948, s. 122. ²⁷⁾ Note 25, s. 147.

Fig. 1. Lerkar fra Vesterbølle.
Pottery from Vesterbølle. C. $\frac{1}{2}$.

BLOKFLØJTER FRA OLDTID OG MIDDELALDER

En nyfunden Jernalderfløjte fra Vesthimmerland.

Af S. VESTERGAARD NIELSEN

I Efteraaret 1950 foretoges under Hedeselskabets Ledelse en gennemgribende Regulering af Lilleaaen i Vesthimmerland. Aaløbet begynder ved Østerbølle og løber mod Vest forbi Vesterbølle, hvor det forener sig med Lerkenfeld Aa inden dennes Udløb i Lovns Bredning. Paa begge Sider af Aaløbet er der brede Eng- og Kærstrækninger. Sammenskyllede Muslinge- og Snegleskaller i Aaløbet og under Tørvejorden viser, at Terrænet er gammel Fjordbund, og Skaldynger paa flere Steder indenfor den gamle Kystlinje godtgør med al Tydelighed, at Bebyggelsen langs Aadalen gaar tilbage til Ertbølletid.

Under Reguleringsarbejdet, der dels bestod af en Oprensning og Uddybning af det gamle Aaløb, dels i Gravning af et nyt Aaleje, kom der, som det var at vente, mange Fortidsfund for Dagen, hovedsagelig Dyreknogler, Hjortetakker og Oksehorn, men ogsaa tildannede Redskaber af Flint, Træ, Ben og Hjortetak. Hverken Arbejdets Leder eller Arbejderne

Fig. 2. Fløjte fra Vesterbølle.
Flute from Vesterbølle.

selv viste nogen særlig Forstaaelse af Fundenes Betydning, og det skyldes udelukkende et Par lokale, interesserede Mænd, Pastor Hauvinkel og Købmand Rasmussen, begge i Vesterbølle, at i det mindste nogle af Fundene blev reddet, deriblandt det sjældne Fund, som takket være de to Mænds Mellekomst erhvervedes af Vesthimmerlands Museum, og som her skal omtales.

Ved Gravningen af det nye Aaløb lidt Øst for Vesterbølle By stødte Arbejdsmand Chr. Mogensen, Gedsted, i en Dybde af ca. $1\frac{1}{2}$ Meter paa et Lerkar, som han beskriver som en temmelig stor og svær Krukke. Karret gik itu og opsamledes ikke, men Pastor Hauvinkel opsamlede senere i den opkastede Jord paa det af Arbejdsmanden udpegede Findested en Del Skaar, der med temmelig stor Sandsynlighed maa anses for at være Resterne af det tabte Lerkar. Paa det hosføjede Fotografi (Fig. 1) af Lerkar, der er fundne i Nærheden, ses i Forgrunden et stort Randskaar af Karret. Ud fra dette Fragment kan det siges, at Karret har været en 22–25 cm høj, buget, tykvægget Krukke med fortykket, udadbøjet, kun svagt profileret Munding og smaa Hankeknopper, 5 cm under Randen. Det har omtrent set ud som det største af de afbildede Kar, der ogsaa har smaa Hankeknopper. Slige Hankeknopper ses i Vesthimmerland ret jævnlige paa Mosekar og Kar fra keltisk Jernalders Brandgrave, men er hidtil aldrig set paa Lerkar fra romersk Jernalders Grave.

I Lerkarret laa efter Finderens Opgivelse den som Fig. 2 afbildede Fløjte.

Fløjten, der bortset fra et Par ubetydelige Afflisninger er uskadt, er dannet af en Skinnebenskogle af Raadyr. Dens ene Ledende er tildannet som Mundstykke til en Blokfløjte, medens den anden er afskaaret i takkede Snit. Fløjten er 15 cm lang. I den forreste Ende er der, 16 mm fra forreste Rand, indskaaret et paa det nærmeste firkantet Blæsehul (8×8 mm). Endvidere er der paa Oversiden tre nøjagtig ens, kegleformet borede Huller, der foroven maaler 5 mm i Diameter. Afstanden fra Blæsehullets forreste Rand til det første Tonehul er 5,8 cm. Mellem Hullerne er Afstanden 8 mm. Den til Mundstykket hørende Prop, der formodentlig har været af Træ, mangler.

Fund af slige primitive Musikinstrumenter hører til de allersjældneste. Saafremt der ikke i et eller andet Provinsmuseum eller Privatsam-

ling skjuler sig lignende Fund, er Vesterbøllefløjten den ottende indenfor Danmarks Grænser, og samtidig den eneste, der helt sikkert kan dateres til Oldtid¹).

Af de øvrige syv opbevares de fire paa Nationalmuseet, medens Museerne i Aalborg, Odense og Svendborg ejer et Eksempplar hver. Alle fire Museer har velvilligst givet Tilladelse til, at deres Eksemplarer her beskrives og afbildes.

I. Hammeren, Nørre H., Bornholm. Fig. 3. Nationalmuseet. Mus. A 22140.

Fløjten er dannet af Skinnebenet af et Faar. Den er 14,5 cm lang, men er defekt, idet den er afbrudt tværs igennem Blæsehullet. Paa Oversiden findes fem Tonehuller, der er 5–8 mm i Diameter. Afstanden mellem de tre forreste er 1½ cm, mellem de to bageste 1 cm. Oversiden og den ene Kant er prydet med et indridset Mønster af rudeformede Figurer samt Grupper af indborede Huller. Fløjten er fundet paa en Boplads fra yngre Stenalder ved Salomons Kapel paa Hammeren paa Bornholm. Paa Grund af Findestedet og den anvendte Boreornamentik daterer Sophus Müller Stykket til Stenalder²). Denne Datering er senere tiltraadt af J. Brøndsted³).

Fig. 3. Fløjte fra Hammeren, Bornholm.
Flute from Hammeren, Bornholm.

Fig. 4. Fløjte med ukendt Findested.
Flute. Place of origin unknown.

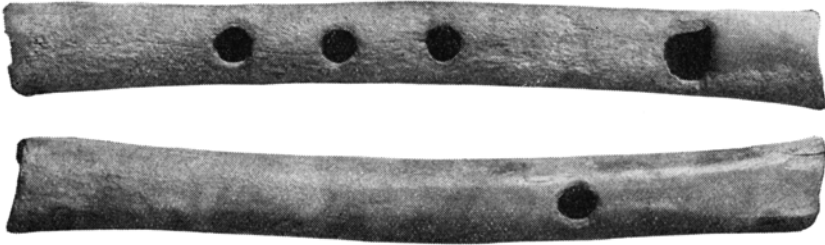

Fig. 5. Fløjte fra Hals Skanse.
Flute from Hals Skanse.

Fig. 6. Fløjte fra Egelund Gaard, Paarup.
Flute from Egelund Farm, Paarup.

II. Ukendt Findested. Fig. 4. Nationalmuseet. Mus. D 550. Denne Fløjte er indgaaet i Nationalmuseet fra en Privatsamling, og der findes ingen Oplysninger om Findested eller Fundforhold. Den er dannet af Skinnebenet af et Faar og er $17\frac{1}{2}$ cm lang, men er noget beskadiget i begge Ender. Paa Oversiden findes et paa det nærmeste trekantet Blæsehul (1,3 cm lang, 9 mm br.) samt tre, fra 4–6 mm store, borede Tonehuller. Paa Undersiden, omtrent under Oversidens Blæsehul, findes et grovt skaaret, 1,2 cm l. og 8 mm br. Hul. Ved dette Hul ses Rustspor.

III. Hals Skanse, Hals S., Kjær H., Aalborg A. Fig. 5. Nationalmuseet. Mus. Journ. Nr. 773/50.

Fundet i ringe Dybde paa Sandvaderne ved Hals Skanse, ca. 30 Meter fra Landkanten. Den er 15,5 cm lang og er dannet af en Rørknogle, der er afskaaret i begge Ender. Blæsehullet, der har en lige Side fortil og er buet bagtil, er 9×9 mm. Endvidere findes paa Oversiden tre, ca. 5–6 mm brede Tonehuller. Paa Undersiden, omtrent midt mellem Blæsehullet og det forreste Tonehul, findes et 6 mm stort Hul og bag ved dette en løst indridset, rhombisk Figur.

IV. Egelund Gaard, Engesvang S., Hids H., Viborg A., Fig. 6. Nationalmuseet. Journ. Nr. 838/50.

Fundet i Sandlaget under et Gulv paa Egelund Gaard i Paarup ved Engesvang Station. Gaarden er bygget i 1869. Fløjten er lavet af Skinnebenet af et Faar og er 17,5 cm lang. Paa den øverste Side er der i Knoglenes bredeste Ende et 7 mm bredt og 7 mm langt Blæsehul med en lige og en buet Side. Endvidere findes der fire, ca. 5 mm store, borede Tonehuller. Paa Undersiden findes tæt ved den bageste Ende et 6 mm stort Hul. Bemærkelsesværdigt er det, at dette Stykke er det eneste kendte, der har bevaret Blokken i Mundstykket. Den er af Træ og fastholdt med to Jernnagler.

V. Budolfi Plads, Aalborg, Aalborg A. Fig. 7. Aalborg hist. Museum Nr. 8756.

Fundet paa Budolfi Plads i Aalborg i et Kulturlag, hvis øvrige Fund henfører Laget til Aar 1000–1200. Stykket er 15,2 cm langt og har paa Oversiden foruden Blæsehullet to Tonehuller, der sidder temmelig langt tilbage paa Røret. Paa Undersiden, omtrent midt paa Røret, findes ligeledes et Hul.

VI. Revsvindinge, Revsvindinge S., Vindinge H., Svendborg A. Fig. 8. Fyns Stiftsmuseum. Mus. B 2582.

Fundet ved Gravning i Tørvejord i Revsvindinge By og Sogn, Vindinge Herred ved Nyborg. Fløjten, der er dannet af en ikke nærmere bestemt Rørknogle, er 15,6 cm lang. Den har foruden et omtrent firkantet Blæsehul fire Tonehuller med samme Afstand ($1\frac{1}{2}$ cm) mellem Hullerne.

Fig. 7. Fløjte fra Budolfi Plads, Aalborg.
Flute from Budolfi Square, Aalborg.

Fig. 8. Fløjte fra Revsvindinge, Fyn.
Flute from Revsvindinge, Funen.

Fig. 9. Fløjte fra Svendborg.
Flute from Svendborg.

VII. Svendborg By, Svendborg A. Fig. 9. Svendborg Museum Nr. 11995.

Fundet i et Kulturlag i Svendborg By sammen med middelalderlige Lerkarskaar. I Laget fandtes dog ogsaa et Brudstykke af en sleben Flint-økse. Stykket er 14 cm langt og har foruden Blæsehullet, der er omtrent trekantet, to grovt skaarne Tonehuller, der ligesom paa Aalborgfløjten sidder langt tilbage paa Røret.

Ogsaa fra Udlandet kendes tilsvarende Stykker. Saaledes publicerer Prof. Jahnkuhn⁴⁾ en ved Udgravningen i Hedeby fundet Fløjte, som han daterer til Vikingetid. Den er fremstillet af en Fugleknogle, er 21,2 cm lang og forsynet med to Tonehuller, men er beskadiget i begge Ender, saa der ikke kan siges noget om Mundstykkets Form og heller ikke, om der har været flere Tonehuller. Der henvises i Tilknytning til Hedeby-fløjten til andre lignende Vikingetidsfund, bl. a. et i Birka fundet Stykke, der ligeledes har to Tonehuller.

Af betydelig Interesse som Sammenligningsgrundlag for vore danske Fløjter er en Afhandling af Andreas Oldeberg⁵⁾. Heri beskrives og afbildes syv svenske Fund af Benfløjter af samme Slags som de danske. De tre er dog ufuldstændige og mangler først og fremmest Mundstykket, saa om dem kan der ikke siges noget bestemt ud over, at de sandsynligvis er af samme Type som de øvrige. Af de øvrige fire kan een med Sikkerhed dateres til Jernalder. Den er fundet i »Svarta Jorden« paa Bjørkø i Uppland. Den minder meget om Vesterbøllefløjten, men har kun to Tonehuller, der ikke er borede, men temmelig grovt tildannede med et skærende Instrument.

Af de resterende kan de to ikke dateres, medens den sidste, der i et og alt er en nøjagtig Pendant til Vesterbøllefløjten, med Sikkerhed kan dateres til Middelalder, idet den sammen med et af de ufuldstændige Eksemplarer er fundet i et middelalderligt Kulturlag ved Vreta Kloster i Østergötland.

Selvom Dateringen af saavel de danske som de svenske Fløjter for de flestes Vedkommende lader meget tilbage at ønske, vil det dog af den foregaaende Redegørelse for de enkelte Fund tilstrækkeligt tydeligt fremgaa, at det med Sikkerhed kan fastslaas, at primitive Fløjter af Ben ikke udelukkende hører Oldtiden til, men har været kendt og brugt langt ned i Tiden, maaske omtrent helt til vor egen Tid.

Hvor langt tilbage i Danmarks Oldtid man paa den anden Side kan føre dem, afhænger udelukkende af Holdbarheden af Sophus Müllers ovenfor omtalte Datering af Bornholmfløjten. Paa et Tidspunkt, da den var eneste foreliggende Eksempel, bortset fra den ganske uoplyste D 550, var en Henførelse til Stenalderen maaske nok nærliggende og naturlig,

men set i Sammenhæng med det nu foreliggende Materiale synes Dateringsgrundene spinkle. At den er fundet paa en Stenalderboplads kan i sig selv ikke tælle med, saa meget mere som der paa denne ellers ikke er bevaret Ben eller Benredskaber af nogen Art, og hvad Boreornamentikken angaar, findes den ganske vist i stor Udstrækning i Stenalderen, men kunde vel ogsaa friste en senere Dekorator, navnlig overfor et Materiale som Ben eller Horn, hvor den synes naturlig og fristende nærliggende. Det kan saaledes eksempelvis anføres, at i den ovennævnte Afhandling af Oldeberg er afbildet et som Blæsehorn anvendt Kohorn, der bærer Aarstallet 1703, og som er dekoreret med en meget smuk og stilren Boreornamentik. Endelig synes det ogsaa mærkeligt, at Bornholmfløjten, hvis den er den ældste, med sine fem Tonehuller staar højere i Henseende til musikalsk Kapacitet end de senere med deres tre og to Tonehuller. Det plejer ikke at være den Vej, Udviklingen gaar.

Helt sikker Henførelse til Oldtiden foreligger derfor for Tiden kun for Vesterbøllefløjten Vedkommende med dens sikre Datering til tidlig Jernalder.

Den anden Tidsgrænse — nedad mod vor egen Tid — er ogsaa usikker, men Aalborg- og Svendborgfløjten sikre Datering til Middelalder synes at aabne Mulighed for en Brug af slige Instrumenter langt ned i Tiden. For Rigtigheden af en saadan Antagelse synes den mærkelige Paarupfløjte at tale. Allerede Findestedet under Gulvet i en næppe 100 Aar gammel Gaard vækker Mistanke om, at den ikke er saa forfærdelig meget ældre end Gaarden, og hertil kommer, at den som den eneste af samtlige danske og svenske Fløjter har bevaret Træblokken i Mundstykket, medens den hos de øvrige forlængst er smuldret bort. Desværre har dog et Forsøg paa gennem særligt sagkyndige at opspore sent daterbare Fløjter givet negativt Resultat.

Angaaende Fløjternes Ydeevne som Musikinstrumenter foreligger der indenfor tilgængelig dansk Litteratur fra sagkyndig Side, saa vidt det kan ses, kun en Udtalelse af Holger Rützebech⁶⁾. Forfatteren behandler i sin Afhandling kun Bornholmfløjten og siger om den, at »det er vanskeligt at bestemme dens musikalske Ydeevne«. Den ulige Afstand mellem Fløjten Tonehuller »kan ikke angive en finere, virkelig musikalsk Brug af Instrumentet«, men der kan dog i en Fagmands Haand frembringes et Stykke af en diatonisk Skala paa den. Hvorvidt den oprindelige Ejermand har mestret dette, lades uafgjort, men han skal saa i hvert Fald have været en »musikalsk Foregangsmand«.

Ud fra denne Karakteristik af det mest udviklede af de foreliggende Instrumenter, maa det sikkert være tilladeligt at karakterisere de øvrige med kun to eller tre Tonehuller som yderst primitive, hvad musikalsk Ydeevne angaar. En heraf motiveret Drøftelse af, hvad de ellers kan

have været anvendt til, som f. Eks. religiøs Brug, Skræmmeinstrumenter overfor vilde Dyr eller onde Aander eller Lokkeinstrumenter til Brug paa Jagt, synes ørkesløs alene udfra de lange og forskelligt indstillede Tidsperioder, i hvilke de har været kendt og brugt. Naturligst og mest nærliggende turde det maaske være at betragte dem som Sidestykker til eller Forløbere for senere Tidens Hyrdedrengefløjter af Pile- eller Hyldegrene, opfundne og brugt af Hyrden til Forlystelse og Tidsfordriv under lange og ensformige Vandringer med Kvæget paa afsides Græsgange, en Tanke, som Aakjær har givet poetisk Udtryk for i den kendte Strofe:

Jeg slænger Skalmеjen for Munden,
jeg trækker saa langt dens Lyd,
at Kilderne klukker i Lunden,
og Bukkene bræger af Fryd.

SUMMARY

Flutes from prehistoric and medieval times.

In 1950, in the course of digging a new bed for the Lilleaa, a fairly large jar, of a type common in the Celtic Iron Age, was met with at a depth of about 1½ meters a little to the east of Vesterbølle. According to the finder the flute shown in fig. 2 lay in the jar.

It is formed of the shinbone of a roe deer, the one knuckle being shaped to form a mouthpiece and the other cut off. It is 15 cms. long, with an almost square blowhole (8 × 8 mm.) cut 16 mms. from the end and three bored tone holes, 8 mms. apart, conical in shape and 5 mms. in diameter at the surface, the nearest being 5.8 cms. from the edge of the blowhole. The plug for the mouthpiece is missing.

Such primitive musical instruments are rare, this being the eighth found in Denmark and the only one which can be dated with certainty to the prehistoric era.

The previous seven are illustrated here: No. 1 (fig. 3) is from a New Stone Age settlement on Bornholm but its dating to the New Stone Age is uncertain as no other bone objects survived. Such a date is typologically unlikely. It is made of the shinbone of a sheep and is 14½ cms. long. No. 2 (fig. 4) is made of the shinbone of a sheep and is 17½ cms. long. Its finding place is unknown. No. 3 (fig. 5) was found near the surface at Hals Skanse. It is of a legbone and is 15½ cms. long. No. 4 (fig. 6) was found under the floor of Egelund farm, built 1869, in Paarup. It is 17½ cms. long and formed of the shinbone of a sheep. No. 5 (fig. 7), from Budolfi Square in Aalborg, was found in a culture layer dated 1000–1200 AD. It is 15.2 cms. long. No. 6 (fig. 8) lay in peat near Nyborg. It is 15.6 cms. long and made of a legbone. No. 7 (fig. 9) is 14 cms. long and was found in Svendborg together with medieval potsherds. Similar objects are known from abroad, including seven from Sweden and one from Hedeby.

The dating of these flutes is uncertain. Even disregarding the Stone Age dating of no. 1 they appear to extend from the Early Iron Age to Late Medieval times, while no. 4 may not be much more than 100 years old. Efforts to find dateable specimens from more recent times have been without result.

The worth of these flutes as musical instruments has been only scantily investigated, but the small number of tone holes and the irregular distances between them would result in only primitive music. It would be natural to regard them as precursors of or parallel to the shepherd pipes made from willow or elder stems.

S. Vestergaard Nielsen.

★

NOTER

¹⁾ Den af J. Winther i den sidstudsendte Publikation fra Langelands Museum (S. 4) som Fløjte tydede Knogle medtages ikke her paa Grund af dens fra de øvrige helt afvigende Konstruktion. ²⁾ Aarb. 1920, S. 91 fl. ³⁾ Danmark Oldtid I S. 191. ⁴⁾ Die Ausgrabungen in Haithabu, 1943, S. 162. ⁵⁾ Värmland Förr och Nu, 1950: Vallhorn, Herdepipor och Lurar. ⁶⁾ Fra Musikkens Urtid, S. 66 fl.

Fig. 1. Hemdrup runestav.
The Hemdrup rune-stav. C. $\frac{1}{4}$.

HEMDRUP RUNESTAV

AF PETER SKAUTRUP

Under tørvegravning i Næsborg mose (Næsborg sogn, Slet herred) nord for Løgstør i begyndelsen af august 1949 stødte tørvegraver Herluf Kjeldsen, Næsborg, med spaden mod noget hårdt i tørvebalken, ca. 1 meter nede. Han huggede spaden i et par gange, men da genstanden ikke vilde give sig, gravede han den frem med fingrene. Det viste sig at være en hård træpind, der syntes stukket næsten lodret ned i tørve-massen på bunden af mosen og med den tykke ende nedad. Herluf Kjeldsen gav pinden til mosens ejer, hønseriejer Lars Frandsen, Hemdrup, der under en tandbehandling hos tandlæge Holger Friis, Hjørring — til opmuntring for begge parter — fortalte om fundet af pinden »med runer på« og med stor beredvillighed omgående sendte den til Hjørring museum.

Fundstedet er en tørvegrav ca. 100 meter nord for landevejen fra Løgstør til Nibe og nogle hundrede meter øst for Hemdrup by (matr. nr. 5 b).

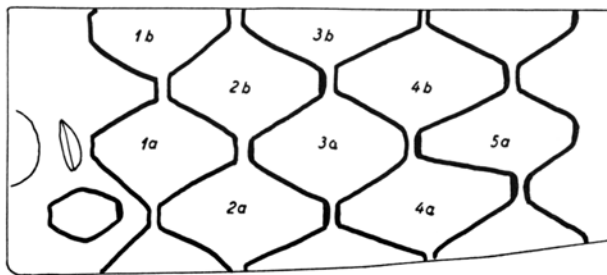

Fig. 2. Hemdrupstavens karvesnitmønster udplanet; tallene angiver mønstrets felter.
The carved decoration of the Hemdrup stave shown flat; the numbers denote the decoration fields.

Staven – eller måske: kæppen (jf. ndf.) – måler 50 cm i længden, er nogenlunde cylindrisk rundet og let krummet. Den tykkere ende er 3,4 og den tyndere ende, der er sveden af ild, 2,1 cm i diameter. Den er af takstræ, smukt pudset af, og i den tykkere halvdel er udskåret et regelmæssigt netmønster, hvorved der fremkommer 10 rombeformede felter, se fig. 2. I nogle af disse felter er der skåret forskellige figurer og tegn.

Felt 1 a. En hund i løb. Her og nedenfor, navnlig i felt 4 b, synes de langstrakte kroppe, de spidse snuder og svungne halespidser at tyde på mynder, oldtidens jagthunde. Se fig. 3.

Felt 2 b. Et bånd eller en tømme? Eller en hugorm, der bider sig selv i halen?

Felt 3 a. Midt i feltet et bånd med en runeindskrift (I), hvorom nærmere nedenfor. Til højre en stående mynde. Til venstre en kvindeskikkelse med udslået hår, udbredte arme og i en sid klædedragt, der når ned til fødderne (klædningens midterlinie og højre yderlinie synes forlænget under venstre fod, hvad der vel er en fejlristning). Se fig. 4 og 5.

Felt 3 b. En længere, uregelmæssig fordybning her har vist ingen betydning.

Felt 4 a. I midten et bånd begyndende med nogle runetegn (II) og derefter en række tværstreger, mellem hvilke mellemrummene er udfyldt med prikker af en knivsoed; jf. ndf. og fig. 8.

Felt 4 b. To løbende mynder. Se fig. 6.

Felt 5 a. En triskele. Se fig. 7.

Runeindskriftene. Indskrift I (felt 3 a). Vanskeligheden ved at nå til en nogenlunde sikker læsning af indskriften beror bl. a. på den ikke helt konsekvente skæring af runetegnene. De lige hovedstave er i almindelighed tegnet dobbelte, med parallelle rids – af en skarp og vel tveægget, tyndhamret kniv. En sådan ristning kendes også fra de urnordiske indskrifter på træ, ben og metal. Kragehulknivskaftet har dobbelttegnede stave, Kragehulspydskaftet har tre- og firdobbeltegnede stave vekslende med enkeltridsede tegn for de brudte runers vedkommende. Guldhornet har dobbeltstregede og skraverede runer i de første ord og – på grund af forkert beregning af pladsen – enkeltstregede runer i det sidste ord. Og på benamuletten fra Lindholmen er stavene trestregede. For nu at fylde disse dobbeltstregede stave ud – trods takstræets hårdhed har han ikke dristet sig til en udkarvning – har vor runerister forsynet mellemrummet med en T-formet prikning, hvorved han dog for det lodrette snits vedkommende synes at have benyttet en nakket knivsoed. Men denne prikning, der jo sikkert er udført til slut, har han imidlertid også foretaget ved de enkelttegnede runer, således uomtvisteligt ved **ᚱ**, men sikkert også ved **ᚲ** samt ved de buede og enkelttegnede bistave. Hertil kommer, at risteren to steder har anvendt binderuner. Da kniv-

Fig. 3. Hemdrupstavens felt 1 a: en mynde.
The Hemdrup stave, field 1 a: a greyhound. C. $\frac{3}{2}$.

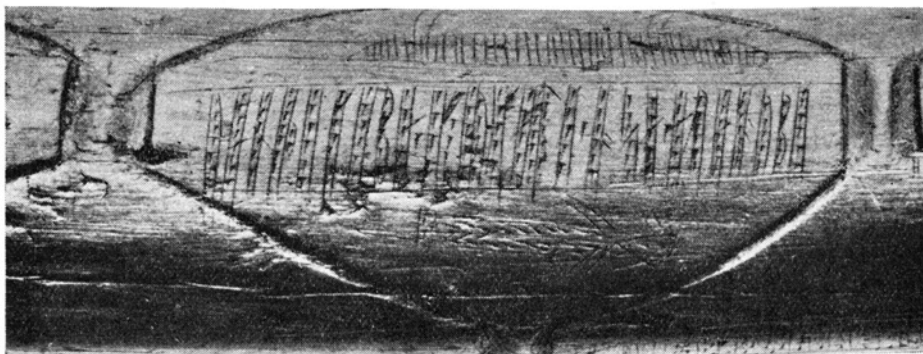

Fig. 4. Felt 3 a: runeindskrift I samt kvindeskikkelse (forneden) og mynde (foroven).
Field 3 a: rune inscription I, with, below, female figure and, above, greyhound. C. $\frac{3}{2}$.

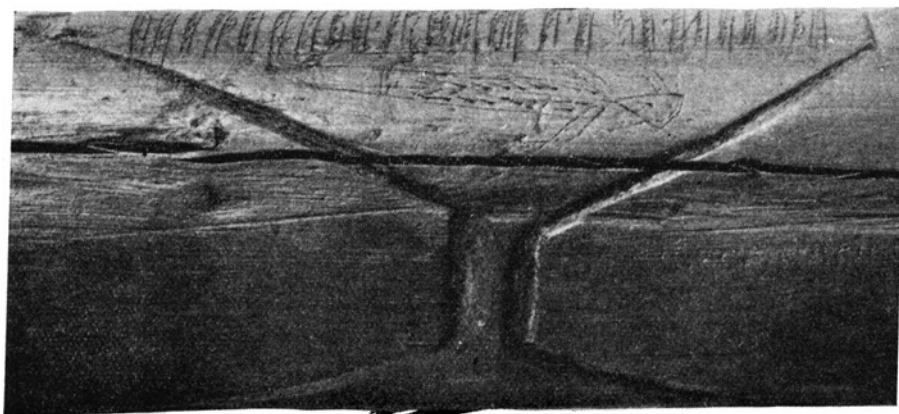

Fig. 5. Kvindeskikkelsen; felt 3 a.
Female figure; field 3 a. C. $\frac{3}{4}$.

Fig. 6. Felt 4 b: to løbende mynder.
Field 4 b: two running greyhounds. C. $\frac{3}{2}$.

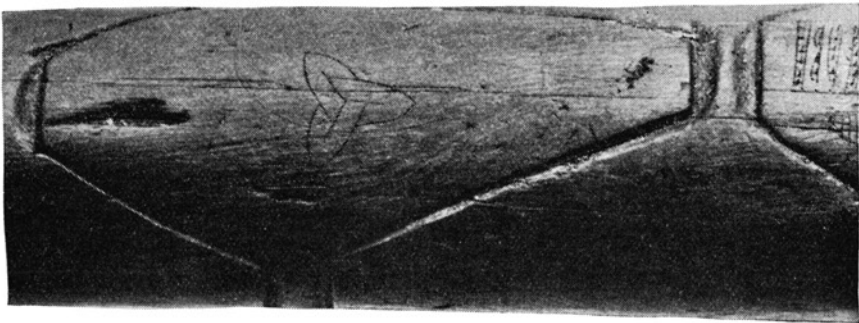

Fig. 7. Felt 5 a med triskele.
Field 5 a with triskele. C. $\frac{3}{2}$.

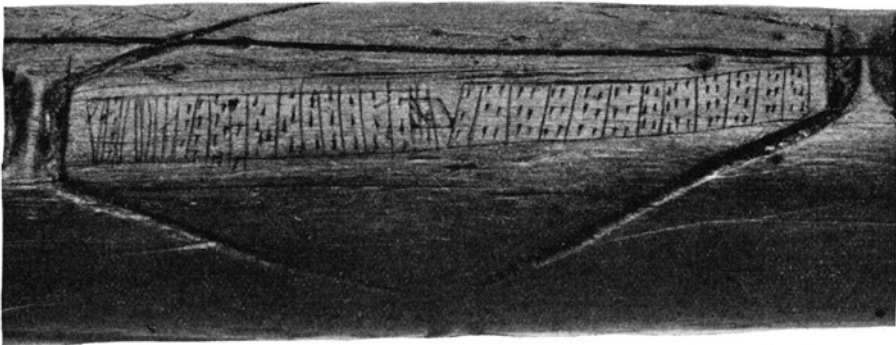

Fig. 8. Felt 4 a: runeindskrift II.
Field 4 a: rune inscription II. C. $\frac{3}{2}$.

føringen endvidere – så beundringsværdigt hånd og øje end har samvirket i det lille format – ikke altid er helt præcis, giver snittet mulighed for flere tolkninger. Jeg læser de 26 runer således:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11-12 13 14-15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26

Om de enkelte runetegn følgende. 1. Der kan ikke være tvivl om, at runen er **h**, enkeltstreg, men udfyldt ved prikning. I modsætning til samtlige ubrudte hovedstave, hvis dobbeltstreger er omhyggeligt parallelle både foroven (hvor de ikke altid når rammestregen) og forneden (hvor de nu og da løber ned under rammestregen), bøjer bistaven her foroven ind mod hovedstaven, selv om den måske ikke helt når den. Det samme er tilfældet med rune 21 og 24, medens der i binderunen 11–12 er fast tilslutning. – 2. **h**, bistaven er her som ved runerne 9, 14, 19, 20 og 22 ført helt igennem. – 3. **h**, indskriftens eneste **n**, med bistaven ført helt igennem; indskriften placeres derved til vikingetiden. – 4. **h**, prikning også i bistavbuen. – 5. **l**. – 6. **l**, bistaven ganske kort, smlgn. rune 13. – 7. **l**. – 8. **R** eller **B**; enkeltstreg; nederste bistav synes nok forneden svagt bøjet ind mod hovedstaven, men rører dog ikke. – 9. **h**; herefter formentlig ordskilletegn. – 10. **l**; mellemrummet mellem de enkeltstregede bistave også prikket; herefter vel igen ordskilletegn (3 eller 4 prikninger). – 11–12. **h**, opfatter jeg som en binderune, da u-runerne 1, 21 og 24 kun er enkeltstregede. – 13. **l**. – 14–15. **h**, binderune; der kan næppe være tvivl om, at anden rune er **h** (og ikke **h**); venstre bistav danner på grund af a-runen ikke helt samme vinkel med hovedstaven som højre bistav, men ses dog tydeligt nok. – 16. **l**; herefter ordskilletegn. – 17. **h**; jf. rune 23; vikingetidens almindelige form for ansur-runen. – 18. **h**, enkeltstreg, men også prikket over og under knækket. – 19. **h**; herefter ordskilletegn. – 20. **h**. – 21. **h**; enkeltstreg, men udprikket; ved skæringen har kniven vistnok smuttet skråt nedad til venstre; den mulighed, at 20–21 skulde være en binderune, en a + h-rune, kan vistnok udelukkes, for det første fordi 21 er tydeligt buet foroven, for det andet fordi indskriften derved i tid vilde rykkes tilbage til 800tallet (hvad der dog måske ikke var absolut udelukket) og for det tredje fordi jeg da ikke ser nogen mulighed for en tolkning (hvad der selvfølgelig heller ikke er afgørende). – 22. **h**. – 23. **h**; jf. rune 17. – 24. **h**, enkeltstreg, men udprikket. – 25. **R** eller **B**; enkeltstreg, men med udprikning af bistavsbuerne; nederste bistav rører ikke hovedstaven; jf. rune 8 og ndf. – 26. **l**.

Tolkning. Tør man stole på skilletegnene, skulde indskriften bestå af fem led. Af disse består 2. led kun af et tegn, **f**, vel altså en for-

kortelse. Første led er **uanþiki^ba**. Min første tanke var den, at vi måske her som første ord havde formen *wændi*, en dat. sg. af ordet *vånd*. Indskriften skulde da omtale selve genstanden, men måtte så kræve i det følgende et verbum, der styrede dativ, samt et subjekt. Læser man **kiba**, kunde vi her have verbet *kippe*¹), rykke, der vel kunde styre dativ, men i så fald måtte vi i det følgende søge efter et flertalssubjekt. Også dette lod sig vel høre, om man læste 11–12 ikke som en binderune *iu*, men som en *u*-rune med dobbeltstreget hovedstav. Man kunde da som subjekt have **f uk atti**, »F og Atti«. Men dels vilde en læsning af 11–12 som **u** gå imod risterens almindelige princip for de brudte runer, og dels vilde vi få en præsensform »kipper, rykker«, som slet ikke passer i en berettende runeindskrift. Denne tolkning bør derfor vistnok afvises. – En bedre løsning får vi, om vi opfatter **uanþi** som præteritum *wandi* af verbet *wæniæ*, vænne, tæmme. Det følgende ord, der da skulde være subjekt, kunde være personnavnet *Gēra*. Et sådant kvindenavn er fra dansk område ellers kun afhjemlet en enkelt gang: Gera Hinrichsdotter (^{17/8} 1418, Skåne). Efternavnet tyder på tysk herkomst. Olav Tryggvesøns første kone hed *Geira* og var datter af kong Burislav af Venden. Om navnet er overleveret i Sverige, er usikkert (Sveriges runinskrifter. II. Östergötlands runinskr. p. 190). Det følgende **f** kunde da være forkortelse for *fæ* (runetegnets navn var jo *fæ*). – I fortsættelse af en sådan tolkning var det vel rimeligt i næste led at læse en parallel konstruktion: **iuk atti, jōk Atti**, »Atti øgede«, idet man da her måtte forudsætte bevaret et gammelt reduplicerende præteritum *jōk*, til verbet *auka*, øge, som vi kender det fra vestnordisk, men som i østnordisk ellers kun er svagt-bøjet. Personnavnet *Atti* er velkendt i olddansk (det findes også på en runesten i Skåne: Fuglie 2).

Hvis denne tolkning er passabel – indskriftens sidste to led synes at være et selvstændigt udsagn (jf. ndf.), der hverken kan støtte eller afkræfte denne udlægning –, skulde vi da her have et udsagn, der tog sigte på et bondemiljø. Kvinden *Gera* vænnede, tæmmede kvæget, d. v. s. hun har gjort kvæget (koen eller køerne) kørevant (pløje-, trækkevant). Verbet *vænne* bruges jo endnu i jysk i denne specielle betydning (i Tvisdialekten bøjes det *væn'*, *wån'*, *wån'*, mens verbet ellers de fleste steder er gået over til *ia*-verberne), fx. »den er vant« eller »den er vant 'til«. Og manden *Atte* har sørget for, at bestanden blev forøget.

En sådan tolkning – en jævn hverdagshistorie – kan måske nok forekomme noget banal. Vore runeindskrifter – stenindskrifterne – ligger jo i et ganske andet plan. På den anden side skal man vel ikke vente på en simpel trægenstand at finde monumentalindskrifter beregnet for evigheden.

Imidlertid er tolkningsmulighederne ikke hermed udtømte. En tredje udlægning skal fremsættes her til overvejelse. Indskriftens første led

kunde også deles: **uanþikib a**, hvor *ā* betyder »ejer«, præsens af verbet *æghæ*. Det første ord kunde være en sammensætning af **uanþi**, *wændi*, og **kib**, *kep*, akkusativ af *keppr*, kæp. Første led *wændi* er en neutral *ia*-stamme, afledt til verbet *wændæ*, vende, og med betydningen »det at vende«, vending. Sådanne neutrale nomina actionis på *-ia* til svage verber er ret almindelige såvel i øst- som vestnordisk, og selve ordet *wændi* er overleveret i fornsvensk, i betydningen »ombytte, skifte, växling«, samt i norsk dialekt *vende*, »vending, forandring«. I sammensætninger kan disse afledninger indgå både i stammeform (fx. vn. *fiskibátr*, *fiskistǫng*) og i genitiv (fx. æda. *styrisman*), i dette tilfælde altså i en stammeform: *wændikep*, vende-kæp. Og det følgende *f* er vel da en forkortelse for ejerens navn. De to første led skulde altså læses: »(denne) vende-kæp ejer F«. Men hvad er en vende-kæp? Næppe en kæp, hvormed man vender ens hu eller sind. Den tolkning, der synes mig at ligge lige for, er, at en »vendekæp« er en *kylekæp*, som den op til vor tid kaldtes, en (hyrde)kæp, som hyrden kastede efter genstridige kreaturer for at jage dem væk (fra kornet), for at få dem til at vende om! Eller – måske bedre – en (hyrde)kæp, som under kastet langs jorden (ligesom en bumerang i luften) vender sig om sin egen let excentriske akse (jf. ndf.). Kæppens størrelse og form kunde udmærket passe til en sådan brug. Og i så fald var det måske rimeligt også at søge en anden tolkning af det midterste led. En læsning »Atte øgede« synes ikke at kunne bringes i nogen forklarlig sammenhæng hermed. Man kunde da til nød tolke runerne 11–13 *iuk* som præt. *hiog*, »huggede, ristede«. Vi havde så en tredeling af indskriften og i midten en runeristerformel. Det betænkelige ved denne tolkning er, at *h*-lyden ikke er tegnet. Var det en nørrejde, som ristede, har han jo givetvis som sine efterkommere haft en stærk *h*-artikulation. Former med tabt *h* foran *j* er ellers ikke ukendt; netop formen *io**k* findes fx. på Getingestenen i Halland og forekommer oftere i svenske runeindskrifter (se Noreen. Altschwedische Gramm. § 542. anm. 2), men i Nørrejylland er den påfaldende, og man tvinges da næsten til at forudsætte en fremmed rister, en øbo eller eventuelt en sønderjyde.

Indskriftens fjerde led er tydeligt nok kvindenavn *asa*, *Åse*. Sidste led synes ikke at kunne indeholde noget verbum, og det må vel derfor snarest opfattes som en apposition til *Åse*. Leddet kunde tolkes *aua auri*, *Awa øyri*, *Aves* »øre«, hvilket vel igen kunde udlægges som *Aves* »ejendom« eller vel snarere *Aves* »rigdom«, *Aves* »skat«. Mandsnavnet *Awi* er kendt fra olddansk og fornsvensk og findes også i Reichenaulisten. Vil man opfatte *aua* som appellativ, måtte oversættelsen blive »bedstefaders skat« eller »mandens skat«. Og så kan man gætte på, at *Åse* er den pige – vel netop en ung tøs, med viltre lokker, der endnu ikke er lagt i frisure –, som risteren har søgt at tegne i samme felt (fig. 5).

Historien kunde da være denne, at en hyrdedreng F er vendekæppens ejer. Han har fået Atte (fra Aggersborg?) til at dekorere sin kylekæp og fået ham til at indridse de hjælpende mynder og afbilde (den attråede?) Åse, måske (gård)mandens tøs. Dette kan kun være en løs gisning. Men noget villet hemmelighedsfuldt synes der ikke at hvile over staven. Den har aldeles ikke karakter af en magisk stav, en tryllestav. Når den er brændt i enden, kunde det skyldes, at hyrden har anvendt den også til at rode op i det bål, han vel – ligesom senere tids hyrdedrenge – gerne lavede til tidsfordriv eller for at riste eller stege et eller andet spiseligt.

Indskrift II. Båndet i felt 4 a har muligvis også skullet rumme en længere indskrift, men det er blevet ved en ufuldkommen begyndelse.

Der synes her at stå følgende enkeltstregede runer:

F N : K I F N I F I
 1 2 3 4 5 6 7 8 9

og herefter følger en række noget kraftigere og dybere skårne tværestreger, der – ofte skødesløst ridsede – inddeler båndet i smalle afsnit, som igen er blevet udprikket. Noget system eller nogen mening heri kan jeg ikke finde. – Om runerne følgende: 1. F, bistaven er trestreget. – 2. Må vistnok læses N; herefter ordskilletegn. – 3. Synes at være en stupruner F. – 4. I; et rids fra foden opefter til højre er vistnok ikke skåret med kniv. – 5–9. Disse runer frembyder ikke særforhold. – Rækken skulde da læses fu I kiluiai, men jeg skal ikke forsøge at fremsætte nogen tolkning, da jeg ikke kan finde nogen mening deri. Mens runerne i indskrift I (felt 3 a) vidner om rutine, synes runerne her at være en begynders forsøg. De enkelte stave har forskellig heldning, f-runen har trestreget bistav, en rune er vendt på hovedet, og afstanden mellem de enkelte runer er også varierende. Man kan gætte på, at kæppens ejer – hyrden F? – selv har forsøgt med en ristning, som han ikke har evnet at gennemføre, hvorfor han udfylder det tomme bånd med streger og prikker, om hvis betydning vi kun kan gisne (jf. ndf.).

Datering. Afdelingsgeolog J. Troels-Smith har venligst meddelt, at staven må henføres til jernalderen, og endvidere har han gjort opmærksom på et næsten tilsvarende fund, som er gjort 1945 i Bodals tørvemose i Åmosen (Ondløse sogn, Merløse hrd.), og som nærmere omtales her s. 168. – Efter runetegnene at dømme skulde indskriften stamme fra tiden mellem 900 og 1050, snarest vel fra tiden før år 1000. Der er ingen stungne runer, som der ellers kunde have været god brug for. Typen F anvendes korrekt i F H I, men ukorrekt i F N R I. Da der ikke findes nominativsformer af stærktbøjede maskulinumsord, er vi afskåret fra at dømme om udviklingen af -r. b- og r-runerne er ældre former, hvor buerne endnu er holdt fri af hinanden. – Til støtte for en

Fig. 9. Triskele på en metaldel fra Mammengraven.
Triskele on a metal object from grave at Mammen. C. 1/2.

datering af kæppen til 900tallet tjener muligvis triskelen. Tegnet er velkendt fra meget ældre tid, men i den specielle udformning her synes den netop at tilhøre dette og foregående århundrede. På Snoldelevstenen findes triskelen som tre sammenføjede horn, men på et skålformet spænde fra Arts hrd.²⁾ og på en metaldel fra Mammengraven³⁾ (en indfatning omkring et nøglehul? se fig. 9) findes nøjagtig samme udformning som her. Arts-spændet (se fig. 16 s. 166) dateres af arkæologerne til 800tallet og Mammenfundet til 900tallet. I Sverige findes nøjagtig samme form på flere runestene fra 1000tallet, således på Kasbysten, Lagga sogn, Uppland, fra ca. 1050⁴⁾.

Hyrdekæppe. Om ovenstående tolkning af Hemdrupstaven kan godtages, skulde vi da her have en olddansk hyrdekæp fra 900tallet, forsynet med runer og anden udsmykning. Åmosekæppen (s. 168) – om denne også er en hyrdekæp – har derimod kun en række udkarvninger langs to naturlige revner samt et kors. At hyrdekæppe blev smykket på forskellig vis, har vi imidlertid flere eksempler på.

Hyrdekæp nævnes tidligst i dansk hos Ribepresten Mads Pors (født i Horsens) i hans latinsk-danske vokabular: *De nomenclaturis Romanis*, trykt i Frankfurt 1594, hvor ordet gengiver lat. *pedum*. Glosseringen gentages hos Colding i hans *Etymologicum Latinum* (1622), dog noget fyldigere: »*Pedum, baculum pastorale incurvum: Festo, sic dictum quod eo oves a pedibus compræhendantur. Hyrdekæp / Staff. Aliter, quod ei innitatur pastor, ut pedi*«. Vel herfra er ordet medtaget hos Gram i *Nucleus latinitatis* (1722 og flg. udgaver): *Pedum, en Hyrdestav, en Hyrdekæp*. Ordbogsforfatterne synes at have identificeret de to ord *hyrdestav* og *hyrdekæp*. Men dette turde skyldes lærd ukyndighed. *Hyrdestaven* er en længere stok, der bl. a. tjener til støtte. Dens form – med den opadtil krummede eller krogede ende, der også kunde bruges til at gribe om og fastholde dyrets ben – stammer fra Orienten, og som biskoppeligt insigne (*k r u m s t a v e n*) fik dette ord videre anvendelse i litteraturen. I sin oprindelige betydning er det brugt i Christian III's bibel 1550 (Dom. 3. 31 *Hand slo sex hundrede Philister met en hyrde Staff*; Tidemand 1539: *en hyrde kølle*; den nedertyske bibel: *mit einer herde küle*). Men *hyrdekæppen* er en kort træstok, der anvendes som et kasteredskab.

De to former må, om end navnegivningen her og der kan sammenblandes, holdes ude fra hinanden. Hyrdekæppen er i sin oprindelse det

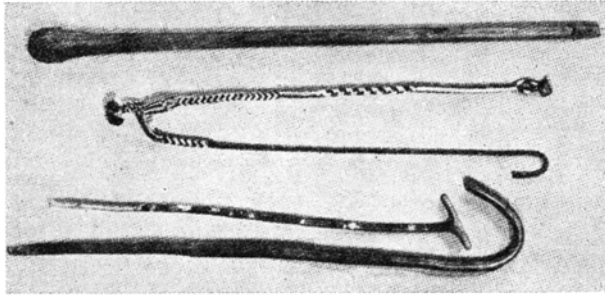

Fig. 10. Beduinske hyrdekæp (foroven) og hyrdestav (forneden).

Beduin herd-stick, above, and herd-staff, below.
Efter G. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina, VI,
Abb. 36.

primitive k a s t e v å b e n. Hos beduinerne i Palæstina forekommer både den lige, ca. 1 m. lange stav (*ʿašā*, *ʿašāje*) og den krummede stav (*bākur*; fig. 10 nederst) og desuden det egentlige kastevåben, en egekølle (*dab-būse*, fig. 10 øverst⁵). Lapperne bruger også en kastekæp, en *slauka* eller en *pāllak*, den sidste en specielt forarbejdet, i den ene ende tykkere kæp, som bruges ved fuglefangst⁶).

I dialekterne⁷) forekommer forskellige betegnelser. *Hyrdestav* er med sikkerhed kun afhjemlet i to kilder: i Molbechs samlinger anføres *Høre-stav* fra Åsum og Salling herreder (Fyn), og i Udvalg for Folkemaals samlinger findes ordet optegnet fra Slangerup, Lyng-Frederiksborg hrd.: *hyrden skar et hak i [hyr'sda'əwən]* for hver dag han vogtede. Man kan have sine tvivl om, hvorvidt ordet nogen sinde har været folkeligt. Den almindeligste betegnelse er *hyrdekæp*, kendt fra hele Jylland (Feilb.) og fra Sjælland (Lyng, Frederiksborg hrd.; Snodstrup, Ølstykke hrd.; L. Lyngby, Strø hrd.; Svallerup, Arts hrd.). Andre betegnelser er *hyrdestok* (Tømmerup, Arts hrd.), *kluntekæp* (Feilb.: Vestjylland og Vendsyssel), *kylekæp* (Feilb.: Darum og Anst; H. P. Hansen: Herningegnen), *slåløskæp* (Feilb.: Vendsyssel, Elsted i V. Lisbjerg hrd.), *drivekølle* (vistnok en særlig form; Feilb.: Lindknud; Aug. F. Schmidt: Seem), *fækæp* (Bornholm).

Fig. 11. Hyrdekæppe i Herning museum, den nederste musefunden.
Herd-sticks in Herning museum, the lower found in a peat-bog.

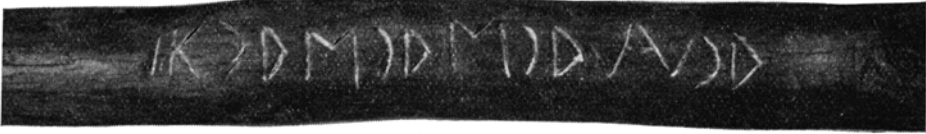

Fig. 12. Indskrift på mosefunden hyrdekæp i Herning museum.
Inscription on herd-stick found in bog and now in Herning museum.

Hyrdekæppen var et tildannet (i almindelighed rundt, på Bornholm firkantet) stykke træ af en ikke for tyk stamme, ca. 2–3 cm i diameter i den tyndere ende og i længden varierende fra 50 cm til 1 meter eller mere. Det kunde også være et rodhugget skud, hvis nederste ende var fortykket⁸). Den ene ende skulde i al fald være tykkere og tungere end den anden (håndgrebet), for at kæppen i kastet kunde få slagkraft (drift). »Drivekøllen« var ligefrem kølleformet, med rundt eller kugleformet hoved. Man anvendte helst hårdt træ: eg, tjørn – i ældre tid altså også taks. Med kæppen kunde man på temmelig lang afstand standse det selvrådige kreatur. Kæppen kunde kastes i luften, således vel i almindelighed over for hornkvæget, så man ramte dyret på hornene, der var mere følsomme for slag end kroppen, eller den kunde kastes langs jorden, så den slog mølle (i Tyregod kaldtes det at »stegle«) og ramte kreaturet (især fårene) mellem benene. Det kaldtes »at steglhente« dyret.

Hyrdekæppen kunde være prydet på forskellig vis. I Tarm skulde den bære et korstegn i den ene ende, så var den efter almindelig vedtægt sikret mod at blive ødelagt af andre hyrder. På Bornholm skulde den bære et »melta-mærke« (×), da man ellers ved kastet kunde komme til at »melta« dyret (d. v. s. ramme stedet, hvor milten sidder; jysk: milt-slå), så det faldt om. Jf. at Hemdrupstaven bærer en triskele og Åmosestaven et korstegn. – Hyrdekæppen kunde også prydes med farvede bånd i selve træet. Ligesom Jakob (1. Mos. 30. 37) tog friske grene af popler og andre træer og i disse kæppe skrællede barken af i striber for gennem de brogede og spættede kæppe at skaffe dyrene broget afkom, således skaffede vestjyske hyrdedrenge sig, men her vel kun for pyntens skyld (jf. netmønstreet på Hemdrupstaven), rød- og hvidstribede hyrde-

Fig. 13. Indskrift (ejermærke?) på mosefunden hyrdekæp i Herning museum.
Inscription (owner's marks ?) on herd-stick found in bog and now in Herning museum.

Fig. 14. Mosefunden hyrdekæp fra Tavlborg, Aulum sogn; nu i Herning museum.
Herd-stick found in bog at Tavlborg, Aulum parish; now in Herning museum.

kæppe ved at afbarke naturkæppen, omvikle den med ringe af siv og lægge den i et farvebad af »røjk«, d. v. s. okkerholdigt rindende vand. Efter nogle dages forløb er de bare ringe på kæppen røde, mens de sivdækkede er hvide.

Hyrdekæppene kunde også bære regulære ejermærker. På Bornholm skar ejeren sit navns initialer ind i kæppen, hvorfor de store latinske bogstaver almindeligt kaldtes *fækæppebogstaver*. På en »kylekæp« af torn, som jeg for mange år siden kom i besiddelse af (men om hvis proveniens jeg desværre intet fik noteret ud over, at den var fundet i en mose), og som nu opbevares i Herning museum (landbrugsmuseet, fig. 11, nederste kæp), findes som vist på hosstående afbildninger (fig. 12 og 13) en række tegn, der måske skal tolkes som (gentagne) ejermærker⁹).

Videre kunde hyrdekæppen anvendes til regnskaber. I Vendsyssel brugte man at skære streger på kæppen for det antal dyr, man skulde vogte, fx. IIII × II × IIII = 4 køer, 2 kalve, 5 får, eller man holdt regnskab med dagene ved at skære en skure for hver dag. På en mosefunden hyrdekæp (fig. 14) fra Tavlborg mose, Avlum sogn, er der på den ene side af kæppen i et bånd, sluttende i et siksakornament i simpelt karvesnit, ridset fine parallelstreger, der muligvis er et slags regnskab (fig. 15). Og måske skal Hemdrupstavens bånd med parallelstreger og udprækning (i felt 4 a) og Åmosestavens snit også være et hyrderegnskab.

Endelig kunde hyrdekæppen bære en særlig udskæring i form af et system af skurer, der benyttedes ved en leg, som kaldtes »skure-femten«. Systemet bestod (med lidt variation) af 3 gange 5 skurer (eller 8 plus 7 skurer): IIII × IIII × IIII. Den sidste skure gik helt omkring kæppen og kaldtes *endeskure*. Efter den fulgte igen 5 større skurer. Legen bestod nu i, at den ene hyrde satte fingeren i den ene skure efter den anden af de 15 første, og den anden hyrde skulde hver gang fingeren (uset)

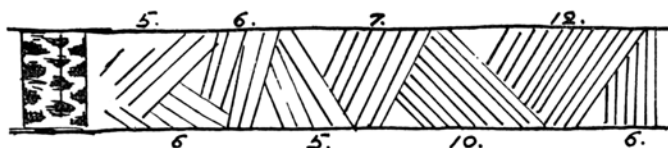

Fig. 15. Karvesnit på hyrdekæp fra Tavlborg, Aulum sogn.
Carving on herd-stick from Tavlborg, Aulum parish.

flyttedes sige »femten«, indtil den femtende var nået. Da skulde han sige »endeskure«. Glemte han dette og kom den første forbi den femtende, skulde modparten æde lige så mange kalvelorte, som han var sprunget skurer forbi efter den femtende, og før han sagde »endeskure«. Legen, der dog hørte op i sidste halvdel af forrige århundrede, har været udbredt i Midtjylland, hvor H. P. Hansen har kunnet samle efterretninger derom fra tretten sogne.

Hyrdekæppen hører nu fortiden til, men så simpelt og upåagtet redskabet end var, har det dog en ikke uinteressant historie. Kæppen har hjulpet mangen hyrdedreng i vanskelige situationer, den har givet ham myndighed og gjort ham selvsikker, og den har skaffet ham tidsfordriv på lange dage og budt ham lejlighed til kunstnerisk udfoldelse af en naturlig skaberglæde.

Fig. 16. Triskele på spænde fra Arts herred (800-tallet).
Triskele on buckle from Arts riding (8th century).

For oplysninger og hjælp takker jeg Udvalg for Folkemål, fil. dr. Gösta Berg, tandlæge Holger Friis, professor Glob, professor Hammershaimb, museumsforstander H. P. Hansen, filialbestyrer Vagn Lindebo Hansen, fil. dr. Sven B. F. Jansson, museumsinspektør Ole Klindt-Jensen, universitetsadjunkt Niels Åge Nielsen og bibliotekar Stub-Jørgensen. – Gennem dr. philos. Hallfrid Christian- sen, Oslo, oplyser Sverre Sand, Borge i Lofoten, at »vi skara renningar i bar- ken på gjetarstavene våre da eg var gut. Vi tok stavene av rognbusker. Men det var mest til tidtrøyte vi gjorde dette, eller for å ha ein fin stav. Ein slik stav kunne ein more seg med å kaste så ein fekk han til å gå rundt i lufta etter lengda. Då var det sjølvsagt best at staven ikkje var for lang«.

SUMMARY

The Hemdrup Rune-stave.

In the course of peat cutting in Næsborg bog (Slet riding, North Jutland) in 1949 a yew stick was discovered (fig. 1), and found to bear two rune inscriptions (figs. 4 and 5) as well as various carved figures (including dogs and the figure of a woman.; figs. 3, 4, 5 and 6) and designs (including a tri- skele; fig. 7). The archaeological and runological evidence appears to date the Hemdrup stave to the period 900–1000 (perhaps 1050) AD. Of the two runic

inscriptions, the one, which can be read *uanþikiba | f | iukati | asa | auaçuri*, may be interpreted: “(This) turnstave is owned by F; Atte carved (the runes); Åse, Ave’s (or grandfather’s) money (i.e. treasure)”.

The stick can be identified, both from this interpretation of the inscription and from its appearance and ornamentation as a *cattle herd’s stick*, i.e. a throwing stick. Throwing sticks (of which a number of dialect names are known) of this type were used up to our own day by Danish herdboys when watching cattle (figs. 11–14). By throwing such a stick the cattle could be stopped or guided. A number of throwing sticks from modern times are described, decorated with carvings of various types, showing parallels in many details to the ornamentation of the Hemdrup stave.

Peter Skautrup.

★

NOTER

¹⁾ Om dette verbum se Emil Olson: Svenska *kippa* m. m. En semologisk-etymologisk studie. Från filologiska föreningen i Lund. III. 59–74. ²⁾ Jf. Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager. II. Jernalderen (1888–95). fig. 597. ³⁾ Acta Archæologica. VII. (1936). 105. ⁴⁾ Sveriges runinskrifter. VII. Upplands runinskr. nr. 484. ⁵⁾ G. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina. VI. (1939). 221 f., 238 f. ⁶⁾ Fataburen. 1914. 245 ff. ⁷⁾ Udvalg for Folkemaals saml. – Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål. – H. P. Hansen: Hyrdeliv paa Heden. 1941. – Aug. F. Schmidt: Hyrdedrenge og Hyrdeliv. 1926. – Espersen: Bornholmsk ordbog. 1908. ⁸⁾ H. P. Hansen: De Gamle fortalte. I. 45: Syd for Løgager var der et Krat, og deri huggede Faderen Egetøjrpæle, Hyrdekæppe og Svøbeskafte, som han undertiden solgte«. ⁹⁾ Man tør vel ikke tænke på en middelalderlig blanding af det latinske alfabet og ældre runer? Man mindes utydesformlen fra Gørlevstenen. Kunde der læses

K k þ M k þ M k þ M k þ –?

Om formodede kastevåben (bumeranglignende kæppe) i fund fra stenalderen (bl. a. fra Brabrandssøen) se Memoires de la Societe Royale des Antiquaires du Nord. 1902/07, p. 199 ff. og Eberts Reallexikon der Vorgeschichte. IX. (1927). Taf. 10; jf. Leonhard Franz: Alteuropäische Wurfhölzer (Festschrift P. W. Schmidt. 1928. 800–808).

EN TAKSTRÆ-KØLLE

Fra den vestsjællandske Aamose.

AF J. TROELS-SMITH

I 1945 fremkom der ved Tørvegravning i den store vestsjællandske Aamose en Trækølle, der i mange Forhold minder om Køllen (eller Runestaven) fra Hemdrup. Det forekommer derfor rimeligt at give en kort Meddelelse om dette Fund. Da den rette Tolkning af Runeindskriften paa Hemdrup-Stykket formentlig vil blive afgørende for Forstaaelsen af begge Køllernes Anvendelse, er det sikkert bedst at vente med en bredere Behandling af Emnet, til der er naaet Klarhed paa dette Punkt. Nedenfor skal der derfor blot gives en kort Meddelelse om Fundomstændighederne, Resultatet af en pollenanalytisk Undersøgelse og en Beskrivelse af selve Køllen fra Aamosen.

Trækøllen blev fundet den 11. Juli 1945 af Arbejdsmand *Jakob Ravn-*
dal under Tørveskær i en Tørvegrav, der ligger ca. 800 m N.V. f. Gaarden Bodal og 600 m Ø.S.Ø. f. Øgaard paa Lilleø i den vestsjællandske Aamose (Niløse Sogn, Merløse Herred, Holbæk Amt). Efter Finderens Opgivelse skulde Stykket være fundet ca. 4 m dybt i Tørven paa et Sted i Graven, hvor der ikke fandtes Trærødder, som ellers forekom almindeligt i denne Dybde. Umiddelbart under Trækøllen havde han konstateret et meget trevlet Lag, der var noget lysere end Fundlaget. Samme Dags Aften henvendte Finderen sig til Forfatteren. Stykket var da renvasket, men i den Revne, der findes i Køllens Skaftende, sad der endnu en Del Tørvejord, af hvilken det lykkedes at tage en ren Prøve til pollenanalytisk Undersøgelse. Samme Aften besøgte Mosen sammen med Finderen, og der blev rammet en Pæl ned paa selve Fundstedet. I Dagene 2.-3. August samme Aar blev der af daværende Assistent *B. Brorson Christensen* foretaget en Profilopmaaling og taget en Serie Pollenprøver i den Tørvevæg, der stod nærmest ved Fundstedet (6 m derfra). Det opmaalte Profil er 3 m højt fra Sandbund til Mosens Overflade, og Trækøllen er – efter Lagfølgen at dømme – fundet ca. 2 m dybt i Graven. Finderens Dybdeangivelse (4 m) er altsaa særdeles overdrevet, hvorimod

Angivelserne om de mange Trærødder (Fyrrestubbe) og det derunderliggende trevlede Lag blev bekræftet ved vore Iagttagelser.

Saa vel Trækøllens Ornamenten som Fundlaget med de mange Fyrrestubbe bevirkede, at jeg gennem de følgende Aar formodede, at det drejede sig om en Kølle fra Mullerupkulturen (boreal Tid), og det var først, da Tamlæge Friis fra Hjørring under et Besøg paa Nationalmuseets Moselaboratorium den 22. Oktober 1949 foreviste Hemdrup-Stykket, at der kom Tvivl i min Sjæl m. H. t. Aamose-Stykkets Alder.

Tørveprøven, der sad i Skaffets Revne, er blevet analyseret af Museumsinspektør Svend Jørgensen og gav følgende Resultat:

Pollenanalyse af Tørveprøve fra Aamose-Trækøllen.

Analysert af Svend Jørgensen.

Samtlige Procenter (kursiverede) er udregnet i Forhold til Træpollen-Summen (summa arbores pollen). Nomenklaturen efter Nils Hylander: Förteckning över Skandinaviens Växter. 1. Kärlväxter. (Tredje Upplagen). Lund 1941.

<i>Picea</i> (Gran)	0,17 %	
<i>Fagus</i> (Bøg)	13 %	
<i>Carpinus</i> (Avnbøg)	0,75 %	
<i>Quercetum mixtum</i> (Egeblandingskov)	24 %	
<i>Quercus</i> (Eg)		16 %
<i>Fraxinus</i> (Ask)		3,5 %
<i>Tilia</i> (Lind)		2,7 %
<i>Ulmus</i> (Elm)		2,2 %
<i>Pinus</i> (Fyr)	4,5 %	
<i>Betula</i> (Birk)	12 %	
<i>Salix</i> (Pil)	0,55 %	
<i>Alnus</i> (El)	45 %	
summa arbores pollen (Træpollen-Sum)	2019,5	
<i>Corylus</i> (Hassel)	34 %	
<i>Hedera</i> (Vedbend)	0,10 %	
<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull. (Hedelyng)	27 %	
<i>Empetrum nigrum</i> L. (Revling)	0,15 %	
<i>Rumex Acetocella</i> L. - <i>Acetosa</i> L. (Rødknæ el. Skræppe)	0,84 %	
<i>Plantago lanceolata</i> L. (lancetbladet Vejbred) ..	1,4 %	
<i>Chenopodiaceae</i> (Salturter)	0,15 %	
<i>Artemisia</i> sp. (Bynke)	0,60 %	
<i>Gramineae</i> (Græsser)	11 %	
<i>Cerealia</i> (Korn)		1,5 %
<i>Secale cereale</i> L. (Rug)		0,25 %
<i>Cyperaceae</i> (Halvgræsser)	60 %	
summa non arbores pollen (Urtepollen-Sum) ..	2037	
do. i Procent af Træpollen-Summen	100 %	
<i>Campanulaceae</i> (Klokkefamilien)	0,05 %	
<i>Filipendula</i> sp. (Mjødurt)	0,15 %	

<i>Fragaria</i> sp. (Jordbær)	0,10 %
<i>Galium</i> sp. (Snerre)	0,15 %
<i>Humulus Lupulus</i> L. (Humle)	0,10 %
<i>Liguliflorae</i> (<i>Compositae</i>) (Kurveblomster, tungeblomstrede)	0,20 %
<i>Lythrum Salicaria</i> L. (Kattehale)	0,05 %
<i>Melampyrum</i> sp. (Kohvede)	0,10 %
<i>Menyanthes trifoliata</i> L. (Bukkeblad)	0,35 %
<i>Mercurialis perennis</i> L. (Skov-Bingelurt)	0,05 %
<i>Nuphar luteum</i> (L.) Sm. (Gul Aakande)	0,25 %
<i>Nymphaea alba</i> L. (Nøkkerose)	0,10 %
<i>Papilionaceae</i> (Ærteblomstrede)	0,15 %
<i>Plantago major</i> L. (Kæmper)	0,05 %
<i>Populus tremula</i> L. (Bævreasp)	0,10 %
<i>Sorbus</i> sp. (Røn)	0,05 %
<i>Tubuliflorae</i> (<i>Compositae</i>) (Kurveblomster, rør- blomstrede)	0,10 %
<i>Typha latifolia</i> L. (bredbladet Dunhammer) ..	0,09 %
<i>Umbelliferae</i> (Skærmplanter)	0,85 %
<i>Urtica dioeca</i> L. (Tvebo-Nælde)	1,3 %
<i>Dryopteris</i> sp. (Mangeløv)	1,9 %
<i>Pteridium aquilinum</i> (L.) Kuhn. (Ørnebregne)	0,40 %
<i>Pediastrum</i> sp.	0,05 %

For Bedømmelsen af Prøvens Alder er den rigelige Forekomst af Bøg (*Fagus*) af afgørende Betydning. Gennem hele den subboreale Periode forekommer Bøgens Pollen kun i ringe Mængde (højst et Par Procent), det er først i den efterfølgende subatlantiske Periode, at dens Pollen optræder i større Mængde, saaledes at Prøven maa henføres til denne Periode – altsaa være yngre end keltisk Jernalders Begyndelse. En nøjere Fiksering af Prøven indenfor den subatlantiske Periode er derimod ikke mulig alene paa Grundlag af et Træpollenspektrum. Efter at Bønder i Begyndelsen af subboreal Tid begyndte at rydde Skov, blev Skovbilledet – der før var betinget af Træernes Indvandringshistorie, Jordbund og Klima – i større eller mindre Grad afhængig af Kulturen, og denne prægede Skoven (efter de forskellige Pollendiagrammer at dømme) højst ulige indenfor Landets forskellige Omraader til forskellig Tid. Derimod giver Fundene af Rug-Pollen (*Secale cereale* L.) Mulighed for at fiksere Prøvens Alder lidt nærmere, idet Rugen først begynder at blive dyrket i romersk Jernalder¹), altsaa i Aarhundrederne e. Kr. F. – *Samtidig med eller yngre end romersk Jernalder* er, hvad der paa nærværende Tidspunkt kan siges om Køllens Alder ad pollenanalytisk Vej.

En væsentlig nøjere Datering vil rimeligvis kunne opnaas ved at foretage pollenanalytiske Undersøgelser af det Materiale, der er blevet indsamlet i Forbindelse med arkæologisk daterbare Jernalders-Fund fra

Aamosen og nærliggende Moser. Men det vil blive et baade bekosteligt og tidskrævende Arbejde.

Medens den udførte Pollenanalyse ikke for nærværende tillader en nøjere Datering, giver den dog Mulighed for et Indblik i den Urte-Vegetation, der fandtes i Egnen og paa Fundstedet, dengang Køllen blev nedlagt.

Tørveprøven bestod hovedsagelig af Rodtrevler af Star-Arter (*Cyperaceae*) og en ringe Mængde Dy-agtig Gytje, endvidere fandtes et enkelt Frø af Bukkeblad (*Menyanthes trifoliata* L.). Paa Forhaand maatte man altsaa formode, at Køllen var blevet nedlagt i et meget fugtigt, eller i det mindste et ofte oversvømmet, Starkær. Denne Formodning bekræftes af Analysen, idet der blev fundet ikke mindre end 60 % Pollen af Stargræsser (*Cyperaceae*) og smaa Pollenmængder af Bukkeblad (*Menyanthes trifoliata* L.), bredbladet Dunhammer (*Typha latifolia* L.) og Kattehale (*Lythrum Salicaria* L.) supplerer dette Billede, medens smaa Mængder Pollen af hvid og gul Aakande (*Nymphaea alba* L. og *Nuphar luteum* (L.) Sm.) viser Tilstedeværelsen af disse smukke Flydebladsplanter i Lokalitetsens umiddelbare Nærhed. Ikke paa selve Fundstedet, men i dets Nærhed – formentlig paa helt tilgroede Tørveflader – har en begyndende Forsumpning gjort sig gældende: Tuer af Tørvemos (*Sphagnum* sp.) isprængt Hedelyng (*Calluna vulgaris* (L.) Hull.).

I Betragtning af, at Køllen maa stamme fra romersk Jernalder eller senere, er det paafaldende, at »Kulturpollen«, d. v. s. Pollen af Kultur- eller Ukrudtsplanter, forekommer saa sparsomt. Mængden af lancet- og bredbladet Vejbred (*Plantago lanceolata* L. og *P. major* L.), Bynke (*Artemisia* sp.) og Salturter (*Chenopodiaceae*) overstiger ingenlunde, hvad man kan finde samtidig med en tidlig Del af den yngre Stenalder. Derimod forekommer Rødknæ evt. Skræppe (*Rumex Acetocella* L. evt. *R. Acetosa* L.) lidt rigeligere, selvom den (de?) ikke optræder hyppigere end Vejbred, hvad der i Reglen er Tilfældet i Pollenspektre, der er yngre end Jernalderens Begyndelse²). Kun Forekomsten af Kornpollen (*Cerealía*) viser hen til en senere Tid. Gennem hele den subboreale Periode forekommer Kornpollen (*Cerealía*) kun i ganske smaa Mængder (højst et Par Promille), overensstemmende med at man i yngre Stenalder og Bronzealder dyrkede de lidet pollenproducerende Hvede- og Byg-Arter. Først med Dyrkningen af den stærkt pollenproducerende Rug (*Secale cereale* L.) i Begyndelsen af romersk Jernalder optræder Kornpollen i større Mængder, og det er sikkert rimeligt at antage, at en stor Del af de under Korn (*Cerealía*) opførte Pollen hidrører fra Rug (*Secale cereale* L.), selvom det kun har været muligt – med Sikkerhed – at henføre et mindre Antal til denne Art. – Af det ovenstaaende maa man kunne slutte, at Agerbrug og Kvægavl ikke har fundet Sted i større Udstrækning i Fundstedets Nærhed.

Fig. 1. 1/4.

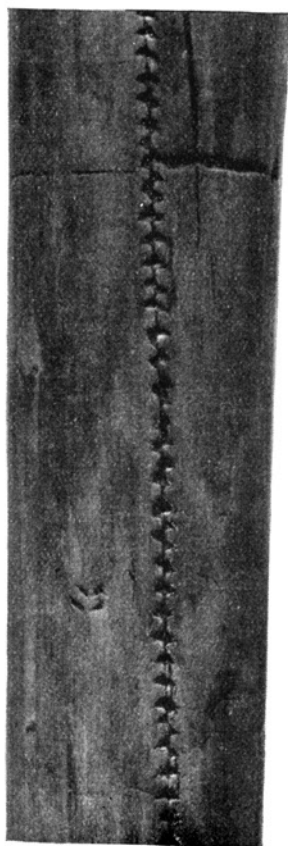

Fig. 2. 1/4.

Fig. 3. 1/4.

Fig. 4. 1/4.

Selve Trækøllen (Fig. 1) er – bortset fra nogle Hak tilføjet den af Tørvespaden – velbevaret. Den er fremstillet af Taxtræ (*Taxus baccata* L.)³⁾, en meget tung, haard og sejt Træart, der egner sig fortrinligt til Formaålet. Det er øjensynligt, at Stykket er blevet udvalgt med Omhu, idet Stokken er saa godt som fri for Knaster. Der er kun blevet konstateret 7–8 smaa bitte, omhyggeligt renskaarne Ar efter Sidegrene. Stykket er ca. 58 cm langt, og kun i den yderste Del er Materialets fulde Tykkelse bevaret (Diameter 4,1–4,2 cm yderst og 3,7–3,9 cm ved den yderste rundtskaarne Ring), hen mod det, der maa formodes at være Haandtaget, er der blevet skrælet af, saaledes at Køllen midtvejs har en Tykkelse paa 3,3–3,4 cm, som nogenlunde svarer til Haandtagets (2,9–3,2 cm). Tværsnittet er tilnærmet cirkelrunt. Stykket er ganske svagt krummet (Midten af Stykket krummer svagt opad, naar det ligger som vist paa Fig. 1). Begge Ender er lige afskaarne, og man ser tydeligt Knivens Mærker i det haarde Træ (Fig. 4). Ved den yderste Ende findes en karakteristisk skraa Afskæring. Ved Iagttagelse af Snitmærkerne faar man det Indtryk, at den skraa Afskæring er foretaget senere end Tilglatningen af Endefladen, hvorefter den fremkomne Kant er blevet tilglattet med Kniv (Fig. 4). Sikkert kan det dog ikke siges. Selve den skraa Afskæring ser nærmest ud til at være fremkommet ved et enkelt Hug af en Økse ført lidt paa skraa af Stykkets Længderetning. Smaa Ujævnheder i Æggen (paa Kniven?, Øksen?) har efterladt fine parallelle op-højede Striber, der – naar den skraa Afskæring vender op, og Haandtaget vender ind mod Iagttageren – forløber fra højre, skraat op mod venstre (se Fig. 1 og 4).

Allerede i Oldtiden maa Køllen have haft de to Revner, den nu har, idet Revnernes to Kanter er blevet forsynede med en Række smaa Indsnit, som gør, at de overfladisk kommer til at minde om en Sammen-syning af Revnerne (se Fig. 1 og 2). Den ene Revne strækker sig fra den yderste Ende, hvor den naar ind til Marven, midt gennem den skraa Afskæring og omtrent til Midten af Køllen. Den anden Revne deler Skaftenden i to symmetriske Halvdele og naar lidt over Halvdelen op paa Køllen, hvor den i ca. 1 cm's Afstand forløber ca. 2 cm parallelt med den første Revne. Medens Indsnittene i den yderste Revnes Sider ser ud til at være skaaret samtidigt – idet Hakkene fra den inderste Del af Revnen, hvor de er ganske smaa, tiltager jævnt i Størrelse udefter – kunde det se ud, som om Indsnittene i Skaftendens Revne er skaaret i to Tempi. Man maa i saa Fald tænke sig, at Revnen, da den i første Omgang blev forsynet med Indsnit, kun naaede til den rundtskaarne Fure, fra Skaftenden og hertil bliver Indsnittene nemlig tydeligt gradvis mindre, baade paa den paa Fig. 1 opadvendende Side og paa den nedadvendende. Senere er Revnen blevet større, og denne Forlængelse er da paa den opadvendende Side (Fig. 1) blevet forsynet med nye Indsnit,

der som Helhed er grovere end paa det første Stykke. Paa den nedadvendende Side (Fig. 1) er den forlængede Revne kun forsynet med Indsnit langs den ene Side, bortset fra et enkelt nederst paa den modsatte Side. Disse Indsnit er ligeledes ret grove, sidder med indbyrdes større Afstand, og i et enkelt Tilfælde er der sjustet, saaledes at to Indsnit er smeltet sammen. Det, at Kanterne paa de Indsnit, der sidder nærmest Haandtagsenden, er tydeligt afslidte i Modsætning til dem, der sidder højere oppe, styrker den Antagelse, at de er blevet anbragt til lidt forskellig Tid. – Lidt til venstre for den øverste Revne (se Fig. 2) er der 4 smaa Indsnit staaende to og to overfor hinanden med 0,1 cm's Mellemrum, de minder om Revnernes Indsnit, men de staar uden Sammenhæng med nogen Revne. – Til højre for den yderste Revne (kan skimtes paa Fig. 1, se iøvrigt Fig. 3) og 7,5 cm under den øverste, rundtskaarne Ring findes et svagt indskaaret Kors, hvis ene Arm foroven begrænses af en kun svagt synlig Ridse. – Ca. 9 cm fra begge Ender findes en indskaaret Ring, der nær Skaftenden er ret tydelig hele Vejen rundt, medens den, der findes i den yderste Ende, kun er kraftigt indskaaret til højre for Revnen (se Fig. 2) og iøvrigt kun markeret med Kniven. Det ser ud, som man ved disse Indskæringer har villet undgaa at skære ind i Hakkene langs Revnerne, og denne Formodning styrkes af det Forhold, at Indskæringerne netop ved Revnerne er blevet forskudt en lille Smule, saaledes at Furen ikke naar nøjagtigt tilbage til Udgangspunktet paa den modsatte Side af Revnerne. Enhver, der har skaaret i en Kæp, har sikkert selv erfaret sligt. Det ser altsaa ud til, at disse Furer, der hver afgrænser en Sjettedel af Kæppen, er skaaret, efter at Revnerne – i hvert Fald i første Omgang – er blevet forsynede med smaa Hak. – Til Slut skal det for en Ordens Skyld nævnes, at der over den øverste rundtskaarne Ring findes nogle smaa næsten usynlige Mærker (som af en Knivspids), der forløber som en Halvcirkel, der er 2 cm høj og berører den indskaarne Ring paa to Steder med en indbyrdes Afstand af 2,5 cm (den øverste Del af Buen kan muligvis ses paa Fig. 1). – Til højre for den skraa Afskæring er den yderste Del af Køllen tydeligt, men svagt forkullet.

Aamose-Køllen minder om Hemdrup-Stykket i følgende Forhold: Træet er i begge Tilfælde den sjældne Træsart Tax⁴), Længden er omtrent den samme, den yderste Ende er forbrændt, og – ligesom ved Hemdrup-Stykket – er Aamose-Køllen blevet forsynet med forsirende Indskæringer.

ZUSAMMENFASSUNG

Eine Eibenholzkeule von Aamosen.

In 1945 wurde eine aus Eibenholz gefertigte Holzkeule im Moore Aamose 800 m NW von Bodal und 600 m OSO von Øgaard auf der Insel Lilleø (Kirchspiel Niløse, Merløse Herred, Holbæk Amt) gefunden. Eine pollenanalytische Untersuchung einer Probe der Torfes, der in einem Spalten am Schaftende bewahrt war, ergab, dass die Keule synchron mit, oder jünger als, römische Eisenzeit ist. Zur Zeit ist eine genauere Datierung nicht möglich. Die Keule ist auf Figur 1-4 abgebildet. Eine Prüfung der verschiedenen Einschnitte ergibt, dass sie nicht gleichzeitig sondern zu verschiedenen Zeiten eingeschnitten worden sind.

J. Troels-Smith.

*

NOTER

¹⁾ *Knud Jessen: Oldtidens Korndyrkning i Danmark. Viking 1951, Pag. 29.*
²⁾ *Johs. Iversen: Landnam i Danmarks Stenalder. Land Occupation in Denmark's Stone Age. Danmarks Geologiske Undersøgelse. II. Række, Nr. 66. København 1941. Se f. Eks. Tavle VI og V. - I en Prøve fra det Indre af et Lerkar fra romersk Jernalder fundet i Rislev Mose, Sydsjælland er der f. Eks. fundet *Plantago lanceolata* L.: 8,5 % og *Rumex Acetocella* L. (eller *R. Acetosa* L.): 16,8 %. ³⁾ Vedbestemmelsen er udført af Cand. mag. *J. Benth Hansen.* ⁴⁾ Ved det i Hemdrup-Stykket er blevet bestemt af Forfatteren.*

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

For at fremme den arkæologiske forskning i Jylland og samle alle interesserede om denne opgave blev der i efteråret 1950 på initiativ af professor P. V. Glob nedsat et arbejdsudvalg, som skulle udarbejde planerne for et »Jysk Arkæologisk Selskab«. Dette arbejdsudvalg bestod af professor dr. phil. Johannes Brøndsted, bankdirektør Niels Jensen, professor dr. phil. P. J. Riis, borgmester Sv. Unmack Larsen og professor dr. phil. P. V. Glob.

I begyndelsen af januar 1951 var et udkast til love for selskabet udarbejdet, og dette sendtes da til udtalelse til samtlige jyske museumsledere, hvis bemærkninger indarbejdedes i den endelige indbydelse. Denne udsendtes den 4. februar, og i den følgende tid indløb der indmeldelser fra hele landet, således at der ved selskabets stiftende møde allerede var tilsluttet 641 medlemmer.

»Jysk Arkæologisk Selskab«s stiftende møde og første generalforsamling afholdtes d. 11. marts 1951 kl. 10 på »Naturhistorisk Museum«, Universitetsparken, Århus, hvortil alle tegnede medlemmer var skriftligt indvarslet, og ca. 250 havde givet møde. Professor P. V. Glob bød velkommen, hvorefter museumsleder, landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen valgtes til mødets dirigent. Efter at P. V. Glob havde holdt foredrag om »Bretagnes Oldtidsminder og Jylland«, redegjorde han for det forberedende arbejde og formålet med »Jysk Arkæologisk Selskab«. Herunder blev betydningen af oprettelse af lokalafdelinger i de forskellige byer fremhævet og den allerede d. 19/12 1950 stiftede lokalafdeling i Aalborg tilsluttet. Derefter blev lovudkastet forelagt og vedtaget i den nedenfor anførte form.

Endelig foretoges valg af præsident, generalsekretær, styrelse, suppleanter og revisorer. Som selskabets første præsident valgtes borgmester Sv. Unmack Larsen, Århus, og som generalsekretær professor, dr. phil. P. V. Glob, Århus. Til styrelsesmedlemmer udenfor repræsentantskabet valgtes Nationalmuseets direktør, professor, dr. phil. Johannes Brøndsted, København, professor, dr. phil. P. J. Riis, Århus, og bankdirektør Niels Jensen, Århus; som styrelsesmedlemmer blandt repræsentantskabsmedlemmerne museumsleder, tandlæge Holger Friis, Hjørring, museums-

leder Rasmus Mortensen, Vejle, og formanden for Aalborg-kredsen, fabrikant O. Marseen. Som suppleanter til styrelsen valgtes desuden museumsinspektør, cand. mag. Hans Neumann, Haderslev, museumsinspektør, cand. mag. Peter Riismøller, Aalborg, museumsleder, cand. theol. S. Vestergaard Nielsen, Aars, samt godsejer Harald Mark, Kollerup, og som revisorer museumslederne, Arkitekt Z. K. Zachariassen, Hobro, og landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing.

Selskabets første sommertur, d. 5. august, gik til Illerup Ådal, hvor Forhistorisk Museums udgravning af det store våbenofferfund besås. Præsidenten, borgmester Unmack Larsen bød velkommen, hvorefter professor P. V. Glob fortalte om jernalderens mosefund, museumsinspektør Harald Andersen om udgravningen af Illerupfundet og afdelingsgeolog Svend Jørgensen om ådalen i Oldtiden.

Derefter besøgte oldtidsminder i ådalen og Mjesing Museum.

Love for „Jysk Arkæologisk Selskab“

1. Jysk Arkæologisk Selskab er stiftet for gennem størst mulig deltagelse af alle interesserede at støtte den arkæologiske forskning. Det skal gøre arkæologien tilgængelig for almenheden bl. a. ved udsendelsen af en årbog og en række større videnskabelige publikationer, ved at holde årlige møder, udflugter til større udgravninger og for øvrigt på enhver anden måde, som styret finder formålstjenligt.
2. Selskabet består af repræsentantskabsmedlemmer, som betaler mindst 100 kr. i årligt kontingent, og medlemmer, som betaler 12 kr. i årligt kontingent. Medlemmer, der i forvejen er tilsluttet Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, historiske foreninger, museumsforeninger og lokale afdelinger af selskabet, betaler 10 kr. årligt. Selskabets årbog tilsendes samtlige medlemmer gratis. For ægtefæller, der kun ønsker eet eksemplar af årbogen tilsendt, er det årlige kontingent 15 kr.
3. Selskabets øverste myndighed er generalforsamlingen, hvortil samtlige medlemmer har adgang og stemmeret. Der kan ikke stemmes ved fuldmagt. Alle afgørelser træffes ved simpel stemmeflerhed.
4. Selskabet ledes af et styre på syv medlemmer, som alle vælges af generalforsamlingen således:
 - a) Selskabets præsident, som er styrets formand, vælges særskilt.
 - b) Af de øvrige 6 styrelsesmedlemmer vælges de 3 blandt repræsentantskabets medlemmer. I samme forhold vælges 4 suppleanter. Præsidenten vælges for 3 år. De øvrige styrelsesmedlemmer væl-

ges for 2 år ad gangen, så 3 medlemmer udgår hvert år, 1ste gang ved lodtrækning. Tilsvarende gælder suppleanterne. Genvalg er tilladt. Styrelsen vælger selv inden for sin midte sin vicepræsident.

5. Generalforsamlingen vælger en generalsekretær for tre år ad gangen. Han er styrets sekretær, deltager i styrets møder og varetager sammen med præsidenten selskabets daglige ledelse, samt er hovedredaktør for selskabets skrifter.
6. Styret antager iblandt medlemmerne en sekretær og en kasserer. Sekretæren fører protokollen over styrelsens møder.
7. Lokale afdelinger under selskabet kan dannes overalt i landet og deltager i repræsentantskabet med een repræsentant for hvert 20. medlem uden yderligere kontingent til selskabet. De lokale afdelinger fastsætter selv det ekstrakontingent, der måtte dække de arrangementer, afdelingen foretager.
8. Selskabets årlige generalforsamling afholdes i marts, såvidt muligt på selskabets stiftelsesdag den 11. marts. Indkaldelse med dagsorden fremsendes til hvert enkelt medlem, mindst 1 måned før generalforsamlingen. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal indgives skriftligt til styrelsen senest 14 dage før generalforsamlingen. Styrelsen bestemmer tid og sted for generalforsamlingen.
9. Generalforsamlingen vælger 2 revisorer for 1 år ad gangen. Regnskabsåret er kalenderåret.
10. Forslag til vedtægtsændring skal, for at kunne behandles på en generalforsamling, være optaget som punkt på den udsendte indkaldelse med dagsorden. For at være beslutningsdygtig til ændring af vedtægter skal mindst 100 medlemmer være repræsenterede på generalforsamlingen, og mindst $\frac{2}{3}$ heraf afgive stemme for forslaget. Er generalforsamlingen ikke beslutningsdygtig til vedtægtsændring, skal styrelsen, såfremt forslaget har opnået mindst $\frac{2}{3}$ af de repræsenterede stemmer, indkalde til en ny generalforsamling med forslaget på dagsordenen, og denne generalforsamling er da beslutningsdygtig til vedtægtsændring uanset de mødtes antal.

Således vedtaget på stiftende generalforsamling i Århus d. 11. marts 1951.

Medlemsfortegnelse

Repræsentantskabsmedlemmer:

Århus Amtsråd, Århus
Århus Byråd, Århus
Århus Havnevæsen, Århus
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S, Århus
Andersen, Harald, museumsinspektør, Århus
Forhistorisk Museum, Århus
Friis, Holger, tandlæge, og frue, Hjørring
Færch, A/S, Holstebro
Glob, P. V., professor dr. phil., og frue,
Risskov
Hammerschmidts Klichéfabriker, I/S, Århus
Hjørring byråd, Hjørring
Højer byråd, Højer
Lange-Kornbak, Gunnar, konservator, Hasle
pr. Århus
Lüneborg, Preben, læge, Mørke st.
Mark, Harald, godsejer, Hadsten
Museum for Thy og V. Han Herred, Thisted
Unmack Larsen, Svend, borgmester, Århus
Vejde museum, Vejle

Medlemmer:

Aae, Hjalmar, Århus
Aakjær, Svend, stadsarkivar, København
Ålborg Turistforening, Ålborg
Århus Katedralskoles Bibliotek, Århus
— Kommunes Biblioteker
Afzelius, Adam, professor, Århus
Agersnap, Torben, cand. oecón., Århus
Ahlefeldt-Laurvig, H., greve, Horsens
Ahnfeldt-Møllerup, Christian, apoteker,
og frue, Århus
Ahrentecht, Kay, læge, Randers
Albrechtsen, Erling, museumsinspektør,
cand. mag., Odense
Alverdes-Wessel, frue, Ålborg
Andersen, A., kustode, Øm Kloster
— Christian, landinspektør, Odder
— Johannes, læge, og frue, Ringkøbing
— F. H., førstelærer, Frørup
— Erik, elektriker, Ålborg
— Gerda, sygeplejerske, Århus
— H., stud. art., Risskov
— H. Hellmuth, stud. mag., Århus
— J. Georg, stationsforstander, Ringkøbing
— Johs., læge, Spøttrup
— J. Oskar, professor, dr. theol., København
— Jørgen Bent, gymnasieelev, Århus

Andersen, Knud, adjunkt, cand. theol. et mag.,
København
— Niels Peter, arbejdsmand, og frue, Slagelse
— O. Bischoff, direktør, Århus
— Signe Lykke, frk., Aalstrup
Andreasen, C., Ingeniør, Odense
Ankjærø, R., overlærer, Århus
Antikvariske Samling, Den, Ribe
Askov Højskoles Bibliotek, Askov
Asmussen, Otto, fhv. postmester, København
Asschenfeldt-Frederiksen, Cuno, førstelærer,
Ris-Tejstrup skole
Astrup, F. R., lærer, Hadsten
Astrup, Poul, dr. med., Holte

Backmann, Peter, tømrer, Taastrup
Bager, A., købmand, Glud
Bagger, Inger, skuespillerinde, Ålborg
Ball, Børge, billedskærer, Tørring st.
Balle, Torsten, lærer, Torsted
Balslev, Ulrik, læge, Aidt
Barfod, Otto, fyrværker, Vallensbæk
Bay, Svend Aage, adjunkt, Horsens
Bech, Hans V., cand. agro., Tønder
— Ole, fabrikant, Ålborg
— Ove, lærer, Langeskov
Bech-Andersen, Sigrid, godsforvalter, Hammel
Becker, C. J., dr. phil., København
— Richard, tekstilarbejder, Sønderborg
Bendixen, Erik, stud. mag., Charlottenlund
Bengt, Ivar, kaptajn, og frue, Århus
Berg, Hakon, assistent, Rudkøbing
— Jens-Hendrik, snedkermester, Århus
— Ole, journalist, Ålborg
Bertelsen, Egon, redaktør, og frue, Ringkøbing
— Orla F. Gylling, bogholder, Tranehjerg,
Samsø
Berthelsen, William, tandlæge, Vejle
Berthing, H., redaktør, Odder
Bibby, T. G., arkæolog, og frue, Århus
Biblioteket for Brønderslev og Omegn
— for Vejle By og Amt
— Silkeborg
— for Thisted By og Amt
Bindslev, Georg, overlæge, Skive
— H., læge, Fjellerad
Bjarup, A., landsretssagfører, Århus
Bjergsted, Gudrun, socialrådgiver, Århus
Bjerre, Andreas, museumsforvalter, og frue,
Gl. Estrup

- Bjerre, M., direktør, Skive
 Bjerregaard, Niels P., Skive
 Blaksteen, Magnus, kommunelærer, Marstal
 Blixenkroner-Møller, N., overkirurg, professor,
 dr. med., og frue, Risskov
 Bloch, E., skovrider, Vemb
 Bokkenheuser, oberstløjtnant, København
 Bom, Frederik, afdelingslæge, Viborg
 Borberg, Laurits Ploug, direktør, Hellerup
 Borch, Adolf, direktør, Randers
 — Knud, redaktør, og frue, Århus
 Borg, Peder, produkthandler, Århus
 — S., førstelærer, Odder
 Bork, Karl Villy, Lagerekspedient, Grenå
 Borresen, C., distriktschef, Randers
 Bostrup, Erik, redaktør, Århus
 Bovin, Frans, stenhuggermester, Frederikshavn
 Bower, Jørn, købmand, Ålborg
 Brammer, Fr., fhv. overførster, København
 — Max, overlæge, Århus
 Brask, Aage, godsejer, cand. jur., Randers
 Bredsted, Aage, stadsbibliotekar, og frue,
 Århus
 Bregenov, Leon, ekstraarbejder, Horsens
 Brinkmann, I. W., isenkræmmer, Ålborg
 Brovst Sogns Bibliotek i Halvrømmen
 Bruhn, Viggo, malermester, og frue, Egtved
 Brøste, K., dr. med., København
 Buck-Christensen, Bent, stud. pharm.,
 Hovedgaard
 Bodegaard, A., redaktør, Århus
 Burlund, Carl, arbejdsmand, Gylling
 Buus, Ejner, isenkræmmer, Ålborg
 Bøgh, Alfred, gårdejer, Nysum
 — Christian, sognefoged, Alslev
 Bøgholdt-Laursen, landinspektør, Terndrup
- Carlsen, Henning, skibshandler, Ålborg
 — M., murermester, Allingåbro
 — Th., Ribe
 Caspersen, Ejnar, pianofabrikant, Århus
 Centralbiblioteket, Esbjerg
 — for Hjørring Amt
 — i Holstebro
 — i Horsens
 — Nykøbing Falster
 — Viborg
 Christensen, A. Klein, isenkræmmer, Års
 — Aksel E., professor, dr. phil., København
 — A., højesteretssagfører, Århus
 — Axel, konservator, København
 — B. Brorson, konservatorassistent, Køben-
 havn
 — C. G., distriktschef, og frue, Skjærbæk
 — Charles, arkitekt, Frederiksberg
 — Freddy, læge, og frue, Gudum
 — Tang, bibliotekar, Nørre Sundby
 — O. Søndergaard, læge, Ringkøbing
 — R. E., læge, Fåborg
 — Sigurd, købmand, Århus
 — Svend Aage, lærer, Ålborg
 — Tage, plejer, Risskov
 — Osvald, sømand, og frue, Bindsløv
 — Victor, fhv. boghandler, Viborg
- Christiansen, Inger Svane, stud. mag., Køben-
 havn
 — Jac. Chr., pressefotograf, Århus
 — Niels A., adjunkt, Roskilde
 — Tage E., mag. art., København
 — Walther Frees, stud. med., Århus
 Clemmensen, Johs., kommunelærer, Ålborg
 Cortsen, Ejler, guldsmed, Nykøbing Mors.
- Dahl, Torsten, professor, Århus
 Dalgaard-Knudsen, J., landsretssagfører, og
 frue, Ringkøbing
 — Knud, stud. jur., Århus
 Dannesboe, Johs., fabrikant, Ålborg
 Dansk Landbrugsmuseum, Sorgenfri
 Didriksen, Jens, læge, Gylling
 Djørup, Johannes, læge, København
 Drewes, Eva, fru revisor, Højbjerg
 Due, Aksel, pantefoged, Støvring
 Dupont-Nielsen, E. H., postkontrollør, og
 frue, Århus
 Dybbjær, I. C., læge, Åbybro
 — Tage, forstander, Egaa
 Dyekjær, E., dyrlæge, og frue, Grenå
 Dyggve, Ejnar, dr. phil., København
 Dührkop, Henry, laboratoriechef, og frue,
 Århus
 Dyrbye-Skovsted, J., maler, Tommerup
- Ebeltoft Byråd
 — og Omegns Museumsforening
 Egebjerg, L., redaktør, og frue, Århus
 Eilertzen, Jens, journalist, Århus
 Ejerslev, M. P., lærer, Mellerup
 Eldon, Frits, Hellerup
 Elklit, Hans F., kommunelærer, Randers
 Ellgaard, Willy, værkfører, og frue, Randers
 Elswing, Niels, fotograf, København
 Esbensen, Jens Christian, rådhusbetjent,
 Århus
 Esbjerg Aftenseminariums Bibliotek
 — og Omegns Museumsforening
 Exner, J., provst, Hald
- Fabricius, Bjørn, forlagssekretær, Brønshøj
 Fasting, H., fru civilingeniør, Ålborg
 Fibiger, Agnete, sekretær, Lemvig
 Fjeldsted, P. K., pens. skoleinspektør, Ry
 Fløytrup, E. St., skovrider, Tranekær
 Folkebiblioteket for Års Kommune
 Fredericia Museum
 Frederiksberg Kommunebiblioteker
 Frederiksen, Erik, vandværksdirektør, og
 frue, Århus
 Freundt, E. A., læge, Lyngby
 Friis, Palle Lønborg, museumsassistent,
 Hjørring
 Fritz, S., arkitekt, M. D. A., København
 Frost, Jens, museumsbestyrer, Åbenrå
 Fryd, Chr. A. A., pens. telegrafkontrollør,
 Århus
 — Lis, stud. mag., København
 Frølund, Erik, civilingeniør, Ølby Lyng
 Fønss, Jørgen, skuespiller, Ålborg
 — Mime, skuespillerinde, Ålborg

Gabrielsen, Sven, adjunkt, Århus
 Gadbjerg Sognebibliotek
 Gangsted-Søvind Sognebibliotek
 Gentofte Kommunebibliotek, Hellerup
 Gertsen, Nis, pens. lærer, Em
 Give Sogns Folkebogsamling
 Givskov, Boye, kunstmaler, København
 Gjesing, N., lærer, Skanderborg
 Gjødertsen, Michael, gårdejer, sogneråds-
 formand, Alrø
 Gjødesen, Signe, kommunelærerinde, Thisted
 Glob, Johannes, maler, Hellerup
 Goltermann, Max, lærer, Års
 Grantzau, Sylvest, konservator, Ålborg
 Grau, Harald O., direktør, Kolding
 Gregersen, N. K., dyrlæge, og frue, Koldby
 Greve, J., lærerinde, Tørring
 Guldager, H.-C., læge, Hjørring

Haderslev Amts Museum
 — Centralbibliotek
 Halberg, Henrik, civilingeniør, Lillerød
 Hald, Anna, postassistent, Århus
 — Kristian, dr. phil., København
 — Margrethe, dr. phil., inspektør, København
 — P. L., museumsleder, Thisted
 — Verner, snedker, Århus
 Hall-Nielsen, K., frue, Ballerup
 Hammerschmidt, Charles, klichéfabrikant,
 og frue, Århus
 Hanghøj, Poul, kommunelærer, Randers
 Hannestad, Knud, lektor, dr. phil., Århus
 Hansen, Arne, trafikesp., Hornslet
 — Axel, discipel, Åbyhøj
 — Dorthea, stud. mag., Vanløse
 — Hans, skoleinspektør, Skive
 — Henry, kustode, Køge
 — H. A., lærer, og frue, Aidt
 — H. J., docent, cand. polit., Århus
 — Ib, pressefotograf, Århus
 — J. Marius, lektor, Nakskov
 — Jens, grosserer, Ålborg
 — Kaj Nordahl, gartner, Hundslev Nymark
 — Martin A., forfatter, og frue, Lejre
 — M. B., cand. jur., Ålborg
 — M. Baurup, lærer, Ølsted
 — Ole Warthoe, lærer, Randers
 — Paul Portefée, grosserer, Hjørring
 — P. H. C., stationsmester, Bording St.
 — Verner, redaktør, København
 — Willy, prokurist, Rødovre
 — Willy Edwin, salgschef, Århus
 Hasle Folkebibliotek, Århus
 Hatt, Gudmund, professor emer., dr. phil.,
 København
 Haubek, J., skolebestyrer, Skanderborg
 Haugsted, Ejler, bibliotekar, Århus
 Hauvinkel, Fritz Ulrich, sognepræst, og frue,
 Vesterbølle
 Hedegaard, Jens, cigarhandler, Risskov
 — Søren, gårdejer, Ålstrup
 Hedemand, Erna, sygeplejerske, Randers
 Heine, N. G., museumsinspektør, mag. art.,
 Lyngby

Helbo, J. M., lærer, Harlev
 Helbæk, Hans, konservator, København
 Helles, Dan, prokurist, Hornslet
 Hellner, Robert, biblioteksassistent, Hellerup
 Henriksen, Birthe, lærerinde, Ålborg
 — Hans, direktør, Engesvang
 — Margrethe, tandlæge, Ballerup
 Herning Bibliotek
 Herschend, C. H. E., landsretssagfører, Århus
 Hess, Harald, fabrikant, Vejle
 Hindborg, Aage, direktør, Vejle
 Historisk Samfund for Hjørring Amt
 Hjelm, M., redaktør, Århus
 Hjorth, Frida, frue, Nørre Sundby
 — Knud, isenkræmmer, Ålborg
 Holmfeld, Chr. D., kaptajn, og frue, Horsens
 Holt, Jens, professor, Århus
 — Paul, seminarieførstander, Århus
 — S. P., kommunelærer, Esbjerg
 Holtet, Chr., overretssagfører, Skanderborg
 Holtved, Erik, docent, Søborg
 Hornslet Bibliotek
 Hvitved, Poul, redaktør, Ebeltoft
 Højen, Søren, gårdejer, Nr. True
 Høltzermann, gårdejer, Gug
 Hørlyck, Vibeke, laboratorieassistent, Århus

Ibsen, Thor J., forfatter, Julianehede
 Israelsen, Niels Jørgen, bygningskonstruktør,
 Hasle pr. Århus
 — Tvissemann, fhv. driftsbestyrer, Odder
 Iversen, A. R., postmester, og frue, Silkeborg

Jacobsen, Anton, skrædder, Vrå St.
 — Bernhardt, skovejer, Sønderholm
 — Carl E., købmand, Århus
 — Hakon, uddeler, Taaning
 — Hans, dyrlæge, Romdrup
 — Holger C., undervisningsassistent, Århus
 — Jacob, salgschef, Skanderborg
 — Marinus, smed, Randers
 — Tage Oluf Volmer, fyrmester, og frue,
 Fornæs
 — Valdemar, bogholder, Randers
 Jagd, N., ingeniør, København
 Jahnsen, Børge, gårdejer, og frue, Hammelev
 Jakobsen, Jakob, amtslæge, dr. med., Vejle
 Jantzen-Holst, Orla, grosserer, og frue, Århus
 Jasper, Helmuth, arkitekt, M. D. A., Randers
 Jensen, lærer, Farsø
 — Anders, læge, Hobro
 — Axel V., civiling., direktør, Ålborg
 — Bent, tandtekniker, Varde
 — Carl, rentemodtager, Slagelse
 — Carl Vindberg, gårdejer, Nørager
 — Hans Buck, gårdejer, Havnelev
 — Helge, redaktør, Århus
 — Henry Johannes, ingeniør, Åbyhøj
 — Holger, musiker, Åbyhøj
 — Inger og Martin, København
 — Ingrid, lærerinde, Grædstrup
 — Jens Michael, gårdejer, sognefoged, Væth
 — Johannes, godsejer, og frue, Skanderborg
 — Johannes, konditor, Randers

Jensen, Jytte, lærerinde, Ålborg
 — K. K., direktør, Ålborg
 — Magne, plejer, Århus
 — Marie, frue, Horsens
 — Martin, gårdejer, Byrsted
 — Milan, overassistent, og frue, Århus
 — Simon P., gårdejer, og frue, Helledig
 — Sv. Aa., lærer, Randers
 — Sv. Aa., togbetjent, Skern
 — Valdemar, arbejdsmand, Slagelse
 — Valdemar, kontorchef, Kgs. Lyngby
 Jeppesen, E. Lau, elektriker, Års
 Jepsen, Eli, fabrikant, Herning
 Jessen, H. H., rentier, Kirkehørup
 — Knud, professor, København
 Johansen, Holger, friskolelærer, Ørum
 — H. P., førstelærer, Stobberup
 Johanssen, H. P., overlærer, Hadsund
 Johnsen, J., lærerinde, Ålborg
 Jonassen, Hagbard, adjunkt, dr. phil., Holte
 — Tage, repræsentant, Ålborg
 Juel, Ernst, assistent, Århus
 Juncker, Flemming, godsejer, og frue, Overgaard
 Justesen, G., lærer, Gandrup
 — Rich., overdyrlæge, Skanderborg
 Juul, Knud, kommunelærer, Århus
 Jørgensen, Andreas, stud. mag., Århus
 — Axel K., lektor, Ålborg
 — Harald Morell, redaktør, Hobro
 — H. C., pens. stationsforstander, Holstebro
 — Karl, kontorassistent, Hammel
 — Preben, cand. pharm., Åbyhøj
 — Svend, museumsinspektør, København
 — Th. E., kontorbestyrer, Slagelse

Kåd, Alfred, førstelærer, Galten
 Kaae, Alfred, lærer, Kronhede
 — Bue, adjunkt, Esbjerg
 Kaarsbjerg-Puggaard, trafikassistent, Skørping
 Kaarsted, Tage Holst, stud. mag., Århus
 Kall, Chr. Richardt, landsretssagfører, Åbyhøj
 Kammersgaard, Orla, Gjøl
 Kapel, Holger V. A., maler, Valby pr. Helsingø
 Kaster, E., jernbanebogholder, Odder
 Kielberg, Chr., fabrikant, Århus
 Kildehøj, Herløv, bygmester, Kolding
 Kirkegaard, J. J., pens. lærer, Århus
 — Preben, overbibliotekar, Vejle
 — Vagn, grosserer, og frue, Århus
 Kirkeskov, E., fabrikant, Ry St.
 Kjær, Aage Frisgaard, arkivar, Funder
 — Erik, civilingeniør, Lyngby
 — Vilhelm, amtslæge, Viborg
 Kjær-Nielsen, E. V., tandlæge, Bramminge
 Kjærgaard, K. K., gårdejer, Lemming
 Kjærsgård, J., Sognepræst, Bjerringbro
 Kjørnum, Poul, stud. mag., København
 Kjørup, Bente og husbond, sekretær, Holte
 Kjølhede, fru grosserer, Grenå
 Kleis, Jørgen, lærer, Blegind

Klindt-Jensen, Ole, museumsinspektør, dr. phil., København
 Knudsen, Einar, Horsens
 — K. K., sognepræst, Ørting
 — Regnar, lektor em., Risskov
 — S., gårdejer, Hasselager
 — S. A., pens. lærer, Århus
 — Søren M., maler, Glud
 Kokborg, Frede, købmand, Skanderborg
 Kold, R. P., kriminalassistent, Randers
 Kolding Centralbibliotek
 Kotyza, Ø., amtsinspektør, Fredericia
 Kragh, A., fabrikant, Gjøl
 Krarup, E., baneingeniør, Ålborg
 Kristensen, Aksel M., Vejvad
 — Alfred, lærer, Fruering
 — Elise Højstrup, husmoder, Malling
 — H. K., lærer, Lunde
 — K. Th., lærer, Ingstrup
 — Poul Halkjær, museumskonsulent, cand. mag., København
 — Sv. Aage, læge, Vordingborg
 — V. E., assistent, og frue, Skive
 Kristiansen, B., bankbogholder, Dagnæs
 Krog, Arne, afdelingschef, cand. jur., Charlottenlund
 Krogh, Jens Peder, bygmester, Ørding
 Krogsgaard, Nik., dr., Ålborg
 Kryger, Margrethe, korrespondent, Århus
 Kunwald, Georg, museumsassistent, København
 Kvist, John, førstelærer, Kragelund
 Køllgaard, lærer, Nørresundby

La Cour, Vilh., dr. phil., Birkerød
 Langagergaard, C., købmand, Ålborg
 Langberg, Harald, sekretær, mag. art., København
 Lange-Kornbak, Inga, husmoder, Hasle pr. Århus
 Langelands Museum, Rudkøbing
 Larsen, Anders, teglbrænder, Gludsted
 — E. Hjalmar, 1. reservelæge, Århus
 — Helge, museumsinspektør, Gentofte
 — I. C., fabriksinspektør, Kolding
 — Jens Henrik, antikvar, Århus
 — Johannes, maler, Kerteminde
 — J. Kloster, møller, og frue, Brund Mølle
 — Knud, lærer, Ålborg
 — Knud A., museumslektor, København
 — Lars, sognerådsformand, St. Restrup
 — Niels, landsretssagfører, Frederikshavn
 — Ove, direktør, København
 — V. Bang, tapetserer, Randers
 Lassen, H. Bundgaard, lærer, Nølev
 — Rasmus, karetmager, Hornslet
 Lassen-Studstrup, J., direktør, Ålborg
 Lassen, Tage, landsretssagfører, København
 Lauersen, Jens Chr., assistent, Bovrup
 Lauest, Ole, læge, Hobro
 Lauring, Palle, forfatter, Vanløse
 Lauritzen, Henry, kontorassistent, Århus
 Laursen, Bo, seminarieelev, København
 — Jytte, stud. mag., Århus

Laursen, L. C., lærer, Rødby
 — Per, læge, og frue, Grenå
 Laustsen, A. Mehlsen, stud. mag., Århus
 Lemming, Georg, smedemester, Farre
 Lemvig Museum
 Lillballe, Otto H., værkfører, Århus
 Lillelund, H. A., Kontorchef, Lemvig
 Lindstrøm, Erik, redaktør, Løgstør
 Lund, Chr. B., pens. lærer, Randers
 — Eva, læge, Odense
 — H., landsretssagfører, Brædstrup
 — Torben, professor, dr. jur., Risskov
 Lund-Hansen, K. F., turistchef, Århus
 Lykke, Andr., førstelærer, Ørting
 — L., frue, Århus
 Lyhne, Helmer, fabrikant, Ålborg
 Lynesø, Karen, oversygeplejerske, Skive
 Løn, Otto, dyrlæge, og frue, Poulstrup
 Löwe, Carl, grosserer, Frederikshåb
 Løye, C. E., kontorchef, Charlottenlund
 — O., apoteker, og frue, Tarm

 Madsen, N., lærer, Ingstrup
 — Vagner Schiørring, arbejdsmand, Ingstrup
 — Wilh., kunsthandler, Århus
 Mariager Museum
 Marseen, O., fabrikant, Ålborg
 Marstrand, Vilhelm, civilingeniør, København
 Mathiasen, Georg, revisor, Åbyhøj
 Mathiasen, Therkel, overinspektør, dr. phil.,
 København
 Meldgård, Jørgen, stud. mag., København
 Michelsen, Peter, cand. mag., København
 Middelfart Folkebibliotek
 Mikkelsen, M. R., førstelærer, Søvind St.
 Moll, Haldur, arkitekt, Ålborg
 Morel, H. F., tømrermester, Ålborg
 Morslands historiske Museum
 Mortensen, Poul Erik, arbejdsmand, Århus
 Mousten, Kristen, lærer, Lovns
 Muchitsch, H. A., oberstløjtnant, Århus
 Mule, Carl, læge, Vordingborg
 Munch, Erik, skolebestyrer, Ryomgård
 Mundt, Kaj, landsretspræsident, København
 Munk, Peder E., direktør, Århus
 Munkholm, N. K., manufakturhandler, Suldrup
 Munksgaard, Elisabeth, stud. mag., København
 Müller, F., pens. stationsforstander, Sønder-
 borg
 Mølhave, André, tandlæge, Sæby
 Møller, Elna, arkitekt, M. A. A., København
 — Henrik, kommunelærer, Fjellerad
 — Knud, revisor, og frue, Århus
 — Povl, fabrikant, Borup st.
 — Svend, stadsbygmester, København
 — Viggo Harald, trafikinspektør, og frue,
 Århus
 Møller-Christensen, Vilh., dr. med., Roskilde

 Neergaard, Johannes, sognepræst, Oue
 — M., konsul, og frue, Grenå
 Neumann, Hans, museumsinspektør, Haderslev
 Nicolaisen, Johannes, mag. scient., København
 Nielsen, kreditforeningsassistent, frk., Ålborg

Nielsen, Aage, væver, Skanderborg
 — Anna Marie, fhv. Husholdningslærerinde,
 Hundslund
 — Arne Møller, redaktør, og frue, Århus
 — A., pens. lærer, Fredensborg
 — Axel, husmand, Mundelstrup
 — A. Hjorth, landinspektør, Silkeborg
 — Bertholdt, fabrikant, Slagelse
 — Erik, skoleelev, Åbyhøj
 — Erik Slot, civilingeniør, og frue, Højbjerg
 — Frede, købmand, og frue, Bramminge
 — Gerda Piltoft, husmoder, Hundslund st.
 — Jens, Cyklehandler, Holstebro
 — Johs. P., reservelæge, Århus
 — Kai, lærer, Ålborg
 — Kaj, arbejdsmand, Gylling
 — Karl Damgaard, arbejdsmand, og frue,
 Jexen
 — Karl Kristian, kulsvier, Kirke Værløse
 — Knud Orla, gartner, Grauballe
 — Kurt V., møbelhandler, København
 — Magnus Leo, togbetjent, Herning
 — Margrethe, syerske, Gjødvad
 — Marius, formand, Nørresundby
 — Martin, grosserer, Silkeborg
 — Martin, landbrugskonsulent, Vejle
 — Niels, professor, dr. phil., København
 — N. Chr., kommuneassistent, og frue,
 Bramminge
 — Ole Bro, elev, Århus
 — P., pens. stationsforstander, Viby
 — Peder, overbibliotekar, Silkeborg
 — Peter, kommunesekretær, Kirkehørup
 — P. K., amtsvandinspektør, og frue, Ring-
 købing
 — P. K., lærer, Ålborg
 — Rasmus, forstander, og frue, Vivild
 — Severin, ingeniør, Nørresundby
 — Svend, landinspektør, Århus
 — Søren, husejer, Giver
 — T. Schjøtler, købmand, Grenå
 — Wilhelm B., slagtermester, Ålborg
 Nixon, Ingeborg, lektor, Århus
 Nordmann, V. pens. statsgeolog, dr. phil.,
 København
 Norling-Christensen, Hans, museumsinspektør,
 København
 Normann, Bent, lærling, Ålborg
 Notmark Sogns Bibliotek, Fynshav
 Novrup, Leo, lærer, Gesten
 Nyborg, E. Politimester, Nr. Sundby
 Nyholm, Erik, Funder
 Nykjøbing Mors Folkebibliotek
 Nørholm, P. Wulff, smedemester, og frue,
 Vibe
 Nørre Nissum Seminarium
 Nørresundby Kommunebibliotek

 Odder Museum
 Olesen, A., forsørgssekretær, cand. theol.,
 København
 — Inge, stud. mag., Bakbjerg
 — J. K., lærer, Bakbjerg
 — Svend B., kommunelærer, Ålborg

Olesen, Søren, redaktør, Skanderborg
 — Karl, lektor, M. F., Kolding
 Olsen, K. V., Randers
 — O. Dige, læge, Kirke Helsingø
 — Olaf, stud. mag., København
 — Peter Ussing, lærer, Ålborg
 Orloff, Frederik, pens. lektor, Vejle
 Overgaard, Erik, gårdejer, Uldum
 — Helene, museumsleder, Holstebro
 — P. O., konsulent, Holstebro
 — S., proprietær, og frue, Ormslev

Pedersen, Alfred Villiam, førstelærer, Sønder
 Højrup

— Anna, husmoder, Gangsted Bjerge
 — Anton, Savværksejer, Århus
 — Chr., købmand, Bording st.
 — Erik Lytken, kontorassistent, Hammel
 — Erik With, stud. art., Århus
 — Esther, kontorassistent, Ringkøbing
 — F., forretter, Ålborg
 — Helge Bjarno, maler, Esbjerg
 — Holger, kommunelærer, Vejle
 — J. G. A., dr. med. vet., Holte
 — Jørgen, lærer, Fredsted
 — Konrad, centralbestyrer, Klokkerholm
 — M. K., læge, Tirstrup
 — Niels P., gårdejer, Skjød
 — P., violinbygger, og frue, Århus
 — Regnar, gårdejer, Nysum
 — Søren Peder, lærer, Bjerringbro
 — Svend Aage, fodermester, Søborg
 — Verner, lærer, Randers
 — Vagn, ingeniør, Århus

Pelsen, Marius, kontrolassistent, Hedensted
 Peschardt, Niels Verner, tandlæge, og frue,
 Brabrand

Petersen, Frederik, revisor, Randers

— Gerda, inspektrice, Århus
 — Gorm, købmand, Horsens
 — Hans Chr., lærer, Skanderborg
 — Hans Snitker, stud. mag., Århus
 — H. Ilum, pens. lærer, Silkeborg
 — Svend, gårdejer, Løvet
 Pihl, Kjeld, sekretær, cand. mag., Århus
 Pontoppidan, B., læge, og frue, Århus
 Popp, A., pastor emeritus, Åbenrå
 Poulsen, Arne, arkitekt, og frue, Lyngby
 — Johan, husejer, Grauballe
 Prior, Hans H. K., sekretær, cand. jur.,
 København

Quist, Viggo Bruun, lærer, Års

Raben, I., museumsinspektør, Sønderborg
 Ramskou, Thorkild, mag. art., København
 Randers Amts historiske Samfund
 — Centralbibliotek
 — Museum
 Randlev, Carlo, lagerforvalter, Århus
 Randløv, Einar, førstelærer, Sædding
 Rasmussen, C. M., pensionist, Århus
 — Frederik, konsulent, Hornslet
 — Harry, redaktionssekretær, Silkeborg

Rasmussen, Holger, museumsinspektør,
 cand. mag., København
 — Jens Eskild, murermester, Stilling
 — Jens H., læge, Århus
 — Louis, bogtrykker, Ringkøbing
 — Marie, husmoder, Følle
 — P. H., ingeniør, Ålborg
 — P. J., tømrermester, og frue, Århus
 — Sv. A., konsulent, Mariager
 — Willy, lærer, Ålborg
 Reimers, M. N., apoteker, dr. pharm., Århus
 Rendtorff, G., læge, Randers
 Reppien, Otto, guldsmed, Skanderborg
 Richter, Johan, kontorchef, Århus
 Riis, Chr., gårdejer, Uglev
 — Ole, lærer, Ålborg
 — P. J., professor, dr. phil., Århus
 Riisberg, Ellen, lærerinde, Hørning
 Riisgaard, Knud, maler, Ålborg
 Riismøller, P., museumsinspektør, Ålborg
 Roepstorff, H., grosserer, og frue, Holte
 Roesgaard, Chr. R., dr. med., Lemvig
 Roskilde Centralbibliotek
 — Museum
 Rosthøj, I. P., tandlæge, Ålborg
 Rothenborg, Aage, ingeniør, Hellerup
 Rudkjøbing, kontorchef, Ålborg
 — Carla-Jo, kontrolassistent, Århus
 Røhling, Harald, kgl. translatør, København
 Rønne, Detlev, civilingeniør, Lyngby

Sandorff, frue, Århus

Scheel-Thomsen, Anker, dyrlæge, og frue,
 Århus

Schelde, Chr., læge, Virum
 Schmidt, Erik, direktør, Århus
 — Johannes, lærer, Svenstrup
 Schrøder, Urban, sognepræst, Varnæs
 Schultz, C. G., museumsinspektør, København
 — N., vognmand, Bredstrup
 Selmer, Milton, teatermaler, Ålborg
 Sestoft, C. J. P. O., postkontrollør, Århus
 Sigvardsen, S., lærer, Farsø
 Silkeborg Museum
 Simonsen, G. J. F., pens. fuldmægtig, Århus
 Sinding, Poul, antikvarboghandler, Køben-
 havn
 Skadhauge, Povl, antikvarboghandler, Køben-
 havn
 Skak-Nielsen, Ejnar, og frue, Spørring
 Skanderborg Bibliotek
 Skautrup Peter, professor, Risskov
 Skeel-Gerhardt, Inger, frk., Ålborg
 — Robert, assurandør, Ålborg
 Skive Museum
 Skou, Helge, direktør, Ålborg
 Skov, Gudmund, stud. mag., Århus
 — Sigvard, mag. art., Kolding
 Skovgaard, H. G., arkitekt, M. A. A., Køben-
 havn
 Skyum, A. C., lærer, Nykøbing Mors
 — Sigurd, seminarielærer, Silkeborg
 Smed, Johs., forretningsfører, Horsens
 Smith-Hansen, C. V., civilingeniør, Århus

- Smith-Hansen, Karen, arkitekt, Århus
 Spandet, Niels Carl, førstelærer, St. Jyndeved
 Spliid, Hakon, tegner, Kongens Lyngby
 Staarup, H. A., havneingeniør, cand. polyt., Århus
 Stadsing, Johs., fabrikant, Ålborg
 Statsbiblioteket i Århus
 Steensberg, Axel, overinspektør, dr. phil., København
 Steenstrup, N. V., afdelingsingeniør, Århus
 Steffensen, Ferdinand, arbejdsmand, Ulstrup
 Stjernø, Børge, kontorchef, Århus
 Stock, Karen Bodil, lærerinde, Århus
 Storm, jun., glarmester, Kolding
 Strandgaard, H. C., apoteker, Ålestrup
 Strangers, E. E. Strange, Århus
 Struer Bibliotek
 Strøfberg, S. C., apoteker, Ålborg
 Svensgaard, Aksel, gårdejer, og frue, Tim
 Swane, Jørgen, amtsforvalter, Vejle
 Sæby Museum
 Søggaard, Helge, museumsdirektør, dr. phil., Århus
 Søllerød kommunebiblioteker, Nærum
 Sølvé, Frede, stud. mag., Hasle pr. Århus
 Sønderborg Centralbibliotek
 — Statsskoles Bibliotek
 Søndergaard, Knud, journalist, Ålborg
 — Peter, garver, Mørke st.
 Sønderjydske Korn- og Foderstof Co., A/S, Kolding
 Sønderjydske Landsbibliotek, Det, Åbenrå
 Sørensen, Anna, gårdejer, Brædstrup
 — Carl, pantefoged, Tinglev
 — Chr., førstelærer, Bording
 — Eigil, seminarieelev, Gedved
 — Henry Vilsbæk, skorstensfejermester, og frue, Århus
 — Jan Hanghøj, gymnasieelev, Brabrand
 — Jens, arbejdsmand, Ålstrup
 — Jens, gårdejer, Gerlev
 — Lidda, lærerinde, Esbjerg
 — Magnus, husmand, Laven
 — Martin, cementstøber, Ingstrup
 — R. Abel, møbelsnedkermester, Sjølund
 — Rasmus, malermester, Tinglev
 — Rudolf, skovfoged, Tveden
 — S., pens. kontorchef, København
 — S. M., fhv. seminarie lærer, Struer
 — Søren P., arbejdsmand, og frue, Skanderborg
 — V., & Søn, Grenå
- Termansen, Peter Bang, museumskonservator, Århus
 Terslin, H. C., overlærer, museumsforstander, Gilleleje
 Theisen, Poul, overassistent, København
 Theter, H., lærer, Gug
 Thiesen, Poul, journalist, Risskov
 Thomassen, Kresten Larsen, arbejdsmand, Hjortshøj st.
 — Harry, trafikassistent, Gesten st.
 Thomsen, Albert, overlærer, Holbæk
- Thomsen, Niels, snedkermester, Esbjerg
 — Th., repræsentant, Ålborg
 Thorup, Knud, amtsrådsmedlem, Risskov
 — Tove, klinikassistent, Risskov
 Thorvildsen, Knud, konservator, cand. mag., København
 Thygesen, Bach, havearkitekt, Århus
 — Olaf, købmand, Slagelse
 Tillisch, Henry, civilingeniør, København
 Tjørnehøj, Erik, økonomidirektør, Århus
 Tjørring Sognebibliotek, Gødstrup
 Tobiassen-Kragelund, T., forretningsfører, Esbjerg
 Toft, E., læge, Vestervig
 Tofthøj, Birgit, bibliotekar, Hjørring
 Trabjerg, Per, læge, Grenå
 Troels-Smith, J., afdelingsgeolog, mag. scient., København
 Troensegård, T., skovejer, Mariager
 Truelsen, Chr., pastor, Skanderborg
 Tscherning, C., læge, og frue, Århus
 Tønder Bibliotek
- Uldall, Helmer, landsretssagfører, og frue, Århus
 Underbjerg, Peder Larsen, fisker, Tørring pr. Lemvig
- Waagepetersen, Chr., museumsinspektør, Århus
 Wandel, Gunnar, kunsthändler, København
 Wang, M., pens. fuldmægtig, Horsens
 Warberg, Andr., overretssagfører, Brædstrup
 Varde og Omegns Museum, Varde
 Vejle Børnebibliotek
 Wejling, Mimi, frue, Århus
 Wendelbo, S. A., kontorchef, Ålborg
 West, mekaniker, Ålborg
 Vestergaard Nielsen, S., museumsleder, Års
 Vesterholt, C., lektor, Ålborg
 Vesthimmerlands museum, Års
 Wille, Ernst, civilingeniør, Nr. Sundby
 Willemoes, Anders, lærer, Egaa
 Villumsen, B., amtskolekonsulent, Viborg
 — Johs., seminarie lærer, og frue, Jelling
 Vinding Sogns Bogsamling, Sørvad
 Winther, Jens, købmand, Rudkøbing
 Winther-Häuser, Fr., revisor, Odense
 Vinge, Rigmor, kommunelærerinde, Hobro
 Wiwe, Thorvald, forstander, Randers
 Worsaae, T., dommerfuldmægtig, København
 Voss, Olfert, stud. mag., København
 Vraa-Em Bibliotek, Vraa
 Wrist, Henning, salgsinspektør, Ålborg
- Zachariassen, Z. K., museumsleder, arkitekt, Hobro
 Ziibrandtsen, Henning, skuespiller, Ålborg
- Ødum, H., dr. phil., Lyngby
 Ølgaard, Bendt, læge, Ølgod
 — Grete, læge, Ølgod
 — H., lærer, Ølgod

Ørsnes-Christensen, Eva Cathrine, stud. mag.,
 København
 — Mogens, stud. mag., København
 Ørum Sognebibliotek
 Østerbye, Paul, apoteker, Skørping
 Østerbølle Sognebogsamling, Ålestrup
 Østergaard, Albert, cykelhandler, Nykøbing
 Mors
 — Knud Høgsbro, sognepræst, Glejbjerg
 — N. P., redaktør, Brabrand
 — P. J., direktør, konsul, Århus
 — Th., købmand, Ålborg

Norge:

Bergens Museum, Bergen
 Blindheim, Charlotte, konservator, Oslo
 Fett, Per, førstekonservator, mag. art., Bergen
 Hagen, Anders, konservator, mag. art., Oslo
 Hinsch, Erik, konservator, mag. art., Bergen
 Johansen, Erling, statsstipendiat, Frederik-
 stad
 Marstrander, Sverre, direktør, Trondheim
 Munch, Jens Storm, arkæolog, Oslo
 Petersen, Jan, museumsdirektør, Stavanger
 Sandvigske Samlinger, De, Lillehammer
 Simonsen, P., konservator, Tromsø
 Skjelsvik, Elizabeth, stud. mag. art., Oslo
 Skjølsvold, Arne, stud. mag. art., Oslo
 Slomann, Wenche, konservator, Oslo
 Universitetets Oldsakssamling, Oslo
 Vibe-Müller, Karl, Oslo
 Videnskapsselskabet's Museum, Antikvarisk
 avd., Trondheim

Sverige:

Althin, Carl-Axel, docent, fil. dr., Lund
 Ambrosiani, Björn, fil. stud., Uppsala

Arbman, Holger, professor, Lund
 Arkeologiska Museet, Göteborg
 Bergengren, Göran, fil. stud., Lund
 Blomquist, E. A., lærer, Tostared
 Cederschiöld, Louise, fil. kand., Stockholm
 Christiansson, Hans, amanuens, Uppsala
 Einerstam, Bernt, fältarkeolog, Stockholm
 Ekholm, Gunnar, professor, Uppsala
 Fredsjö, Åke, fil. lic., amanuens, Göteborg
 Halbert, Louise, fil. stud., Lund
 Konsa, Viktor, fil. lic., Bromma
 Lindqvist, Sune, professor, Uppsala
 Magnusson-Strömberg, Märta, fil. lic., ama-
 nuens, Lund
 Oldeberg, Andreas, antikvarie, Stockholm
 Olsén, Pär, docent, Uppsala
 Petersson, Mats, fil. cand., Lund
 Serning, Inga, fil. lic., Kiruna
 Silvé, Ulla, fil. stud., Uppsala
 Stjärnquist, Berta, fil. lic., førsteassistent,
 Lund

Finland:

Cleve, Niels, docent, Helsingfors
 Jern, Kurt Erling, fil. stud., Helsingfors
 Kelnänen, Jussi, fil. stud., Helsingfors
 Kivikoski, Ella, professor, Helsingfors
 Meinander, Carl-Fredrik, amanuens, Helsing-
 fors

Frankrig:

Musset, Lucien, lærer, Caen

Tyskland:

Raddatz, Klaus, assistent, Kiel

Supplement

Aalborg Historiske Museum
 Allert, Juliane, frue, Drammelstrup
 Andersen, Ansgar, museumsleder, Mjesing
 — Oda, sekretær, Århus
 Barnow, Poul, konsul, Århus
 Djurslands Museum, Grenå
 Glytting, M., revisor, Århus
 Hedegaard, Olaf, grosserer, Esbjerg
 Helgren-Jensen, K., repræsentant, Ebeltoft
 Herning Museum, Herning
 Hobro Museum
 Lassen, Anders, læge, Århus

Lorentzen, H. G., stiftamtmand, Århus
 Museet på Sønderborg Slot
 Müller, Sigurd, konsul, Ålborg
 Nielsen, G. A. K., konsul, Århus
 Olesen, Hans K., arbejdsmand, Eldrup
 Overgaard, Hugo, tømrermester, Skanderborg
 Pedersen, Anders Kr., gårdejer, Heltborg
 Ringkjøbing Museum
 Sardemann, Ib, konsul, Århus
 Skårup, Vilh., lærer, Holme pr. Ebeltoft
 Vendsyssels Historiske Museum, Hjørring

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

ÅRBOG

KUML 1951

INDHOLD

- Sv. Unmack Larsen: Forord
Harald Andersen: Det femte store mosefund
P. V. Glob: En flintsmedie på Fornæs
Harald Andersen: Et landsbyhus på Gørding Hede
Hans Helbæk: Ukrudtsfrø som næringsmiddel i førromersk jernalder
Knud Thorvildsen: En gravplads med dødehus ved Farre
Harald Andersen: Tomme høje
P. V. Glob: Jyllands øde agre
S. Vestergaard Nielsen: Blokfløjter fra oldtid og middelalder
Peter Skautrup: Hemdrup runestav
J. Troels-Smith: En takstræs-kølle
Jysk Arkæologisk Selskab
Love for »Jysk Arkæologisk Selskab«
Medlemsfortegnelse for »Jysk Arkæologisk Selskab«

PRIS: 18 KR.

SKRIFTER

P. V. GLOB

ARD OG PLOV I NORDENS OLDTID

With Summary in English

PRIS: 40 KR.